

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ. 12,317

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ. 10/1971

Ι. Δ. ΜΟΥΡΕΛΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Γεν. αριθ. 883
Κατηγορία 16'
Ειδ. αριθ. 189

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

637-752

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ—ΚΡΗΤΗΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΣΚΕΨΕΩΣ"

1932

Ι. Δ. ΜΟΥΦΕΛΛΟΥ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1^{ΟΝ}

ΜΑΧΗ ΣΤΙΣ ΑΛΥΚΙΕΣ

Γρήγορα αποφασίζεται νὰ οργανώσουν μιὰ δομητικὴ νυκτερινὴ ἐπίθεσι, γιὰ νὰ τοὺς φέρουν ἀπ'τὴν πρώτη στιγμὴ σύγχυσι καὶ ταραχὴ. Τόσο ὁ Σήφακας ὅσο κ' οἱ ἄλλοι ἔχουν πεισθῆ ἀπ' τὸν Πέτρο Τσικολαριανό, πὸν ξέρει πιθαμὴ πρὸς πιθαμὴ τὸν τόπο, γιὰ μιὰ νυκτερινὴ ἐπίθεσι πὸν ἂν τὴν ὀργάνωναν καλὰ θὰ πετύχαινε.

Ὅλη τὴν ἡμέρα παρακολουθοῦσαν τὰ τσαντήρια τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ ψηλὰ κ' ἤξεραν καὶ τὴν ἐλάχιστη λεπτομέρεια τῆς κατασκευῆς του. Κι' ὁμως ἔπρεπε νὰ περιμένουν ὡς ὅτου μαζευτοῦν κ' οἱ ἄλλοι ἀρχηγοί. Ὁ Ἄφεντούλιεφ εἶχε φθάσει στὴ Μαλάξα καὶ μὲ γρήγορους μαντατοφόρους εἰδοποιοῦσε τοὺς ἀρχηγούς σ' ὅλα τὰ κοντινὰ μέρη.

Προτοῦ ξημερώσει φτάνει ὁ Χάλης μὲ διακόσα παλληκάρια. Ἀποφασίστηκε νὰ ὑποκριθοῦν τὴ δευτέρη ἡμέρα πὼς ἔφυγαν μακριὰ καὶ σὰν νύκτωσε νὰ ριχθοῦν μέσα στὰ τσαντήρια τοῦ στρατοῦ κι' ἀκριβῶς στὸ μέρος πὸν ὑπελόγιζαν πὼς βρισκότανε τὸ τσαντήρι τοῦ Χασάν πασᾶ. Κατάστρωσαν τὸ σχέδιό τους. Ὁ Σήφακας θὰ κτυποῦσε πρὸς τὸ τσαντήρι τοῦ πασᾶ. Ὁ Χάλης τὴ μέση τοῦ στρατοπέδου κι' ὁ Μαντᾶς θάπιανε τὰ Τσικαλαριά.

Τὴν ἄλλη βραδεὶὰ περίμεναν νὰ ξαπλωθῆ ἡ ἡσυχία στὸ στρατόπεδο τῶν Ἀραπάδων ποῦχαν στέσει τὰ τσαντήρια τους ἀπ' τοὺς Ἀρσανάδες ὡστὶς Ἀλυκιές καὶ στὴ Ντούσλα. Μὰ τὸ τσαντήριωμα προχωροῦσε ἀκόμα πιὸ πολὺ ὡς μέσα στὸν κάμπο κ' ἦσαν σκορπισμένα μέσα στὰ λιόφυτα ὡς τὰ Τσικαλαριά. Ἡ βραδιὰ ἦταν κατασκό-

τεινη, τὸ φεγγάρι στὴ λήγασί του. Μόλις τὶς πρωϊνὲς ὥρες θὰ φώτιζε.

Οἱ καπετάνιοι τραβοῦσαν τὰ παλληκάρια τους μὲ σιγὴ βῆμα. Εἶχαν καθορίσει ἀπὸ ποῦ θὰ κτυποῦσε καθένας τους. Εὐπνήσαν ἀπ' τὶς ἑνδεκα. Τὰ μεσάνυχτα ἔφταξαν. Οἱ Μαλαξανοὶ καθυστεροῦσαν. Θᾶπρεπε νᾶχουν φθάσει. Ὁ Χάλης, ὁ Σήφακας κι' ὁ Μαντᾶς δὲν μποροῦσαν νὰ περιμένουν· ἡ ὥρα περνοῦσε· ἔπρεπε νὰ κτυπήσουν στὸν πρῶτο ὕπνο. Ἐνα στρατόπεδο 10 χιλιάδων Μπεντουϊνων, Μαμελούκων κι' Ἀρβανιτᾶδων ρουχάλιζε μπρὸς τους. Θᾶχαναν τὴν εὐκαιρία. Ἐπροχώρησαν· μὰ ἡ σπουδὴ τῶν παλληκαριῶν τοῦ Μαντᾶ, ποὺ τράβηξαν γιὰ τὰ Τσικαλαριὰ πρόδωκε τὸ σχέδιό τους. Μόλις εἶχαν πλησιάσει κι' ἀπ' τὴ βιάσι τους γκρεμίζουν μιὰ ξηρολιθιά. Ἄγριες φωνὲς τῶν βαρδιάνων ξύπνησαν τὸ στράτευμα· ἀρχίζουν νὰ πυροβολοῦν. Τὴν ὥρα ἐκείνη ὁ Σήφακας ἔφθανε ἔξω ἀπ' τὰ τσαντήρια τοῦ πασαῦ. Δὲν εἶχε προφτάξει νὰ κτυπήσει κι' ἀκούει τὶς φωνὲς τῶν ἀξιωματικῶν ποῦχαν ξυπνήσει μὲ τοὺς πυροβολισμοὺς. Τὸ ἴδιο κι' ὁ Χάλης. Οἱ τοῦρκοι τοὺς διακρίνουν· τοὺς κτυποῦν· αὐτοὶ ὑποχωροῦν πρὸ ψηλά. Θέλουν νὰ τοὺς τραβήξουν πρὸς τὰ πάνω ἀφ' οὗ τὸ σχέδιό τους ἀπέτυχε. Ἡ νυκτερινὴ σύγκυσις ἔχει καταταράξει τοὺς Τούρκους. Οἱ ἀξιωματικοὶ τους τρέχουν, φωνάζουν, βρῖζουν, κτυποῦν τοὺς τρομοκρατημένους στρατιῶτές τους, ποὺ δὲν γνωρίζουν ἀκόμα μῆτε τὸν τόπο, μῆτε τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ τοὺς ἔφεραν νὰ πολεμήσουν· εἶναι σαστισμένοι μὲς στὸ ξαφνικὸ ξύπνημα σὲ τόπο ποὺ δὲν εἶχαν γνωρίσει. Κατορθώνουν νὰ τοὺς δώσουν λίγη ψυχραιμία καὶ τοὺς ρίχνουν πάνω στοὺς νυκτερινοὺς ἐχθρούς. Τόσες χιλιάδες πάνω σὲ πεντακόσους ἄνδρες! Τοὺς ρίχνουν εὐκόλα πίσω· αὐτοὶ τραβιοῦνται ἀνεβαίνοντας πέτρα καὶ πέτρα πρὸς τὶς ριζοβουνιές· οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ κοντὰ· κτυποῦν δυνατὰ· εἶναι παλληκάρια πειθαρχημένα καὶ μόλις βρῆκαν τὴν ψυχραιμίαν τους ἀπ' τὸ νυκτερινὸ ξάφνιασμα, ξαναβρῆκαν καὶ τὴν ἀφοβίαν τους. Κτυποῦν καὶ κτυπιοῦνται καὶ προχωροῦν πρὸς τὰ πάνω κυνηγώντας τοὺς ἐπαναστάτες. Μὰ ὡς τόσο φθάνουν οἱ καθυστερημένοι ἀπ' τὴ Μαλάξα κι' ὁ Παναγιώτου μὲ τοὺς Λακκιῶτες του, καὶ ρίχνονται μ' ὄρμη μὲς στὴ μάχη. Ξημερώνει πιά. Φωνές, κακό, χαλασμός καὶ μιὰ ὀρμητικὴ ἐπίθεσις ἀπὸ ψηλὰ παίρνει τοὺς Τούρκους πρὸς τὸν κάμπο. Πέφτουν ἀπὸ κοντὰ οἱ χριστιανοί. Χέρια μὲ χέρια, πότε μὲ πιστόλες, πότε μὲ τὰ μαχαίρια. Οἱ Μπεντουϊνοὶ πετοῦν ὅτι βαστοῦν καὶ τρέχουν· ὁ θάνατος τοὺς ἔχει ρημάξει· τὰ βουνὰ τοὺς φοβίζουν· ὁ μαγνίτης τοῦ κάμπου τοὺς τραβᾷ. Ἡ

ψυχὴ τους σπαρταρᾷ στὴ λαχτάρα τῶν Αἰγυπτιακῶν κάμπων· σὲ λίγες ὥρες τρακόσοι νεκροί. Οἱ ἄλλοι ζητοῦν σωτηρία στὰ ποδάρια· μὰ δὲν τοὺς ἀφήνουν οἱ ἐπαναστάτες.

Τοὺς κτυποῦν ὡς κάτω στὸ στρατόπεδό τους· στὸν κάμπο σταματοῦν πιά γιὰτὶ δὲν τοὺς κυνηγοῦν. Τοὺς ἀφήνουν· καθένας ἐπαναστάτης ζητᾷ κι' ἓνα Ἀραπᾷ ἢ Ἀρβανίτη νεκρὸ ἢ βαρεὶα πληγωμένο νὰ τὸν ἀποσκοτώσει καὶ νὰ τὸν γυμνώσει. Ἄρματα, ροῦχα, χρῆματα· ὡς καὶ τὰ ὑποδήματά τους· καθένας γυρίζει φορτωμένος μὲ τὰ δικὰ του λάφυρα· ἀπ' τ' ἄρματα βρίσκουν τὸν ἀριθμὸ τῶν σκοτωμένων· πάνω ἀπὸ τρακόσοι· βρῆκαν ὅμως κι' ἄλλα διακόσια τουφέκια σκορπισμένα· ἀπὸ ψηλὰ ἀκοῦν τὸ θρῆνο καὶ τὶς φωνὲς τῶν πληγωμένων Τούρκων· τοὺς ὑπολογίζουν διπλοῦς. Ἄν δὲν τοὺς τραβοῦσε καὶ τὴν περίστασι αὐτὴ τὸ «πλιάτσικο», οἱ νεκροὶ τῶν Τούρκων θᾶταν διπλοὶ παρ' ὅλη τὴν καθυστέρησι τῶν Μαλαξανῶν. Ὁ Κριτοβουλίδης μάρτυρας τότε ὄλων τῶν πολεμικῶν γεγονότων γράφει:

«Ἄλλὰ τί νὰ εἶπη τις! Ἄν μέρος τῶν στρατιωτῶν δὲν ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν φονευμένων ἐχθρῶν καὶ ἐξηκολούθουν τὴν καταδίωξιν, βεβαίως οἱ φονευόμενοι ἐκ τῶν Τούρκων ἤθελον φθάσει εἰς μέγιστον ἀριθμὸν. Κατὰ τὰς ὁποίας ὅμως οἱ Ἕλληνες ἔπειτα ἔλαβον εἰδήσεις, Τοῦρκοι ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους ἐφονεύθησαν εἰς τὴν μάχην ταύτην, καὶ πλειότεροι ἐπληγώθησαν, ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων δὲ ἐφονεύθησαν δεκαπέντε καὶ ἐπληγώθησαν ἀρκετοί. Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις στενοχωρούμενοι ὑπὸ τῆς πείνης καὶ δίψης ἀπεφάσισαν νὰ ἀναβοῦν εἰς τὴν Μαλάξαν, ὅπου, ἀφοῦ πανδήμως ἐδοξολόγησαν τὸν Θεὸν διὰ τὴν νίκην των, παρισταμένου τοῦ Γ. Ἐπάρχου, ἐκοιμήθησαν καὶ ἀνεπαύθησαν.

«Ἄλλ' ἂν οἱ Ἕλληνες ἐξεκινοῦσαν τὸ μεσονύκτιον ἀπὸ τὴν Μαλάξαν, κατελάμβανον τὰς ὁποίας εἶχαν σχεδιάσει θέσεις ἐν καιρῷ τῆς νυκτός, καὶ τὸ σχέδιόν των ἤθελεν ἐκτελεσθῆ ἀκριβῶς, καὶ τὸ Αἰγυπτιακὸν στράτευμα τότε κατὰ μέγα μέρος ἤθελεν ἐξολοθρευθῆ καὶ ἡ Κρήτη ἔκτοτε ἤθελεν ἀπαλλαχθῆ ἀπὸ πολλὰ δεινά, τὰ ὁποῖα ἀκολούθως ὑπέφερον ἐκ τοῦ στρατεύματος τούτου καὶ ἄλλων, ἅτινα κατόπιν ἔφθασαν εἰς Κρήτην. Ἄλλὰ ἀπὸ στρατόν, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἀκριβὴς τάξις καὶ αὐστηρὰ πειθαρχία, ἢ μᾶλλον ἀπὸ ἄτακτον στρατόν, τίποτε βεβαίως ὑγιὲς δὲν ἤμπορεῖ τις νὰ περιμένῃ, καὶ ἂν ἀπὸ λέοντας ἤθελε σύγκεισθαι οὗτος».

Ἡ νυκτερινὴ νίκη, ποὺ κόστισε στοὺς χριστιανοὺς δεκαπέντε νεκροὺς καὶ καμμιά σαρανταριὰ πληγωμένους, ἔδωκε φτερὰ στίς και-

νούργιες ἐλπίδες τῶν ἐπαναστατῶν. Εἶδαν τοὺς νέους πολεμιστὲς στὴ δύσκολη στιγμή τοῦ νυκτερινοῦ αἰφνηδιασμοῦ κι' εὐκολα τοὺς ξεφοβήθηκαν κι' αὐτούς.

Ἄπ' τὴν πρώτη στιγμή ξεφλούδισαν καὶ ἐξουθένωσαν τὴν Ἀρσάπικη φήμη τους. Μὰ τοῦτο δὲν ἦταν τὸ μόνο κέρδος ἀπ' τὸν αἰφνηδιασμό αὐτό· οἱ λαβωμένοι καὶ νεκροὶ ἀπὸ προχθὲς ποῦβγαιναν μὲ τὶς καταφορτωμένες βάρκες ἔξω στὶς Ἀλυκιές καὶ οἱ καινούργοι νεκροὶ τὴ νύκτα αὐτή, ἔδειξαν καὶ στοὺς Ἀραπάδες μὰ καὶ στὸν Ἀρβανίτη Χασὰν πασᾶ, πὼς δὲν εἶχε νὰ κάμῃ μὲ κοινὸ κι' εὐκολο ἀντίπαλο. Θᾶταν ἀνάγκη νὰ παλέψῃ σὲ δύσκολο ἀγῶνα. Τὸ θάρρος τους ὀλονῶν κλονίστηκε, τὰ φτερά τῶν ἐλπίδων των κουτσουρίστηκαν. Ἡ πρώτη τους αὐτὴ νυκτερινὴ ἦττα ἦταν ἡ κακὴ ἀρχὴ στὸν ἀγῶνα τους.

ΗΡΩΪΚΕΣ ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ

Τόσο ἦταν τὸ θάρρος ποὺ πῆραν οἱ χριστιανοὶ ἀπ' τὴ νίκη αὐτὴ, ποὺ τὴν ἄλλη νύκτα (1 Ἰουνίου 1822) ὁ Δαμινός, ὁ Πρινώλης κι' ὁ Ταμπαρές, πέρνοντας τριάντα μόνο παλληκάρια κατέβηκαν ἀπ' τὴ Μαλάξα, πέρασαν ἀπὸ τὴ μέση τοῦ κάμπου γεμάτου ἀπὸ τσαντήρια καὶ τούρκικες βάρδιες, βγήκαν στ' Ἀκρωτήρι, προχώρησαν στὶς Στέρνες καὶ κατέστρεψαν τὸν πύργο ποὺ δὲν πρόφταξαν νὰ καταστρέψουν στὶς 28 τοῦ Μᾶη, γιατί ἤθελαν μιὰ ὥρα ἀρχύτερα νὰ σώσουν τὰ γυναικόπαιδα τ' Ἀκρωτηριοῦ. Κατέστρεψαν κι' ὅτι ἄλλο βρήκαν στὸ δρόμο τους καὶ σκότωσαν δώδεκα τούρκους ποὺ τοὺς βρήκαν ξεμοναχισμένους καὶ φορτωμένους λάφυρα ἀπὸ δῶ καὶ κεῖ μαζεμένα. Οἱ Τούρκοι ποὺ γρήγορα πληροφορήθηκαν τ' ὅτι γίνηκε στὸ Ἀκρωτήρι πιάσαν τὰ περάσματα γιὰ νὰ τοὺς κόψουν τὸ δρόμο· ὁ Δαμινός κατάλαβε τὴν ἐνέδρα τους· προσπάθησε νὰ φύγῃ ἀπ' ἄλλο δρόμο· κι' ὅμως κλείστηκε γιὰ κάμποσες μέρες μὲς στ' Ἀκρωτήρι· ὑποκρίθηκαν πὼς ἦταν τουρκικὴ περίπολος καὶ μία νύκτα πῆραν τὸ δρόμο πρὸς τὰ Χανιά· ἔφθασαν στὰ Φρύδια τῆς Χαλέπας, διαβαίνοντας ἀπὸ τοὺς γύρω λόφους· πέρασαν ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἀγίου Λουκά κι' ἔφταξαν στὰ Κεραμεῖα μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου. Κανένας ἀπ' τοὺς Τούρκους δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑποπτευθῆ πὼς ὁ Δαμινός θὰ περνοῦσε «ξυστὰ» στὰ Φρύδια τῶν Χανιῶν, καὶ πὼς θ' ἀδιαφοροῦσε σ' ἓνα ἀπροσδόκητο συναπάντημα ποὺ θὰ τοῦ ἔφερνε, τὸ χαμό. Ἄμα οἱ Τούρκοι πληροφορήθηκαν πὼς ἡ «πατούλια» τοῦ Δαμινοῦ πέρασε ἀπ' τὸν κάμπο τῶν Χανιῶν χωρὶς νὰ πειραχθῆ,

ἀναγκάστηκαν νὰ λάβουν πιὸ προσεκτικὰ μέτρα γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ στρατοῦ, ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ βρισκεται ἔξω στὸν κάμπο, ἀπ' οὐ μίτε χῶρος κατάλληλος βρισκότανε στὰ Χανιά, μίτε ὁ θερμὸς καιρὸς ἐπέτρεπε τόση συγκέντρωσι μὲς στὴν πόλι.

Οἱ ἐπαναστάτες εἶχαν τραβηχτεῖ στὴν Κάτω Μαλάξα. Ἐκεῖ μαζεύτηκαν οἱ ἀρχηγοὶ κι' οἱ καπεταναιοὶ ὁ Β. Χάλης κι' ὁ Παναγιώτου μὲ τοὺς Κυδωνιάτες, ὁ Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Σφακιανούς κι' ὁ Σήφακας μὲ τοὺς Ἀποκορωνιώτες καὶ τοὺς Ἀκρωτηριανούς. Μαζεύτηκαν ὡς δυὸ χιλιάδες. Κάθε βράδυ ἀναφταν φωτιές στὶς πλαγιές τοῦ βουνοῦ τῆς Μαλάξας, γιὰ νὰ δείχνουν δύναμι περισσότερη ἀπὸ τὴν πραγματικὴ τους.

ΜΠΡΟΣ ΣΤΟ ΒΟΥΝΟ ΤΗΣ ΜΑΛΑΞΑΣ

Ὁ Χασὰν πασᾶς ἄφριζε. Οἱ προηγούμενες ἀτυχίες του εὐθύς ὡς ἐβγήκε στὴν Κρήτη πάνω κι' ἡ ἀφοβία τῶν ἐπαναστατῶν ποὺ μὲς στὰ ρουθούνια τους, τολμοῦσαν νὰ καπνίζουν τὶς φωτιές τους ὅλη νύκτα ἀδιαφορώντας μπρὸς στὴ δύναμί του καὶ τὸ γνωστὸ του ἥρωϊσμό, τὸν ἄναβε ἀπὸ πείσμα καὶ προετοιμάζε τὴν ἐπίθεσί του, ποὺ θὰ γινότανε ἀπὸ μέρα σὲ μέρα.

Στὶς δεκατρεῖς τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1822 οἱ ἐπαναστάτες κτύπησαν τὶς προχωρημένες βίγλες του. Δὲν ἤθελε νὰρχίσῃ τὴν ἐπίθεσί του γιατί περίμενε τοὺς Χανιώτες Τούρκους καὶ τὸν Καούρη μὲ τοὺς Σελινιώτες καὶ τοὺς Κισαμίτες. Ὁ Καούρης καθυστεροῦσε μὰ ἀπὸ τὰ Χανιά εἶχαν ἔλθῃ τρεῖς χιλιάδες. Ἡ ὥρα εἶχε φθάσει νὰ ταπεινώσῃ τοὺς ἀντάρτες. Οἱ ντουρμπέττες ἔδωκαν τὸ σύνθημα κι' οἱ πρῶτες γραμμὲς ἀπ' τοὺς Ἀρσανάδες, τὶς Ἀλυκιές καὶ τὰ Τσικαλαριά, ποὺ κρατοῦσε ἡ παράταξις του, προχώρησαν. Μὰ ἡ ὁρμὴ τους γρήγορα κόπηκε μπρὸς στὰ πυκνὰ πυρὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ποὺ καλὰ ταμπουρωμένοι στὰ βράχια τους, κτυποῦσαν πάνω «στὸ ψαχνό». Σταμάτησαν ἐκόρμισαν· μὰ οἱ ἀξιωματικοὶ τους μὲ γυμνὰ τὰ σπαθιά τους τοὺς φώναζαν γιὰ νέα ἔφοδο. Τὸ «γιουροῦσι» τους—ἐξόρμησις—τῶκοβαν τὰ τρελλὰ πηδήματα τῶν ἐπαναστατῶν, ποὺ ἐξορμοῦσαν ἀπ' τὶς ψηλὲς θέσεις τους καὶ τοὺς τσάκιζαν. Τοὺς πρῶτους ἐνίσχυσαν δεῦτεροι καὶ τοὺς δευτέρους ἄλλοι· μὰ κι' αὐτοὶ σταματοῦσαν μπρὸς στὴν ὁρμὴ τῶν ἐπαναστατῶν.

Στὸ τέλος κατώρθωσαν οἱ ἐπαναστάτες νὰ τοὺς πάρουν «φαλάγγι» κυνηγώντας τους ὡς τὰ Τσικαλαριά. Μάταια προσπαθοῦσαν ὅλες τὶς ὥρες τῆς μάχης μὲ τὰ κανόνια τοῦ στόλου ν' ἀνακόψουν τὴν

ὄρμη τῶν χριστιανῶν. Τὰ βόλια τους δὲν τοὺς εὗρισκαν' γρήγορα ξεφοβήθηκαν καὶ τὶς κανονιές τους. Ἦταν πιά μεσημέρι κ' οἱ Τοῦρκοι φαινόντανε ἀνίκανοι νὰ δευτερώσουν τὶς ἐπιθέσεις τους, σὰν φθάνη ὁ Καούρης μὲ πεντακόσα διαλεκτὰ παλληκάρια. Ὁ ἐροχμός του ἐμπνυχώνει τοὺς ντόπιους Τοῦρκους, ποὺ ξέρον τὴν παλληκαριά του κ' οἱ χαρούμενες φωνές τους δίνουν θάρρος καὶ στοὺς ἄλλους Τοῦρκους τοῦ Χασάν πασᾶ, ποὺ πληροφοροῦνται γιὰ τὸν ἥρωισμό του. Ὅρμουν ὅλοι μαζί σὲ πυκνὰ κύματα. Οἱ χριστιανοὶ στὸν ὄγκο τοῦ ἀριθμοῦ των τραβιοῦνται πρὸς τὰ πάνω. Μὲ συχνές ἀντεπιθέσεις φέρνουν στὸν ἐχθρὸ φθορὴς δυσανάλογες πρὸς τὸν ἀκαθόριστο πολεμικό τους σκοπὸ. Κι' ὅμως ἀναγκάζονται νὰ τραβηχτοῦν στὴν Κάτω Μαλάξα καὶ κεῖ νὰ κρατηθοῦν πολεμώντας καρτερικά. Μερικὰ ἀπ' τὰ παλληκάρια τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, ἴσως ἀπ' τὴ πείνα καὶ τὴ δίψα, ἴσως κ' ἀπ' τὴν τρομερὴ κούρασι, ἀφήνουν τὸν ἀγῶνα καὶ παρασέρνουν μαζί τους καὶ πολλοὺς ἄλλους. Μὰ οἱ ἄλλοι κρατιοῦνται στὴν Κάτω Μαλάξα. Εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν κρατήσουν. Ἔχουν σαράντα νεκροὺς· μέσα σ' αὐτοὺς τρία διαλεκτὰ παλληκάρια καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μαλαξανῶν Κωνσταντῖνος Πατεράκης, τῶν Πεμονιανῶν Ἑμμ. Ἀλιβάνιστος κ' ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀρχηγοῦ Σήφακα Γ. Κωνσταντουδάκης· γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἀδελφοῦ του ὁ ἥρωϊκὸς Σήφακας μὲ λίγα παλληκάρια του, κρατώντας δυνατὰ τὴ θέσι Πούντα, παλεύει μὲ πέτρες σὰν ἄγριο λυσασμένο θηριό.

Οἱ τρομερὲς φωνές του ἀναταράσσουν τὶς πλαγιές. Θέλει τὸ πτώμα τ' ἀδελφοῦ του καὶ κατορθώνει νὰ τὸ πάρη μαζί μὲ δυὸ ἄλλους νεκροὺς ποῦχαν πέσει μαζί του. Οἱ τοῦρκοι τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἔχασαν διακόσους νεκρούς, γιὰ τὴν θέσι τους ἦσαν ἐναντί τους κ' εὐνοϊκὲς γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες. Οἱ ἐπαναστάτες ἀφῆκαν τὴν Κάτω Μαλάξα καὶ τραβήχτηκαν ὅλοι στὴν Ἄνω Μαλάξα. Ἐκεῖ ἤθελαν νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα τους. Οἱ ἀρχηγοὶ ἔκαμαν σύσκεψι. Ὅλοι, κ' αὐτὸς ὁ Ἀφεντούλιεφ ἤθελαν νὰ κρατήσουν τὴ Μαλάξα καὶ νὰ πολεμήσουν δυνατὰ. Δὲ θάταν δυνατὸν ὁ Χασάν πασᾶς νὰ τὴν καταλάβη ὅσες θυσίες καὶ ἂν πρόσφερε. Μόνος ὁ Πρωτοπαπαδάκης ὑπεστήριξε τὴ γνώμη, πὼς ἔπρεπε νὰ τὴν ἐγκαταλείψουν, γιὰ μὴτε πολεμοφόδια, μὴτε τροφὲς ἀρκετὲς εἶχαν· φαίνεται πὼς ἡ στενοχωρία του γιὰ τὴν ἐγκατάλειψί του ἀπ' τὰ ἀπειθαρχα παλληκάρια του τὸν ἀνάγκασε νὰ μὴ δεχθῆ τὴ θέσι αὐτὴ τῆς μάχης, γιὰ νὰ μὴ παρουσιασθῆ ἢ περίπτωσι νὰ πολεμήσῃ χωρὶς δικό του δυνατὸ σῶμα. Ἡ φι-

λοτιμία του θὰ πληγωνότανε. Φίλος στενὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπάρχου κατορθώσε μὲ τὴν ἐπιμονή του νὰ τὸν πάρη μὲ τὸ μέρος του.

Ἡ γνώμη του γίνηκε δεκτὴ κ' ἔτσι ἔκαμαν τὸ σοβαρὸ κ' ἀσυγχώρητο σφάλμα ν' ἀφήσουν «ἀμάτωτη»—χωρὶς αἷμα—τὴν ἐξαιρετικὴ θέσι τῆς Μαλάξας, ποὺ γιὰ νὰ τὴν πάρη ὁ Χασάν πασᾶς θάπρεπε νὰ θυσιάσῃ ἓνα σεβαστὸ ἀριθμὸ στρατοῦ, καὶ τὸ σοβαρότερο, δὲν θὰ τὸν ἀφήναν νὰ σχηματίσῃ τὴ γνώμη, πὼς γρήγορα κουράζονται οἱ ἐπαναστάτες ἀπὸ τὶς δοκιμασίες ἐνὸς ἀγῶνος. Αὐτὸ ἦτο τὸ

πιο μεγάλο κακὸ ποὺ ἔκαμε ἢ ἐπιμονὴ τοῦ Πρωτοπαπαδάκη ἢ μᾶλλον ἢ ἀπειθία τῶν παλληκαριῶν του ποὺ δὲν ὠφείλετο βέβαια σ' αὐτόν, ἀλλὰ στὴν ὅλη ψυχοσύνθεσι τῶν πολεμιστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ποὺ ἀγνοοῦσαν τὸ μεγάλο παράγοντα τῆς τυφλῆς πειθαρχίας. Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρῶτ' ἀφῆκαν τὴν Μαλάξα καὶ τραβήχτηκαν στοὺς Κάμπους.

ΣΤΟΝ ΚΛΑΔΙΣΣΟ

Οἱ Τοῦρκοι ποὺ περίμεναν τὸ πρῶτ' ἀφῆκαν τὴν Μαλάξα καὶ παραξενεύτηκαν μὲ τὴ σιωπὴ τῆς ἐχθρικῆς γραμμῆς· ὁ Χασάν δὲν μπο-

ΔΗΜ. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ

ροῦσε νὰ ἐξηγήσῃ τί συμβαίνει. Ἐπροχώρησε δειλὰ - δειλὰ στὴν ἀρχή· ἀργότερα ξεθαρρεμένος. Κατέλαβε ἀνώδυνα τὴ Μαλάξα, ἀφῆκε μιὰ δυνατὴ φρουρὰ μὲ τὸ ἀνεπιό του Μουσταφᾶ Βέη¹ φρούραρχο καὶ κατέβηκε πρὸς τὸν Κλαδισσό· ἐκεῖ ἐστρατοπέδευσε ἀφ' οὗ ἐξασφαλίσθηκε ἀπ' τὴ Σούδα, ἀπ' τὸ Ἀκρωτήρι καὶ τὸ κάμπο τῆς Κυδωνίας, ποὺ παράλυσε κάθε κίνησι Ἑλληνικὴ μὲ τὸ πιάσιμο τοῦ κλειδιοῦ τῆς Μαλάξας.

1.—Σφάλμα τῶν χρονογράφων ποὺ φέρνουν τὸ Μουσταφᾶ Βέη Χανιώτῃ ἐν ᾧ πρὸ πέρα στὴν ἀνακατάληψι τῆς Μαλάξας δίδουν πληροφορίες ὅτι ὁ Μουσταφᾶς Βέης ἦταν ἀνεπιός τοῦ Χασάν πασᾶ, ὁ μετέπειτα Μουσταφᾶς Ναυλῆ πιασᾶς, ὁ περίφημος Γκιριτλῆς.

Ἐν ᾧ ὁ ἀγώνας βρισκότανε σὲ τόσο κρίσιμο σημεῖο ἄρχισαν οἱ κακομοιριεὶς πού πάντα δέρονουν κάθε ἑλληνική ἐνέργεια, ἀκριβῶς τὴ στιγμή πού αὐτὴ χρειάζεται συντονισμό δράσεως καὶ ψυχραιμία. Μέσα στὴν ἀπογοήτευσί πού ἔπιασε τοὺς Κρητικούς, σὰν εἶδαν πὼς μόνο μετὰ δέκα ἡμέρες (στὶς 9 τοῦ Ἰουνίου) εἶχαν φθάσει ἔξω ἀπ' τὴ Σούδα δεκαπέντε κομμάτια ἀπ' τὸ Σπετσιώτικο στόλο καὶ ἄρχισαν περιπολίεσ στα βορεινὰ ἀκρογιάλια τοῦ νησιοῦ περιμένοντας ν' ἄρθουν καὶ τὰ Ὑδραϊκά, γιὰ νὰ οργανώσουν μιὰ συστηματικὴ πολεμικὴ ἐνέργεια μὲς στὸν κόρφο τῆς Σούδας καὶ πὼς σὲ λίγο ἔφευγαν χωρὶς κἄν νὰ ἐπιχειρήσουν κάτι ἀποτελεσματικό, θυμῆθησαν ὅλη τὴν ἱστορία τῆς ἐγκαταλείψεώς τους ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Διοίκησι καὶ βρῆκαν ἀφορμὴ νὰ ξεσπάσουν τὴ δυσαρέσκεία τους οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀφεντούλιεφ. Μπορεῖ νάταν ἀδικη καὶ ἀδικαιολόγητη ἡ δυσαρέσκεία τους γιὰ τὸν ἀνήμπορο Ἐπαρχο στὴν περίπτωσι αὐτῆ καὶ ὅμως ἦταν φυσικὴ. Ἀπ' τὰ ψηλὰ ἀκροβούνια παρακολουθοῦσαν τὸ φόβο τοῦ τουρκικοῦ στόλου, πού δὲν τολμοῦσε νὰ ξεμυτίσῃ μόλις φάνηκαν στὸ μπογάζι τὰ δεκαπέντε Σπετσιώτικα, εἶδαν τὶς ζημίεσ τῶν δύο τουρκικῶν караβιῶν πού πρόφταξαν ἔξω ἀπ' τὴ Σούδα οἱ Σπετσιῶτες, καὶ ὑπελόγισαν πὼς ὅλη αὐτὴ ἡ καινούργια συμφορὰ θὰ προλαμβανότανε, ἂν ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις ἔστελλε, σὰν τὴν εἰδοποίησαν, στόλο καὶ ἂν πρόφταναν τοὺς Αἰγυπτίους στα βορεινὰ παράλια τοῦ νησιοῦ μέσα στὸ «καραντί», πού τοὺς κρατοῦσε δεμένους γιὰ πολλὰς μέρες. Καὶ τὰ Αἰγυπτιακὰ караβία θὰ ζάλιζε ἢ ἐπίθεσις τους καὶ τὴν ἐφοδιοπομπὴ θ' ἄρπαζαν ἢ θὰ κατέστρεφαν. Μιὰ τέτοια ἐνέργεια ἀφεύκτως καὶ ἂν δὲν ἔφερε τὴν ἡττα θ' ἄκανε τὸν Μωχάμετ Ἄλυ νὰ καλοσυλλογιστῇ τὴ μελλούμενη ἐνέργειά του καὶ νὰ δειλιάσῃ στὴ συνέχισί της. Εἶχαν δίκιο στὶς σκέψεις τους αὐτές, γιὰτὶ ὄχι μιὰ γενικὴ ἀλλ' ἔστω καὶ μερικὴ ἀποτυχία στὴν πρώτη ἀπόβασι Αἰγυπτίων στὴν Κρήτη καὶ στὴν πρώτη προσπάθεια τῶν μεταφορῶν των, θ' ἀπέκλειε τὶς δύο ἄλλες ἰσχυρὲσ καὶ ἀφθονεσ σὲ στρατὸ καὶ πολεμοφόδια, πού γίνηκαν εὐθὺς ἀμέσως. Ἐτσι ὁ Μωχάμετ Ἄλυ δὲ θὰ δημιουργοῦσε ὀρμητήριο στὴ Κρήτη, δὲ θὰ τὴν δάμαζε καὶ δὲν θὰ τὴ μεταχειριζότανε ἀμέσως γιὰ νὰ κτυπήσῃ τόσο αἱματηρὰ τὸ Μωριά κἀνοντάς τὴν γεφύρι ἐπικίνδυνο.

Σὲ μιὰ τέτοια ψυχολογικὴ κατάστασι βρισκότανε τότε ὅλοι οἱ Κρητικοὶ ποῦ βλεπαν τὸν ἀγῶνα τους νὰ κινδυνεύῃ καὶ πιότερο οἱ

Σφακιανοὶ πού βρισκότανε κοντὰ στὴ δράσι τοῦ Χασάν πασᾶ καὶ πού ζητοῦσαν ἄλλως τε εὐκαιρία νὰ ξεσπάσουν κατὰ τοῦ Κέντρου. Στὰ Σφακιά τὸ κόμμα τοῦ Βουρδουμπᾶ βρῆκε γρήγορα πολλοὺς πού τὸ μεγάλωσαν. Μισοῦσαν τὸν Ἀφεντούλιεφ, γιὰτὶ σ' αὐτὸν ἀπέδιδαν κάθε ἀποτυχία—δίκια ἢ ἄδικα—καὶ αὐτὸν θεωροῦσαν ὑπεύθυνο τοῦ διχασμοῦ των μέσα σ' αὐτὰ τὰ Σφακιά, ποῦχε κατορθώσει ν' ἀποκτήσῃ ἀφοσιωμένους φίλους. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ Ἀφεντούλιεφ, χωρὶς κἄν νὰ ρωτᾶ τοὺς φροντιστάς, σπαταλοῦσε ἀνεξέλεγκτα τὰ χρήματα τοῦ κοινοῦ ταμείου γιὰ νὰ δημιουργῇ—ὅπως ὑπεστήριζαν οἱ ἐχθροὶ του— φίλους καὶ ὀπαδοὺς.

ΤΟ ΞΕΚΑΘΑΡΙΣΜΑ

Στὶς 12 τοῦ Ἰουλίου ἐκάλεσαν οἱ φροντισταὶ στὸ Λουτρό τῶν Σφακιῶν τὸν Ἐπαρχο. Αὐτὸς κατάλαβε πὼς κατὰ τοῦ μαγεύρου. Μὰ στηριζότανε στοὺς φίλους του καὶ στὴ σύνεσι τῶν δύο ἱερωμένων φροντιστῶν τοῦ Νεόφυτου Οἰκονόμου καὶ τοῦ Μελχισεδέκ Τσουδεροῦ, πού συγκρατοῦσαν συστηματικὰ τὸ ξέσπασμα τοῦ διχασμοῦ, γιὰτὶ φοβόντανε τὶς ἐπιζήμιεσ συνέπειές του. Ἐπῆγε στὸ Λουτρό. Δὲν ὑποψιάστηκε καίνα πού ἀκολούθησαν. Τὸν ἐρχομὸ του κανένας δὲν ἐχαιρέτησε. Κανένας δὲν τὸν ὑποδέχθηκε. Πῆγε σὲνα φιλικὸ του σπίτι καὶ ἐκεῖ περίμενε ὀργισμένος νὰ μάθῃ τὴν αἰτία τῆς ψυχρῆσ καὶ ἐχθρικῆσ αὐτῆσ ὑποδοχῆσ. Μετὰ τέσσερις μέρες πῆρε ἀπ' τοὺς φροντιστάς ἓνα σύντομο σημεῖωμα.

«Αὐθέντα! οἱ Ἄρχοντες θέλουν ἐξάπαντος λογαριασμὸν τῶν εἰς χεῖράς σου χρημάτων διὰ νὰ θεωρηθῇ ἡ κατάσταση τῆς πατρίδος καὶ ἡ ἀναπλήρωσις τῶν χρεῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆσ, ἐπειδὴ ἡ παροῦσα κατάσταση θέλει πρόβλεψιν χάριν τῆς κοινῆσ σωτηρίας. Ἐτσι τὸ θέλουν ἐξ ἀποφάσεως ἀπόψε Παρασκευῆν».

Τὸ ὑπέγραψαν οἱ δύο φροντισταὶ τοῦ Πολέμου Ἀναγνώστη Ψαρουδάκης καὶ Θεοχάρης Κουγιουμουτζόγλου, ὁ φροντιστὴς τῆσ οἰκονομίας Χατζῆ Γιάννης Πωλιουδάκης καὶ ὁ φροντιστὴς τῆσ θαλάσσης Νικόλαος Ἀνδρουλακάκης.

Τοῦ ζητοῦσαν λογαριασμὸ τῶν χρημάτων πού διαχειρίστηκε χωρὶς νάχη δικαίωμα, ὄχι τόσο γιὰ τὰ χρήματα, ὅσο γιὰ νὰ τὸν ἐξευτελίσουν καὶ νὰ τὸν ἐξουθενώσουν, γιὰτὶ ἔβλεπαν πὼς δὲν μποροῦσε πιά ἓνας ἄνθρωπος, χωρὶς καμμιά ἀπολύτως ἀξία, νὰ διευθύνῃ ἓνα

τόσο δύσκολο αγώνα και ν' αρχηγεύη ἀνδρῶν με ἀλλοιώτικη ψυχο-
σύνθεσι και μ' ἄλλη τελείως κρίσι ἀπ' τὴ δική του. Ὅλοι αὐτοὶ ὡς
τότε ἐκλιναν τὸ κεφάλι τους ἀδιαμαρτύρητα ὄχι στὸ ἄτομο τοῦ ἐπιπο-
λαίου αὐτοῦ μικροφιλοδόξου—ἀδιάφορο ἂν τὸ χαρακτήριζε θερμοῦς
και πολλές φορές παράφορος πατριωτισμὸς—ἀλλὰ στὸ βαθμὸ τοῦ
ἀπεσταλμένου τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

Τὸν θεωροῦσαν ὡς κρῖκο συνδεικὸ τοῦ αγῶνά τους με
τὸν αγῶνα τοῦ ἄλλου γένους· γι' αὐτὸ ὡς τώρα δὲν εἶχαν
ἐκδηλώσει καμμιά ἐμπράγματι διαμαρτυρία. Μὰ τώρα πὰ εἶχαν
βαρεθῆ κι' ἀφῆκαν τὴν ὀργή τους νὰ ξεσπάσῃ, γιὰ νὰ προλάβουν
τὴν ἐπικίνδυνη χειροτέρευσι.

Ἄμα ἔλαβε τὸ σημεῖωμα τῶν φροντιστῶν ὁ Ἄφεντούλιεφ
ἀγρίεψε. Σὲ λίγο ἡ ὀρμή του μετεβλήθη σὲ λύπη και παράπονο και
στὸ τέλος προσπάθησε νὰ μαλακώσῃ τὰ πρᾶγματα και νὰ γεφυρώσῃ
τὸ χάρισμά του ἀπ' τοὺς πρώτους τῶν Σφακιῶν.

Στὴν ἀπάντησί του πρὸς τοὺς φροντιστὰς κατακάθαρα φαίνον-
ται και οἱ τρεῖς αὐτὲς μεταλλαγές· τοὺς ἔγραψε ἀμέσως:

«Κύριοι, ἀπὸ τὸν ἐθνικὸν μου λογαριασμὸν δὲν κρεμᾶται ἡ Κυ-
βέρνησις τῆς Πατρίδος εἰς τοιαύτας σκληρὰς ἡμέρας. Ποῖαν τόλμη
πέρνετε νὰ με λογαριάσετε, πρὶν νὰ δώσητε σεῖς οἱ ἴδιοι τοὺς ἀνα-
ριθμητοὺς λογαριασμοὺς τοὺς ὁποίους στοχάζομαι, ὅτι οἱ πλεον σοφοὶ
Κοντατόροι δὲν ἠμποροῦν νὰ ξεμπερδεύσουν;

«Δεῖξετέ με τὴν πληρεξουσιότητά σας, με τὴν ὁποῖαν τολμᾶτε
νὰ μοῦ τοὺς γυρέψετε και νὰ με ταράττητε με τόσην ἀνθἀδειαν και
καταφρόνησιν και νὰ με ἀφήσετε τέσσερις μέρες ὅπου ἦλθα ἐδῶ χωρὶς
φαγητὸν και σχεδὸν χωρὶς νερό (!). Στοχαστῆτέ το καλά, μετριάσετε
τὰ κινήματά σας και λογαριάσετε καλά πόση διαφορὰ εὐρίσκεται με-
ταξὺ ἐμοῦ και σᾶς! Ἐμβῆτε εἰς τὸν νοῦν σας, κάνετε τὰ χρέη σας,
ὡς και ἐγὼ γνωρίζω τὰ ἰδικά μου πολλὰ καλά, καθὼς σᾶς τὸ ἀπέ-
δειξα και θὰ τὸ ἀποδείξω εἰς τὴν Βουλὴν, ἡ ὁποία μόνη εἰμπορεῖ νὰ
με κρίνῃ και ἔχω ἐγὼ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐξουσίαν νὰ σᾶς κρίνω. Ἡ
Κρήτη δὲν κρέμεται ἀπὸ 4 φαντασμένους. Αὐτὴ ὑπόκειται σήμερον
εἰς μόνον τὸ γένος... Μόλον τοῦτο ἐγὼ θὰ δώσω τοὺς λογαριασμοὺς
μου... Λουτρὸν 16 Ἰουνίου 1822.

«Ὁ Γενικὸς τῆς Κρήτης Ἐπαρχος Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἄφεντούλιεφ».

Ὁ Ἄφεντούλιεφ κατάλαβε ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτῆ τῶν φροντιστῶν

δὲ θὰ σταματοῦσε ὡς ἐδῶ, ἀλλὰ θὰ ζητοῦσαν και τὴν ἐπέμβασι τῆς
Κεντρικῆς Διοικήσεως κ' ἔσπευσε νὰ προλάβῃ τὸ σχηματισμὸ δυσμε-
νῶν γι' αὐτὸν ἐντυπώσεων στὸ Κέντρο. Ἐγραψε και στὸν Ὑψη-
λάντη και στὸν Κωλέττη κ' ὕβριζε τοὺς Σφακιανούς, πὺ με τὴ φιλο-
δοξία τους και τὴ φιλοπρωτεία τους προσπαθοῦσαν νὰ χωρίσουν
τὸν αγωνιζόμενον Κρητικὸ λαὸ και νὰ συγκεντρώσουν στὰ χέρια τους
τὴν ὅλη διοίκησι τοῦ αγῶνος στὴν Κρήτη.

Τὰ γεγονότα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων διαφεύδουν τοὺς ἰσχυρισμοὺς
τοῦ Ἄφεντούλιεφ, γιὰ τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς πὺ ἔγραψε στὸν Ὑψη-
λάντη τὶς κατηγορίες του αὐτὲς
κατὰ τῶν Σφακιανῶν, οἱ Σφα-
κιανοὶ πολεμοῦσαν χωρὶς καμ-
μιὰ ἀξίωσι γενικῆς ἀρχηγίας,
ἀλλ' ὡς ἰσότημοι πρὸς τοὺς ἄλ-
λους ἀρχηγούς στ' Ἀνώγεια,
στὸ Τυμπάκι, στοὺς Κάμπους
και στὸν Κλαδισσὸ ποταμὸ.
Βέβαια αἱ συνθήκες τοῦ μέχρι
τότε βίου τῶν Σφακιανῶν τοὺς
εἶχαν ἀυξήσει τὸ φυσικὸ γιὰ
κάθε ἄνθρωπο αἶσθημα φιλο-
πρωτίας και ἡ συνεχῆς πολε-
μικὴ πάλη τους συνδυαζομένη
με τὸν πρωτύτερο σχεδὸν ἐλευ-
θερο βίον τους, τοὺς δημιούρ-
γησε πολλές φορές παράλογες
φιλοδοξίες, μὰ πρέπει νὰ ὁμο-
λογηθῆ ὅτι οἱ περισσότεροὶ τῶν
Σφακιανῶν ἀρχηγῶν ἦσαν ἂν
δρες ἀνώτεροι ἀπὸ μικροὺς
ὑπολογισμοὺς και πάντα πρόθυμοι νὰ παίξουν «ὅλα γιὰ ὅλα»
στὸ γενικὸ Κρητικὸ αγῶνα. Αὐτὸ ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ τοὺς δη-
μιουργήσῃ δικαιώματα ἀπέναντι τῶν ἄλλων, πὺ σὲ ἄλλες πὺ ψύ-
χραιμες στιγμὲς θὰ τοὺς ἀνεγνωρίζοντο χωρὶς κᾶν νὰ τὰ ζητήσουν.
Κι' ὅμως στὴν κρίσιμη αὐτὴ ἐποχὴ ἦταν ἐπιζήμιες τέτοιες φιλοδοξίες
κ' ἔπρεπε ν' ἀποφεύγουν κι' ἀπέφυγαν τὴν ἐκδήλωσί τους.

Στὸν αγῶνα αὐτὸ τοῦ Ἄφεντούλιεφ με τοὺς Φροντιστὰς, οἱ

Σκίτσο Κ. Ρομάνου

ΒΑΣ. ΣΜΠΡΩΚΟΣ

ἀρχηγοὶ κ' οἱ καπεταναῖοι ἦσαν μακρὰ. Τὸ τσάκωμα εἶχε περιορισθῆ ἰστὸν Γεν. Ἐπαρχο καὶ στοὺς Φροντιστάς. Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι σκορπισμένοι στὶς ἐπαρχίες βοηθοῦσαν τοὺς τοπικοὺς ἀρχηγούς στὸ δύσκολο ἔργο τους, προσπαθώντας νὰ δημιουργήσουν δυνάμεις μαχητικὲς ἱκανὲς γιὰ νὰ κτυπήσουν καὶ νὰ παραλύσουν τὸν καινούργιο ἐπικίνδυνο ἐχθρό.

ΩΣ ΤΟΣΟ Ο ΕΧΘΡΟΣ ΠΡΟΧΩΡΕΙ

Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι τραβοῦσαν στὴ σκληρὴ ὀργάνωσι τοῦ ἀγῶνός των προσπαθώντας νὰ προλάβουν τὴ νέα συμφορὰ.

Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἔτρεξαν πρὸς τὰ Καστρινά, πού ὁ Σερίφ πασᾶς ἐτοίμαζε ἰσχυρὸ στρατὸ ἀπὸ τοὺς πῖο διαλεκτοὺς Τούρκους γιὰ νὰ ἐνωθῆ μὲ τὸν Αἰγύπτιο Χασὰν πασᾶ, πού βρισκότανε στὰ Χανιά, καθαρίζοντας στὸ πέρασμά του ὅλες τὶς ἐπαρχίες του

Περνώντας ἀπ' τὸ Ἡράκλειο ὁ Χασὰν πασᾶς μὲ τὸ στόλο του τοῦχεν ἀφήσει πεντακόσους Ἀρβανιτάδες γιὰ νὰ σχηματίσῃ τὸν πυρῆνα τοῦ πειθαρχημένου στρατοῦ πού ὑπελόγιζε πὼς θὰ κατώρθωνε νὰ σχηματίσῃ ὁ Σερίφ πασᾶς. Πραγματικῶς ὁ πασᾶς τοῦ Κάστρου ὤρισε πολεμικὴ του ἔδρα τὸν Ἅγιο Μύρωνα. Ἐκεῖ συνεκεντρώνοντο τὰ σχηματιζόμενα στὴν πόλι σώματα. Εἶχε στείλει στὸ Τυμπάκι ἕνα σῶμα ἀπὸ δύο χιλιάδες ἄνδρες δυνατοὺς καὶ τοὺς δέταξε νὰ προσπαθήσουν νὰ παραλύσουν κάθε ἐπαναστατικὴ δρᾶσι στὴ Μεσσαρᾶ καὶ μὲ κάθε ἄγριο μέσον. Ἡ παρουσία τῶν Τούρκικων σωμάτων τόσο στὸ Τυμπάκι ὅσο καὶ στὸν Ἅγ. Μύρωνα ἔκανε καὶ κείνους πού δὲν εἶχαν ἀκόμα ξεσηκωθῆ νὰ παίρνουν τὰ παιδιά τους καὶ νὰ τ' ἀνεβάζουν στὸ Ρούβα καὶ στὶς ἄλλες βουνοκορφές, κ' ἀφήνοντάς τα ἐκεῖ νὰ τρέχουν στὰ σώματα τοῦ Κουρμούλη καὶ τοῦ Ζερβουδάκη ἔστω καὶ ἄοπλοι, ὥσπου νὰ βροῦν ἕνα τουφέκι ἀπὸ νεκρὸ Τούρκο ἢ χριστιανό.

Ὁ Κουρμούλης κ' ὁ Ζερβουδάκης, ἔκαναν τὴν συγκέντρωσί τους στὶς Καμάρες κ' εἶχαν τὶς βάρδιες τους πάνω στὸν ψηλὸ Κάρταλο. Μαζί τους εἶχαν τὸ Χουλογιάννη, τὸν Κούρτζικα, τὸν Ξωπατέρα, τὸν Κόρακα, τὸν Καρατάρη, τὸν Ψωμαδάκη, τὸν Τσακίρη, τὸ Χελιδόνη, τὸ Χαλικᾶ, τὸ Στυλ. Χατζηδάκη, τὸ Μαστραχᾶ, τὸ Μανρογιάννη, καθένα μὲ τὰ παλληκάρια τοῦ χωριοῦ του. Στὶς Καμάρες περίμεναν τὸ Ρούσο Βουρδουμπᾶ μὲ τοὺς Σφακιανούς, τὸ Γ. Τσουδερό μὲ τοὺς Ἀγιοβασιλεῖτες καὶ τὸ Γ. Δεληγιαννάκη μὲ τοὺς Ρεθυμιώτες, ποῦκταναν τὴ συγκέντρωσί τους στὸν Πλάτινο τ' Ἀμαρίου.

ΜΑΧΗ ΜΠΡΟΣ ΤΟ ΤΥΜΠΑΚΙ

Στὶς δέκα τέσσερις τοῦ Ἰουλίου ἐνώθησαν κ' ἐπροχώρησαν πρὸς τὴ Γρηγοριά καὶ τὴ νύκτα στὸ Λαγολιὸ καὶ στὸ Κλήμα.

Ὡς τόσο εἶχαν διαταχθῆ ἀπὸ τοὺς Φροντιστάς τοῦ πολέμου νὰ σπεύσουν νὰ ἐνισχύσουν τὸν ἀγῶνα πρὸς τὴ Μεσσαρᾶ ὁ Βουζομάρκος, ὁ Πωλογοωργάκης κ' ὁ Κουσκουμπές. Ἐφθασαν κ' αὐτοὶ στὴν ὥρα πάνω. Ἡ δυνάμις τους ἦσαν χίλιοι πεντακόσοι. Ἀξημέρωτα κτύπησαν τοὺς Τούρκους. Τὰ πόστα πού κρατοῦσαν τοὺς βοηθοῦσαν καὶ μπόρεσαν ν' ἀμυνθοῦν εὐκολα. Ἀρχηγοὶ τους ἦταν ὁ τρομερὸς Ἀγριολήδης κ' ὁ Μουσταφᾶς Καψάλης ἄλλος φρικτὸς γιαννίσταρος. Εἶχαν μαζί τους καὶ κάμποσο ἱππικὸ κ' αὐτὸ στὶς κρίσιμες ὥρες πού ἀκολούθησαν καὶ πού ἦσαν ἐτοιμοὶ νὰ λυγίσουν, τοὺς βάσταξε μὲ ὀρμητικὲς ἐξορμήσεις. Μὰ κ' οἱ δυὸ ἐχθροὶ πρόσεχαν κάθε κίνησι τοῦ ἀντιπάλου ἐτοιμοὶ νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὸν παραμικρότερο κλονισμό. Ἡ μάχη βάσταξε ὅλη μέρα καὶ μόλις τριάντα Τούρκοι καὶ δεκαπέντε χριστιανοὶ σκοτώθηκαν· λαβώθηκαν διπλάσιοι· ἀπώλειες ἀσήμαντες μπρὸς στὸν ἀριθμὸ καὶ μπρὸς στὸ φρικτὸ μῖσος πού τοὺς χόριζε. Οἱ ἐπαναστάτες τραβήχτηκαν πάλι στὸ Κλήμα.

Μετὰ πέντε μέρες καινούργια ἐπίθεσις χωρὶς ἀποτελέσματα. Μόνο δύο αἰχμαλώτους κατώρθωσαν νὰ πιάσουν οἱ ἐπαναστάτες μὰ τοὺς ἀφήσαν κ' αὐτοὺς τὴν ἄλλη μέρα ἐπίτηδες. Οἱ Τούρκοι ἐπληροφορήθηκαν ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς αἰχμαλώτους τὴν δύναμι τῶν ἐπαναστατῶν πού τὴ μεγαλοποιούσε ὁ φόβος τους· ἔμαθαν πὼς ἀπὸ παντοῦ κάθε ὥρα καὶ στιγμὴ τρέχουν καινούργιοι ἐπαναστάτες, καὶ πὼς ὁ ὄπλισμός τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν σὰν καὶ τὸ δικό τους. Αὐτὸ φόβισε τοὺς Τούρκους πού βρισκότανε στὸ Τυμπάκι καὶ ζήτησαν ἀνακωχὴ λίγων ἡμερῶν.

Οἱ ἀρχηγοὶ δὲν ἠθέλαν νὰ κλείσουν ἀνακωχὴ. Ἐβλεπαν πὼς μὲ νέα ἐπίθεσις μὲ περισσότερο πείσμα θὰ τοὺς ἔδινε τὴ νίκη. Ὁ Κουρμούλης ὅμως ποῦχε τὸ σκοπὸ του, τοὺς ἔπεισε νὰ τὴ δεχθοῦν. Ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὸν ἐξαιρετικὸ ἀρχηγὸ καὶ γιὰ τὴν ἀξία του, μὰ καὶ γιὰ τὸ βρισκόντανε μὲς στὰ σύνορά του, δέχθηκαν οἱ ἄλλοι τὴ γνώμη του.

Μόλις κλείστηκε ἡ ἀνακωχὴ, ὁ Κουρμούλης περιτρέχοντας τὰ Βορρίτζα, τὸ Ζαρό, τὴ Γρηγοριά, τὴ Γέργερη, καὶ τ' ἄλλα γύρω χωριά ὄπλιζε μὲ τὰ ὄπλα ποῦχε τότε προμηθευθῆ ὅλους ἐκείνους πού γνώριζε καλὰ καὶ ποῦξερε πὼς ἔπρεπε νάχουν τουφέκια. Ἐστελε καὶ τὸ Χουλογιάννη, τὸν Κούρτζικα καὶ τὸν Καρατάρη ν' ἀρματώσουν ὁ-

σους Καπετανιανούς και Μπομπιανούς εύρισκαν και να τους συγκεντρώνουν σ' ώρισμένα πόστα, που τους είχε πη για να κόψη την υποχώρησι των Τυμπακιανών Τούρκων, που ζήτησαν την ανακωχή με την έλπίδα η να στείλουν μ' ασφάλεια τα γυναικόπαιδά τους προς το Μεγάλο Κάστρο η να τους προφτάξη ενίσχυσις απ' το 'Ηράκλειο και να κερδίσουν τη νίκη, που τώρα τους ήταν δύσκολη.

Οί Τούρκοι γρήγορα κατάλαβαν την κύκλωσι και προτοῦ λήξη η διορία της ανακωχῆς πήραν τα γυναικόπαιδά τους, φόρτωσαν «κατά ψώφου» τα ζῶά τους με γεννήματα και πολεμοφόδια και σε μιὰ σειρὰ μακρὰ που την κλειούσαν από παντοῦ οί δυὸ χιλιάδες όπλοφόροι, τράβηξαν για την 'Αγία Βαρβάρα.

Η ΗΤΤΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΜΕΣΣΑΡΑΣ

Τη κίνησί τους την παρακολούθησαν από κοντά οί έπαναστάτες. 'Αρχισαν να τους κτυποῦν από δεξιὰ κι' απ' αριστερά. 'Η σύγχυσις κι' ό πανικός δέν άργησε να τους βρῆ.

Ντροπιασμένοι ό 'Αγριολήδης κι' ό Καψάλης έτρεχαν αὔτοι πιὸ μπρὸς απ' τους άλλους για να γλυτώσουν. 'Ο πανικός σάν πάρη μιὰ μάζα από πίσω, πρώτα τους πιὸ δυνατούς χτυπᾶ. 'Αφήκαν στο δρόμο τους εκατὸ νεκρούς κι' όλα τα φορτωμένα ζῶα ποῦσερναν και πέρονοντας μαζί τους τα γυναικόπαιδα και πάνω από τρακόσους λαβωμένους κατώρθωσαν να φθάσουν στην 'Αγία Βαρβάρα και μόνο στα φρύδια των 'Ανεγύρων και στα Μούλια μπόρεσαν ν' αποκόψουν το κνήγημα των χριστιανῶν, γιατί όσο πήγαινε και λιγότενε ό αριθμός των έπαναστατῶν που τους κυνηγοῦσαν. 'Ο άγριότερος από κείνους που τους κυνηγοῦσαν κατά πόδι ήταν ό Κούτρικας, που λέν πως με το χέρι του σκότωσε εννιά την ημέρα εκείνη. 'Ο πλούτος που άφηναν κ' έριχναν πίσω τους σταμάτησε τους περισσότερους έπαναστάτες. Στη διαρπαγή των κατάφορτων ζῶων γίνηκε τ' ό,τι γινότανε πάντα. Σύγχυσις, φωνές, κακό, βρυσιές, τσακώματα, κτυπήματα κι' άρπαγή αντί μοιρασιά. 'Η παρουσία όμως τόσων άρχηγῶν και καπεταναίων πρόλαβε τον άφανισμό του πλουσιωτάτου υλικου, που άφηκε ό έχθρὸς στα χέρια τους. Πρώτη φορά βρέθηκε τόσος αριθμός όπλων μαζεμένος στα χέρια των καπετάνιων. 'Υπελόγιζαν ότι πάνω από εξακόσα όπλα πήραν εκείνη την ημέρα. 'Οκτακόσα μουλάρια, πρόβατα, βόδια και με γεννήματα και πολεμοφόδια πάνω από εκατὸ φορτία. 'Η χαρά των έπαναστατῶν ήταν άπερίγραπτη η πλούσια αὔτη νίκη άφηκε κι' όλη την έφορη έπαρχία με τους καρπούς της στα

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΑΖΑΝΗΣ

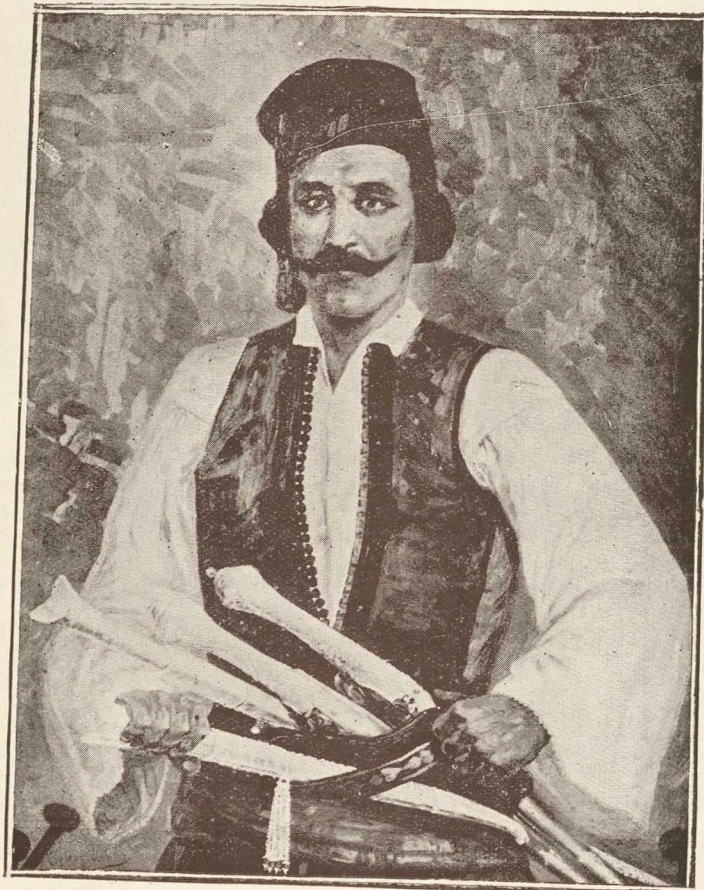
σους Καπετανιανούς και Μπουμπανούς εύρισκαν και να τους συγκεντρώσουν σ' ώρισμένα πόστα, που τους είχε πη για να κόψη την υποχώρησι των Τυμπακιανών Τούρκων, που ζήτησαν την ανακωχή με την έλπιδα ή να στείλουν μ' ασφάλεια τα γυναικόπαιδά τους προς το Μεγάλο Κάστρο ή να τους προφτάξη ενίσχυσις απ' το 'Ηράκλειο και να κερδίσουν τη νίκη, που τώρα τους ήταν δύσκολη.

Οι Τούρκοι γρήγορα κατάλαβαν την κύκλωσι και προτού λήξη η διορία της ανακωχής πήραν τα γυναικόπαιδά τους, φόρτωσαν «κατά φύφου» τα ζώα τους με γεννήματα και πολεμοφόδια και σε μιὰ σειρά μακρά που την κλειούσαν από παντού οι δυο χιλιάδες οπλοφόροι, τραβήξαν για την 'Αγία Βαρβάρα.

Η ΗΤΤΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΜΕΣΣΑΡΑΣ

Τη κίνησι τους την παρακολούθησαν από κοντά οι επαναστάτες. 'Αρχισαν να τους κτυπούν από δεξιά κι' απ' αριστερά. 'Η σύγχυσις κι' ο πανικός δέν άργησε να τους βρῆ.

Ντροπιασμένοι ο 'Αγριολήδης κι' ο Καψάλης έτρεχαν αυτοί πιδ μπρός απ' τους άλλους για να γλυτώσουν. 'Ο πανικός σάν πάρη μιὰ μάζα από πίσω, πρώτα τους πιδ δυνατούς χτυπά. 'Αφήκαν στο δρόμο τους εκατό νεκρούς κι' όλα τα φορτωμένα ζώα που έσερναν και πέροντας μαζί τους τα γυναικόπαιδα και πάνω από τρακόσους λαβωμένους κατώφευγον να φθάσουν στην 'Αγία Βαρβάρα και μόνο στα φρούδια των 'Αντιόχων και στα Μούλια μπόρεσαν ν' αποκόψουν το κνημημα των χριστιανών. γιατί όσο πήγαινε και λιγότερευ ο αριθμός των επαναστατών που τους κινεζούσαν. 'Ο άγριότερος από κείνους που τους κινεζούσαν κατά τους ημερ ο Καστορινός, που λέν πως με το χέρι του σκότωσε έναν από την ομάδα εκείνη. 'Ο αλόδιος που αφήναν κ' έριχναν πίσω τους σπυρίτσει τους πτωχότερους επαναστάτες. Στη διαπραγή των κατάφορτων ζώων εναντιον οι άτι γινότανε πάντα. Σύγχυσις, φωνές, κλάυ, βουσιές, τρακόφατα, κτυπήματα κι' άσπαγή αντί μοιρασιά. 'Η παρουσία όμως των αρχηγών και καπεταναίων πρόλαβε τον άφανισμό του πλουσιωτάτου ύμκου, που αφήκε ο εχθρός στα χέρια τους. Πρώτη φορά βρέθηκε τόσος αριθμός έπιων μαζεμένος στα χέρια των καπετανίων. 'Υπελόγηζαν ότι πάνω από εξακόσα όπλα πήραν εκείνη την ήμερα. 'Οκτακόσα μουλάρια, πρόβατα, βόδια και με γεννήματα και πολεμοφόδια πάνω από εκατό φορτία. 'Η χαρά των επαναστατών ήταν άπεριόγραπτη. ή πλούσια αυτή νίκη αφήκε κι' όλη την έφορη έπαρχία με τους καρπούς της στα

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΑΖΑΝΗΣ

χέρια των ἐλεύθερη. Δὲν εἶχε μείνει μήτε ἕνας Τοῦρκος στὸ Καινούργιο καὶ στὴν Πυργιώτισσα. Μόνο οἱ ἄταφοι Τοῦρκοι νεκροὶ μὲ τὰ κουφάρια τους εἶχαν ἀπομείνει.

Χωρὶς νὰ χάση καιρὸ ὁ Κουρμούλης ὥρισε τὰ καπετανάτα τῶν διαφόρων χωριῶν γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὸ ἔργον τοῦ ὀπλισμοῦ τῆς Μεσσαρᾶς καὶ τὴ συγκέντρωσι ὄλων τῶν ἐπαναστατημένων χριστιανῶν. Τὸ Χουλογιάννη καὶ τὸν Κόρακα ὥρισε καπετάνιους τῆς Πόμπιας καὶ τῶν γύρω χωριῶν. Τὸν Καρατάρη τῶν Καπετανιανῶν, τὸν Κούρτικα τοῦ Κουσέ, τὸ Χελιδόνη τῆς Γρηγοριάς, τὸ Χατζηδάκη τῶν Βορριζῶν, τὸ Ψωμαδάκη τοῦ Τυμπακιοῦ, τὸν Ξωπατέρα, τὸ Μαλικούτη, τὸν Ἀστρινό, τὸ Ρωμάνο, τὸν Καμπιτογιάννη, τὸ Μαστραχᾶ, τὸ Λέκα, τὸ Λαδοῦκο, τὸν Τζομπάνο καὶ τὸν Μπαλάσκα στ' ἄλλα χωριά τῆς Μεσσαρᾶς. Ἔτσι σὲ λίγες μέρες καταρτίσθηκε σῶμα δυνατὸ ἀπὸ δυὸ χιλιάδες διαλεκτὰ παλληκάρια καὶ ἄρχισε νὰ σχηματίζεται καὶ τὸ πρῶτο ἵππικὸ σῶμα μ' ἀρχηγούς τὸ Μαστραχᾶ, τὸ Ρωμάνο καὶ τὸν Ἀστρινό. Ὅλοι ἀνεγνώριζαν μὲ σεβασμὸ καὶ πειθαρχία τὴ γενικὴ ἀρχηγεία τοῦ Κουρμούλη, ποῦ εἶχε κατορθώσει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀφοσίωσι καὶ τὴν ἀγάπη ὄλων ἀπ' τοὺς πῶ ἰσχυροὺς καπετάνιους ὡς τὸν τελευταῖο μαχητὴ. Ἐάπλωσαν τὴ δρᾶσί τους παντοῦ βοηθώντας τὸ Ζερβουδάκη στὸ ξεπάστρεμα καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν. Σὲ λίγο κατώρθωσαν νὰ περιορίσουν τὴν Τούρκικη δρᾶσι μέσα στὸ Τόπ - Ἀλτι τοῦ Ἡρακλείου, δηλαδὴ σ' ἀκτῖνα γύρω ἀπ' τὴν πόλι μόλις τέσσερα χιλιόμετρα.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΑΝΩΓΕΙΩΝ

Μὰ ὡς τόσο ὁ Σερίφ πασᾶς ἀγριεμένος γιὰ τὸ πάθημα τοῦ Ἀγριολήδη καὶ τοῦ Καψάλη, σχεδίαζε μιὰ σύντονη δρᾶσι στὴ μέση Κρήτη γιὰ νὰ μαράνη τὴν ὀρμὴ τῶν ἐπαναστατῶν, ποῦ οἱ πρῶτες τους νίκες τοὺς ἔκαμαν πῶ γορήγορους καὶ πῶ τολμηροὺς στὴν ἐνέργειά τους. Μὰ ἤθελε πρῶτύτερα νὰ κτυπήσῃ τ' Ἀνώγεια τὰ θεωροῦσε ψηλὴ φωλιά καὶ ὀρητήριον τῶν Μυλοποταμιτῶν καὶ τῶν Μαλεβυζιωτῶν, ποῦ ξεσηκωμένοι ὄλοι πιά, τὸν ἐνοχλοῦσαν μὲ τ' ἀκατάπαντὰ κλέφτικα κτυπήματά τους, ἀποφεύγοντες «μάχες ἐκ παρατάξεως» πρὸς ἐχθρὸ δεκαπλάσιο· ἰδίως φοβότανε τοὺς Ἀνωγειανούς γιὰ τὴν ὀρητικότητά τους καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν σὲ ἀτομικοὺς ἡρωϊσμοὺς δρᾶσί τους. Στὶς 5 τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1822 ὁ Σερίφ πασᾶς μὲ πέντε χιλιάδες Τούρκους ἔπιασε τὸν Ἀγ. Μύρωνα. Διάλεξε δυὸ χιλιάδες Τουρκοκρητικούς καὶ τοὺς ἔστειλε στ' Ἀνώγεια. Τὰ βρῆκαν ἀνυπεράσπιστα καὶ τὰ κα-

τάστρεψαν. Ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἀνωγειῶν ὡς δύο χιλιάδες γυναικό-
παιδα κατώρθωσαν νὰ τραβηθοῦν ψηλά πρὸς τὴ Ζώμυθο καὶ πρὸ
πέρα πρὸς τὴ Νίδα. Οἱ Τοῦρκοι πρόφταξαν μόνο δέκα· τοὺς σκότω-
σαν. Κεῖνὴ τὴν ἡμέρα οἱ πολεμιστὰι τῶν Ἀνωγειῶν βρισκόντανε πρὸς
τὴ Μεσσαρᾶ κ' ἔτσι ἀφήσαν τὸ χωριὸ ἀφρούρητο. Δὲν ὑποψιάζοντανε
πὼς ὁ Σερίφ θὰ κτυποῦσε τ' Ἀνώγεια. Τὴν ἀπρονοησία τους τὴν
πλήρωσαν μετὰ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴ διαρπαγὴ τοῦ χωριοῦ των. Οἱ
Τοῦρκοι ἔμειναν ἐπτὰ μέρες στ' Ἀνώγεια. Προσπαθοῦσαν νὰ πεί-
σουν τὰ γυναικόπαιδα μετὰ φόβους καὶ ψεύτικες ὑποσχέσεις νὰ κατε-
βοῦν στὸ χωριό. Ἔτσι ἔλπιζαν νὰ ὑποχρεώσουν τοὺς ἐπαναστατημέ-
νους νὰ «μουτίσουν»—ὑποταχθοῦν—μὰ μὴτ' ἕνας γύρισε πίσω.

Βαρέθησαν νὰ δίνουν ὑποσχέσεις καὶ νὰ φοβερίζουν. Τράβηξαν
πρὸς τὴν Ἁγία Βαρβάρα, ἀφήνοντας στ' Ἀνώγεια μιὰ φρουρὰ ἀπὸ
πεντακόσους.

Τὰ σώματα τοῦ Κουρμούλη ποῦχαν τὶς βάρδιες τους ἀπ' τὸ Κου-
δοῦνι ὡς κάτω στὸν Πριλιά, ἄρχισαν νὰ τοὺς κτυποῦν νύκτα μέρα,
πότε ἀπ' τὴν μιὰ καὶ πότε ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρά, καὶ ἀπὸ σημεῖα ποὺ
δὲν ἐπερίμεναν οἱ Τοῦρκοι. Τὸ σχέδιό τους ἦταν νὰ τοὺς ἀπασχο-
λήσουν κάμποσες μέρες, ὥσπου νὰ μπορέσουν τᾶλλα σώματα ποῦχαν
πιάσει τὰ Κρουσανιώτικα βουνὰ ὡς στὶς Γωνιές νὰ πάρουν ἐκδίκησι
γιὰ τ' Ἀνώγεια καὶ νὰ ἐλευθερώσουν τὴν ἐπαρχία αὐτὴ ποὺ ἦταν
τὸ κλειδὶ Μυλοποτάμου καὶ Ἡρακλείου.

Η ΠΑΓΙΔΑ ΤΟΥ ΚΡΟΥΣΩΝΑ

Οἱ Ἀνωγειανοὶ εἶχαν καλέσει στὶς Γωνιές ὅλους τοὺς Μαλεβυ-
ζιώτες, τὸ σῶμα τοῦ Ζερβουδάκη, τοὺς Μυλοποταμίτες καὶ τοὺς ἀρ-
χηγοὺς Στρατῆ Δεληγιαννάκη μετὰ τοὺς Ρεθυμνιώτες, τὸν Τσουδερό μετὰ
τοὺς Ἀμαριώτες καὶ τοὺς Ἀγιοβασιλεῖτες, τὸν Πωλογιωργάκη μετὰ
τὸ σῶμα Σφακιανῶν καὶ τοὺς ἐθελοντὲς μετὰ τὸ Ζερβονικόλα. Ἔστρω-
σαν τὸ σχέδιό τους κ' ἔστειλαν πρὸς τὰ κάτω τὸν ὄπλαρχηγὸ τοῦ Κρου-
σῶνα Ἐ. Μακατούνη μετὰ καμμιὰ εἰκοσαριά Κρουσανιώτες καὶ ἐξῆντα
διαλεκτοὺς Ἀνωγειανούς. Οἱ Κρουσανιώτες ποῦξεραν καλὰ καὶ τὶς
πρὸ μικρὲς ζαρωματιῆς τοῦ ἐδάφους θὰ βοηθοῦσαν στὸ νὰ πετύχη τὸ
σχέδιο.

Πῆραν ἀπ' τὰ χαμηλὰ χωριὰ τοῦ Μαλεβυζιοῦ ὅσα κοπάδια ἀρ-
νιά, βόδια κ' ἄλογα βεῖχαν νὰ βόσκουν χαμηλὰ καὶ τὰ τράβηξαν
πρὸς τὸν Κρουσῶνα. Ὁ Σερίφ πασαῖς, ποὺ τοὺς παρακολουθοῦσε ἀπ'
τὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Μύρων, ἔστειλε τρακόσους ἐβδομηῆντα διαλεκ-
τοὺς Ἀλβανούς μετὰ δεκαπέντε τουρκοκορητικὸς καὶ μ' ἕνα ὄδηγό, τὸ

Μαζουμπογιατζῆ ἀπ' τὰ μέρη κεῖνα καὶ διέταξε νὰ τοὺς πιάσουν καὶ
νὰ φέρουν τοὺς κλέφτες ἢ ζωντανούς ἢ τὶς κεφαλές τους. Τὴν ὥρα
ποὺ οἱ ὀγδόντα περιμάζευαν τὰ κοπάδια ἀπ' τὰ χαμηλὰ χωριά, οἱ ἀρ-
χηγοὶ καὶ καπετάνιοι εἶχαν ζώσει τὸν Κρουσῶνα κ' εἶχαν πιάσει
θέσεις ἀφήνοντας ἀνοικτὸ μόνο τ' ἀνατολικὸ πέρασμα ποῦχαν συμ-
φωνήσει πὼς θὰ παρέσυραν τοὺς Τοῦρκους οἱ ὀγδόντα. Τὸ σχέδιο
πέτυχε. Οἱ Ἀρβανιτάδες κνηγοῦσαν ἀπὸ κοντὰ τοὺς ὀγδόντα ποῦ-
σρωχαν τ' ἀρπαγμένα κοπάδια πρὸς τὸν Κρουσῶνα. Αὐτοὶ δὲν τοὺς
κτυποῦσαν· κἄναν τοὺς τρομαγμένους· μπῆκαν στὸ χωριό· οἱ Ἀρβα-
νιτάδες ἀπὸ κοντὰ μετὰ βρυσιές καὶ φόβους. Μὰ ὡς μπῆκαν στὸ χω-
ριὸ τ' ἀνατολικὸ ἀνοιγμα κλείστηκε. Ἦταν κυκλωμένοι· γρήγορα κα-
τάλαβαν τὴν παγίδα· προσπάθησαν νὰ σπάσουν τὴν κύκλωσι· δὲν μπό-
ρεσαν· πάλεψαν ἀντρειωμένα ὡς τὸ βράδυ. Εἶχαν πέσει ὡς τριάντα·
ἡ νύκτα πλάκωσε· γιὰ νὰ προστατευθοῦν κλείστηκαν στὴν ἐκκλησία
τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπου· πῆραν μαζί τους κ' ἕνα μικρὸ παιδί τοῦ
Κριτσοτάκη ποὺ πρόφταξαν νὰ πιάσουν, γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπ'
τὴ φωτιὰ ποὺ φοβήθηκαν ἂν ἐκλειούντανε στὴν ἐκκλησία. Οἱ ἐπανα-
στάτες περίμεναν τὸ κλείσιμό τους, μὰ στενοχωρήθηκαν σὺν ἄκου-
σαν τὸ παιδί τοῦ Κριτσοτάκη νὰ φωνάζει βοήθεια, ποὺ ἐπίτηδες ἀφη-
ναν ἐλεύθερος τὶς φωνές του οἱ Τοῦρκοι.

Ἐξωσαν σφικτὰ τὴν ἐκκλησία. Σὺν τολμοῦσε κανένας νὰ ξε-
μυτίσει, δέκα σφαῖρες δεχόντανε μόλις πρόβαλε τὸ πρόσωπό του, ποὺ τὸ
φώτιζαν οἱ γύρω ἀναμένους φωτιές· ὁ πασαῖς παρακολουθοῦσε ὅλο τ'
ἀπόγευμα τὸν ἀγῶνα. Ἦ ἀπόστασις δὲ τὸν ἀφήκε νὰ διακρύνῃ· ἔπαιρνε
γιὰ νίκη τὸ μᾶσιμο τῶν Ἀρβανιτᾶδων μετὰ τὸν Κρουσῶνα.

Τὴ νύκτα ποὺ διάκρυνε τὶς φωτιές, γεμάτος χαρὰ ἔλεγε πὼς γλεν-
τοῦσαν τὴ νίκη τους οἱ Ἀρβανιτάδες του καὶ πὼς διήρπαξαν τὸ χω-
ριό. Οἱ ἐπαναστάτες εἶχαν βάλει ἰσχυρὲς βάρδιες πρὸς τ' ἀνατολικά
μέρη γιὰ νὰ προλάβουν ἐνίσχυσι τοῦ Σερίφ, ἂν τύχη καὶ καταλάβαινε
τὴν πολιορκία, μ' αὐτὸς μὴτε φαντάστηκε τὸ τί γινότανε· ἔπαιρνε
τοὺς πυροβολισμοὺς «ἐβίβες» τῶν Ἀρβανιτᾶδων καὶ ἀπὸ στιγμή σὲ
στιγμὴ περίμενε τὸ γυρισμό τους.

Ὅσο κ' ἂν ἦταν βέβαιος ὁ κίνδυνος σὲ κείνους ποὺ τολμοῦσαν
νὰ προβάλουν ἀπ' τὰ παραθύρια τοῦ ναοῦ καὶ νὰ κτυπήσουν τοὺς
πολιορκητὲς, ὁ ἀφευκτὸς θάνατός τους τοὺς ἔδινε τὸ θάρρος καὶ πυ-
ροβολοῦσαν πρὸς τὰ ἔξω. Ἐσκότωσαν ὡς τὸ τέλος εἰκοσιπέντε χρι-
στιανοὺς καὶ πολλοὺς ἐπλήγωσαν. Οἱ καπετάνιοι φοβήθηκαν τὸ ξη-
μέρωμα τῆς ἄλλης ἡμέρας καὶ διάταξαν ν' ἀνάψουν μιὰ δυνατὴ φω-

τιὰ μπρὸς τὴν πόρτα καὶ μερικοὺς τολμηροὺς Κρουσανιώτες νὰ βγοῦν στὴ στέγη, ν' ἀνοίξουν μιὰ μεγάλη τρύπα, καὶ νὰ πετάξουν γρήγορα μέσα ἀναμμένα φρύγανα καὶ πανιὰ λαδωμένα. Μαζὶ μὲ τοὺς Τούρκους θὰ χανότανε καὶ τὸ χριστιανόπαιδο κ' οἱ καπετάνιοι ζητοῦσαν νὰ παρηγορήσουν τὸν Κριτσοτάκη.

—Σὺν ἦτανε γραφτόν του νὰ ποθάνη ἀπὸ δὰ γιὰ τὴν πατρίδα, ἄς ποθάνη· μὰ νὰ μὴ γλυτώσῃ ρουθοῦνι Τούρκου ἀπ' τὸν Ἄϊ Χαράλαμπο.

Ὁ καπνὸς κ' οἱ φλόγες πνίγουν τοὺς πολιορκημένους· ἀνοιξαν τὴν πόρτα. Πολλοὶ πήδησαν στὴ φωτιά. Ἄλλοι σκοτώθηκαν ἀπ' τοὺς εὐθύβολους σκοπευτὰς πὺ τοὺς κτυποῦσαν ἀπ' ἀντίκρου. Ἐνας τρομερὸς Ἀλβανὸς—ὅπως λέει ὁ παλιὸς χρονογράφος—πήδηξε τὴ φωτιά κ' ἔπεσε πάνω στὸ Σρατὴ Δεληγιαννάκη. Τὸν κτύπησε μὲ τὴ βαρειά του πάλλα· δὲν τὸν πέτυχε· ὡς τόσο πηδώντας ὁ Δεληγιαννάκης πρὸς τὰ πίσω μ' ἓνα γρήγορο «καμπανὸ»—πήδημα—τὸν πυροβολεῖ.

—Βοήθα, Παναγία μου, κ' ὅσα βρῶ πάνω ντου τὰ μισὰ δικὰ σου. Ἡ πιστολιά του δὲν πετυχαίνει· ὁ Ἀλβανὸς δευτερώνει τὴν ἀπεγνωσμένη του προσπάθεια. Μὰ ὡς τόσο ὁ Δεληγιαννάκης μὲ τὸν τεράστιο πασαλὴ του μ' ἓνα πλάγιο πήδημα τὸν περνᾷ πέρα ὡς πέρα.

Ὁ χρονογράφος δὲν λέει ἂν ὁ ἥρωϊκὸς Δεληγιαννάκης ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσί του. Σὲ λίγη ὥρα ὅλοι οἱ Ἀρβανιτᾶδες πὺ δὲν εἶχαν πεθάνει ἀπὸ τοὺς καπνοὺς, ἦταν σκοτωμένοι. Ἐνας μόνον μὲ τὸ Μακρυμπογιατζῆ κατώρθωσε νὰ σωθῆ καὶ νὰ φτάξῃ στὸν Ἅγιο Μύρωννα. Τοὺς ἄλλους σὺν τοὺς ἀπεγύμνωσαν τοὺς ἔρριξαν πάνω στὴ φωτιά. Τὸ μικρὸ Κριτσοτάκη τὸν βρῆκαν πεθαμένο ἀπὸ ἀσφιξία κάτω ἀπ' τὴν ἁγία Τράπεζα. Ἡ μοιρασιά τῶν λαφύρων βάσταβε ὡς τὸ πρωτὶ μὲ χίλια τσακώματα. Αὐτὰ γίνηκαν αἰτία νὰ σωθῆ ὁ Σερίφ πασᾶς, πὺ ἄμα ἔμαθε ἀπ' τὸ Μακρυμπογιατζῆ—ἀργότερα οἱ ἴδιοι οἱ Τούρκοι τὸν σκότωσαν—τὸ τί γίνηκε καὶ ποιά ἦταν ἡ δύναμις τῶν ἐπαναστατῶν, ἔφυγε βιαστικά πρὸς τὸ φρούριο τοῦ Ἡρακλείου ἀφήνοντας γεμάτες τὶς ἀποθήκες τοῦ στρατοῦ. Ἄν ἄφηναν γιὰ ἀργότερα τὰ πραγματικῶς πλούσια λάφυρα καὶ τὴ μοιρασιά τῶν ἀσημένιων ἀρμάτων τῶν Ἀρβανιτᾶδων κ' ἔτρεχαν νὰ κυκλώσουν τὸν Ἅγιο Μύρωννα, δὲ θὰ γλύτωνε μίτ' ἓνας ἀπ' τὴ δύναμι τοῦ πασᾶ, πὺ βέβαιος γιὰ τὴ νίκη τῶν Ἀρβανιτᾶδων κοιμότανε μὲ τὸ στρατό του ἡσυχος.

ΓΕΝΙΚΗ ΨΥΧΙΚΗ ΤΟΝΩΣΙΣ

Γρήγορα ἡ εἰδησις μαθητεύθηκε στὴν Ἅγία Βαρβάρα πὺ περι-

μεναν οἱ ἄλλοι Τούρκοι τὸ Σερίφ πασᾶ ν' ἀρχίσῃ κάποια συστηματικὴ δρᾶσι πρὸς τὴ Μεσσαρά. Συγχρόνως ἔμαθαν πὺς μετὰ τὴ νίκη τοῦ Κρουσῶνα οἱ μισοὶ ἐπαναστάτες τράβηξαν πρὸς τ' Ἀνώγεια κ' οἱ ἄλλοι ἐρχόντανε ἀπ' τὴ Σίβα κ' ἐλογόριαζαν νὰ τραβήξουν πρὸς τὴν Αὐγενική καὶ τὸν Ἅγιο Θωμᾶ κ' ἀπ' ἐκεῖ πιάνοντας τὸ Ἀξέντι καὶ τὰ Πρεβελιανὰ καὶ κόβοντας τὸ δρόμο τους πρὸς τὸ Ἡράκλειο νὰ τοὺς περικυκλώσουν. Τὴν εἰδησι αὐτὴ σὺν νὰ πιστοποιοῦσε κ' ἡ ὀρμητικὴ ἐπίθεσις πὺ τοὺς ἔκαναν κείνη τὴν ἡμέρα οἱ ἐπαναστάτες, πὺ κρατοῦσαν τὸν Ποιριά.

Περίμεναν νὰ βραδιάσῃ καὶ νὰ καλυφθοῦν ἀπ' τὸ σκοτάδι. Τρέχοντας γύρισαν στὸ Μεγάλο Κάστρο. Οἱ ἐπαναστάτες κατάλαβαν τὴ φυγὴ τους πολὺ ἀργὰ κ' ἔτσι δὲν πρόφθασαν νὰ τοὺς κτυπήσουν στὴ νυκτερινή τους ὑποχώρησι.

Μετὰ τὴν ὑποχώρησι τοῦ Σερίφ πασᾶ καὶ τῶν Τούρκων τῆς Ἅγίας Βαρβάρας, ὅλες οἱ ἐπαρχίες ἔμειναν ἐλεύθερες. Οἱ ἀρχηγοὶ ἔκριναν καλὸ νὰ προχωρήσουν ὡς τὸ Τόπ - Ἄλτι τοῦ Κάστρου καὶ κτυπώντας τοὺς Τούρκους· καὶ μὲς στὴν αὐλὴ τους ἀκόμα, νὰ τοὺς

τρομοκρατήσουν, ὅστε ν' ἀπελπισθοῦν γιὰ μελλούμενη γρήγορη δρᾶσι καὶ νὰ κατορθώσουν νὰ δπλίσουν ὡς τόσο καὶ τὰ πιὸ μακρυσμένα χωριὰ μὲ τὰ τουφέκια ποῦχαν ἀρπάσει κ' εἶχαν φέρει καὶ ἀπ' τὴ Μάλτα. Ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα τοὺς εἶχε στείλει ἡ Καγκελαρία στὰ Μάλτα διακόσα καινούργια τουφέκια κ' ἀρκετὰ πολεμοφοδία.

Οἱ δύο ἀρχηγοὶ τῆς Μέσης Κρήτης ὁ Κουρμούλης κ' ὁ Ζερβουδάκης καὶ μαζὺ μ' αὐτοὺς οἱ ἥρωϊκοὶ ἀρχηγοὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης Τσουδερός, Βουρδουμπᾶς, Χουρδος καὶ Πωλογιωργάκης μάζεψαν τὰ παλληκάρια τους ἔξω ἀπ' τὸ Μεγάλο Κάστρο πρὸς τοὺς

Σκίτσο Κ. Ρωμανοῦ
ΝΙΚ. ΜΑΛΙΚΟΥΤΗΣ

Ἀθανάτους. Πιάσαν σὲ λίγο τὴ Φορτέτσα καὶ πέρα πρὸς τὸ ἀνατολικὸ τὸ Κακὸν Ὅρος, κλείνοντας ἔτσι τὸ κύκλο τῆς πολιορκίας τους, γιὰ νὰ στενοχωρήσουν τοὺς Τούρκους τοῦ Ἡρακλείου, ποὺ δὲν τολμοῦσαν νὰ προχωρήσουν πέρα ἀπ' τὴ Γιόφυροι, τοῦ Μπεντεβῆ τὴν Καμάρα καὶ τὶς Ρουσές. Ὡς τόσο τοὺς χαλοῦν τὰ ὑδραγωγεῖο τοῦ Μοροζίνη σὲ τρεῖς τόπους ἀλλάσσοντας τὴν κοίτη τῆς πηγῆς τῆς Φουντάνας καὶ τῶν Ἀσωμάτων τῶν Ἀρχανῶν. Τὸ κόψιμο τοῦ νεροῦ μέσα στὴ πόλι καὶ τὸν πιὸ θερμὸ μάλιστα μῆνα τῆς ἐποχῆς, τὸν Ἰούλιο, ἔφερε τελεία στενοχώρια στοὺς κλεισμένους Τούρκους, ποὺ ἄρχισαν νὰ ζητοῦν ἀπεγνωσμένα τὴ βοήθεια τοῦ Χασὰν πασᾶ.

ΠΡΟΣ Τ' ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ

Οἱ ἀρχηγοὶ εἶδαν πὼς ὁ ἀγῶνάς τους γύρω ἀπὸ τὰ φρούρια τοῦ Μεγάλου Κάστρου πῆγαινε χαμένος. Τὶ θὰ ζητοῦσαν μὲ τὴν ἀδράνεια τους γύρω ἀπ' τὴν πόλι; Τὰ περίφημα φρούρια τοῦ Ἡρακλείου ἦσαν τέτοια, ποὺ μῆτε σκέψις ἦταν δυνατὸν νὰ γεννηθῆ σὲ κανένα πὼς θὰ μπορούσαν νὰ τὰ παραβιάσουν. Γιατὶ νὰ κάθονται καὶ νὰ τὰ κοιτάζουν; Οἱ Τοῦρκοι δὲν θ' ἄβγαιναν ἔξω. Δὲν εἶχαν καμμιά ἀνάγκη κ' ἂν ἀκόμα ὁ περιορισμὸς τους, ὁ προσωρινός, μετατρεπότανε σὲ πολιορκία μακροχρόνια κ' ἀπ' τὴ θάλασσα, πρᾶμμα ποὺ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ γίνῃ. Ἀπεφάσισαν νὰ τραβήξουν πιὸ πέρα. Ἄλλως τε καὶ ἀπ' τ' Ἀνατολικά οἱ καπετάνιοι τοῦ Λασηθιοῦ, τοῦ Μεραμβέλλου καὶ τῆς Βιάννου τοὺς καλοῦσαν νὰ τοὺς βοηθήσουν σὲ μιὰ ἐπίθεσί τους πρὸς τὴ Σπίνα - Λόγγα καὶ τὴ Γεράπετρο. Ἡ δύναμις τῶν ἐπαναστατῶν στὶς ἐπαρχίες αὐτὲς ἔφτανε τὰ δικακόσα παλληκάρια, γιὰτὶ τόσα μόνο ὄπλα εἶχαν κατορθώσει νὰ προμηθευθοῦν ὡς τότε. Περίμεναν κ' ἄλλα ἀπὸ τὸ Μαντράκι μὲ τὸν περίφημο Σητειακὸ Μπογιατζῆ καὶ μὲ τὸν ἡρωικὸ Κασσώτη καραβοκύρη Μακρῆ, μὰ δὲν τᾶχαν λάβει. Ὁ Καζανομανώλης, ὁ Συμιακός, ὁ Λουτσάκης, ὁ Καπασακάλης, ὁ Ἀποστολάκης, ὁ Μαγουλάκης, ὁ Στακάκης, ὁ Φραγ. Παπαδάκης, ὁ Ἀλεξομανώλης, ὁ Μουρέλλος, ὁ Κουνάλης, ὁ Γιανναδάκης, οἱ Στειακοὶ Κοντός, Μακρῆς, Δερμιτσάκης καὶ Σπανός, καὶ οἱ Λασηθιωῆτες Βασιλῆς καὶ Γεώργης μὲ τοὺς ἄλλους καπετάνιους κατώρθωσαν νὰ συγκεντρώσουν δικακόσους ὄπλοφόρους, μὰ ἤθελαν μὲ τὴν ἐμφάνησι καὶ τῶν ἄλλων ἀπ' τὰ Δυτικὰ νὰ μεταδώσουν καὶ σὲ κείνους ποὺ ὡς τότε ἀδρανοῦσαν καὶ δὲ βοηθοῦσαν κἄν οικονομικῶς τὸν ἀγῶνα, τὴν ἐντύπωσι τῆς γενικότητος τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ τοὺς τραβήξουν μαζί τους ὥσπου νὰ φθάσουν τὰ ὄπλα καὶ νὰ τοὺς ὀπλίσουν.

Πραγματικῶς ὁ Τσουδερός κ' ὁ Βουρδουμπᾶς ἔπεισαν τὸν Ἄντ. Κουσκομπέ, τὸ Σπ. Μανιάτη, τὸ Ζερβονικόλα, τὸ Βουζομάρο, τὸ Σουλιώτη, τὸ Μανῆ καὶ τὸν Βασάλη νὰ ἐνισχύσουν τὸν Καζανομανώλη καὶ τοὺς ἄλλους στὸ σκοπὸ τους. Αὐτοὶ ὅμως μὲ τὸν Κουρμούλη, τὸ Ζερβουδάκη, τὸ Σήφακα καὶ τὸ Δεληγιαννάκη, πέρασαν ὅλες τὶς ἄλλες ἐπαρχίες τακτοποιώντας παντοῦ τοπικὲς διοικήσεις γιὰ νὰ φροντίζουν τὴν εἰσπραξί τοῦ φόρου, ποὺ ἦταν κανονισμένος ἀπ' τὰ εἰσοδήματα τῶν περιουσιῶν ποὺ εἶχαν ἀφήσει φεύγοντας οἱ Τοῦρκοι. Γρήγορα ὁ Κουρμούλης, ὁ Ζερβουδάκης, ὁ Χοῦρδος κ' ὁ Ἄνδρακὸς γύρισαν γύρω ἀπ' τὸ Μεγάλου Κάστρο, ἐν ᾧ ὁ Βουρδουμπᾶς, ὁ Πωλογιωργάκης, ὁ Τσουδερός, ὁ Μανουσέλης, ὁ Μανουσογιαννάκης κ' ὁ Πρωτοπαπαδάκης τραβήξαν πρὸς τὰ δυτικὰ, ποὺ τοὺς εἶχε καλέσει ἡ Καγκελαρία νὰ βρίσκονται γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο.

ΟΙ ΠΑΡΑΣΤΑΤΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Στὶς 14 τοῦ Ἰουλίου ἡ Κρητικὴ συνέλευσις ἐξέλεξε τρεῖς ἀντιπροσώπους τῆς γιὰ τὴν Πανελλήνιο Βουλὴ καὶ τοὺς ἔστειλε «παραστάτας» ὅπως τοὺς ἔλεγαν τότε. Ἄν καὶ κατὰ τὸν προσωρινὸ ὄργανισμὸ τῆς Κρήτης εἶχαν δικαίωμα νὰ στείλουν τόσους παραστάτας ὅσας ἐπαρχίας (καδιλίκια) εἶχε ἡ Κρήτη, ἔστειλαν μόνο τρεῖς. Τὸ ἔγγραφο τῆς ἐκλογῆς τους λέει:

Ἄριθ. 9.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Πρὸς τὴν ἐξοχότητά του τὸν Κ. Κ. Ἰωάννην Κωλέττην, Μινίστρον τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινὸν Μινίστρον τοῦ Πολέμου.

Ἐξοχώτατε Κύριε.

Ἐν κοινῇ συνελεύσει ἐνεκρίθησαν καὶ ἀπεφασίσθησαν παραστατικά μέλη πρὸς τὴν Σεβαστὴν Πανελλήνιον Βουλὴν οἱ κύριοι Ἰωάννης Μικέλης, Πέτρος Σ. Ὀμηρίδης καὶ Ἀθανάσιος Ἀρχιμανδρίτης, τοὺς ὁποίους ἐξαποστέλλοντες, συσταίνομεν πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας, παρακαλοῦντές σας νὰ τοὺς παραστήσετε καὶ γνωστοποιήσετε ὅπου ἀπαιτοῦν αἱ σχέσεις των, οἵτινες ἔχοντες τὴν ἀπαιτουμένην πληρεξουσιότητα ἠμποροῦν νὰ ἐνώνωνται μὲ τοὺς λοιποὺς παραστάτας τοῦ ἔθνους διὰ κάθε γενικὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον, καὶ τέλος διὰ μέσον των νὰ ἐνεργῶνται καὶ αἱ κατὰ καιρὸν συμβαίνουσαι ὑποθέσεις τῆς πατρίδος μας, καὶ ὑποσημειούμεθα.

Ὁ Γενικός Ἐπαρχος

Οἱ Γενικοὶ Φροντισταὶ

Μέσα στοὺς τρεῖς τὰ μέλη τῆς Διοικήσεως ἐθεώρησαν ἐπιβεβλημένον νὰ ὀρίσουν καὶ τὸ Σκυλίτση Ὀμηρίδη ἀπὸ λόγους πού ἀναφέρει τὸ ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ του ἂν καὶ δὲν ἦταν Κρητικός.

Ἄριθ. 10.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Κύριε Πέτρε Σκυλίτση Ὀμηρίδη!

Πειπεισμένη ἡ πατρις Κρήτη εἰς τὴν ἣν ἔχεις ἐμπειρίαν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ εὐγνωμονοῦσα διὰ τὰς ὁποίας ἔκαμες πρὸς αὐτὴν ἐκδουλεύσεις εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα σὲ ψηφίζει διὰ τοῦ γενικοῦ Ἐπαρχοῦ καὶ δι' ἡμῶν τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν τῆς νόμιμον αὐτῆς Παραστάτην εἰς τὴν Σ. Πανελληνίον Βουλὴν, δίδοντάς σοι ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην πληρεξουσιότητα, ἵνα φροντίξης συναγωνιζόμενος μὲ τοὺς λοιποὺς τοῦ Ἔθνους παραστάτας διὰ κάθε γενικὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον, καὶ ἰδιαιτέρως διὰ πᾶσαν τῆς Πατρίδος μας ὠφέλειαν.

Ἐν τοσοῦτῳ εἴῃς ὑγιαίνων. Ἐν Προσνέρω τὴν 14 Ἰουλίου 1822.

Ὁ Γενικὸς Ἐπαρχος

Οἱ Γενικοὶ Φροντισταὶ

Στὸ μεταξὺ αὐτὸ ἡ διοίκησις τῶν δεκαεξὶ Φροντιστῶν, ἐπέεξε τὸν Ἀφεντούλιεφ νὰ κάμη προαγωγὴς καπεταναίων καὶ μαχητῶν ἀπὸ κείνους πού ἀνδραγάθησαν στὸ νέο σκληρὸ ἀγῶνα κατὰ τῶν Αἰγυπτίων καὶ γιὰ δικαίαν ἀνταμοιβὴ τῆς ἀνδρείας τῶν παλληκαριῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους σκοπιμότητος. Κανένας ἀρχηγός, κανένας καπετάνιος καὶ κανένας ὀπλίτης δὲν ἐπῆρε ποτὲ μῆτε ἓνα λεπτὸ μισθὸ γιὰ τὸν ἀγῶνά του. Τὸν κίνδυνον καὶ τὸ θάνατό του δὲν πληρώθηκε ποτὲ κανένας Κρητικός· ἀπὸ κανένα ἔγγραφο, ἀπὸ κανένα ἀρχεῖο, δὲν μποροῦμε νὰ βροῦμε ἀντίθετη πληροφορία. Τὸ μόνο τους κέρδος ἦταν ἡ ἱκανοποίησις τῆς φιλοδοξίας τους, φιλοδοξίας εὐγενικῆς πού ἔτρεφε καὶ ἐχόρταινε τὸ μῖσος τους, τοὺς παρηγοροῦσε τὸν κληρονομικὸν τους πόνον καὶ τοὺς κεντοῦσε τὴν πικραμένη ψυχὴ. Ἡ δόξα πού δινότανε σ' ἓνα μαχητὴ μ' ἓνα μικρὸ ἢ μεγάλο στρατιωτικὸ βαθμὸ, ἦταν ἡ πληρωμὴ γιὰ ὅλους τοὺς κινδύνους καὶ τὰ βάσανα πού τραβοῦσε. Ἀδιαφοροῦσε γιὰ ὅλα τᾶλλα· πηδοῦσε μπρὸς στὸ θάνατον, πεινοῦσε, ἐκρύωνε, διποῦσε, μὰ ἤθελε τὸ καπετανάτο. Αὐτὸ ἦταν ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἀγῶνος του, πού τοῦ ἦταν ψυχικὴ ἀνάγκη. Ποῖος εἶναι τόσο ἀνώτερος σ' ἄν ἔχη σάρκα καὶ ὀστά πού νὰ περιφρονῇ τὴ δόξα; «τὸν πλοῦτον πολλοὶ τὴν δόξαν οὐδεὶς ἐμίσησε». Αὐτὸ δὲν τὸ καταλάβαινε ὁ Ἀφεντούλιεφ, γιὰ κείνο βλέπομε τὸ κατωτέρω ἔγγραφο

ἐν ᾧ σ' ἀριθμὸ προηγεῖται ἀπ' τὰ ἐκλογητήρια ἔγγραφα τῶν Παραστατῶν, στὴ χρονολογία νὰ φέρεται δεκατρεῖς μέρες πρὶν πίσω. Τόσες μέρες ἔκαναν νὰ τὸν πείσουν οἱ Φροντισταὶ νὰ τὸ ὑπογράψῃ. Τὸ ὑπέγραψε καὶ τὸ κοινοποίησε τὴν ἡμέρα ποῦκαμε τίς προαγωγὰς σύμφωνα μὲ τοὺς καταλόγους, ποῦχαν δώσει οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ὀπλαρχηγοί, καὶ ἀκριβῶς γιὰ νὰ μειώσῃ τὴ φυσικὴ ἐγωϊστικὴ ὑπερηφάνεια τῶν νέων καπετάνιων καὶ ἀξιωματικῶν.

Ἄριθ. 7.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Προκήρυξις

Πρόσνερον τῆ 27 Ἰουλίου 1822.

Κάμνομεν γνωστὸν εἰς ὅλους, ὅτι οἱ πολεμικοὶ ἀξιωματικοί, ὅποταν ἐμβαίνουν εἰς πολιτικὰ ἢ οἰκονομικὰ ἐπαγγέλματα τοῦ ἔθνους, χάνουν ἀμέσως τὰ πολεμικὰ τῶν ἀξιώματα, τὸ δὲ δίπλωμα τοῦ διορισμοῦ των (πατέντα) ἡμποροῦν νὰ ἔχουν διὰ μίαν μόνην ἀπόδειξιν, ὅτι ἐδούλευσαν καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ τοῦ ἔθνους των, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ γράμματα ὅπου θέλουν ὑπογράψῃ κατὰ τὸ πολιτικὸν ἐπάγγελμά των δὲν ἡμποροῦν νὰ γράφουν τὸν τίτλον των.

Πρὸς τούτοις οἱ νόμοι ἐμποδίζουν εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀξιωματικούς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμβαίνουν εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα ἐν ὅσῳ θέλει βαστάξῃ οὗτος ὁ ὑπὲρ θρησκείας καὶ ἐλευθερίας ἱερὸς πόλεμος· μετὰ τὸ τέλος ὅμως τούτου, καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν σεβαστὴν Βουλὴν εἰς τὸ νὰ παραιτήσῃ τὸ ἐπάγγελμά του, καὶ τότε ἡμπορεῖ νὰ ζητήσῃ νὰ ἔμβῃ εἰς ὁποιαδήποτε ἄλλην δούλευσιν ἢ ἐπάγγελμα. Οὕτω προστάζουν οἱ ἱεροὶ νόμοι τοῦ ἔθνους καὶ οὕτω νὰ γίνῃ γνωστὸν τοῖς πᾶσιν ἐξ ἀποφάσεως.

Ὁ Γενικὸς Ἐπαρχος.

Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ

ΑΡΒΑΝΙΤΙΚΑ ΚΟΛΠΑ

Ὁ Χασάν πασᾶς ἅμα ἔπιασε θέσεις ἐπίκαιρες γύρω ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ ἔποιοθέτησε τακτικὰς προφυλακὰς παντοῦ γιὰ νὰ ἀναπανθῇ ὁ στρατός του πρὸς τὸν Κλαδισσό, μπῆκε μὲς στὰ Χανιά. Κάλεσε τὸ Λατίφ πασᾶ καὶ τὸν διέταξε νὰ ἀποφυλακίσῃ ὅλους τοὺς χριστιανούς πού κρατοῦσε στὶς φυλακὰς ὡς τότε καὶ πρῶτο ἀπ' ὅλους τὸν ἐπίσκοπον Καλλίνικον Σαρπάκη. Τὸν πῆρε κοντὰ του στὰ τσαντήρια τοῦ ἐπιτελείου του ποῦχε στήσει πρὸς τὸν Μακρὸν Τοῖχο καὶ τοῦκανε ὑστερόβουλα κάθε εἶδους περιποίησι καὶ τιμὴ

Αἱ εἰδήσεις ποῦχε λάβει ἀπ' τὸ Ἡράκλειο, πού τοῦ περιέγραφαν τὴν ἦττα τῆς Μεσσαράς καὶ τοῦ Κρουσῶνα μὲ πολὺ ζωνρότερα ἀπ' τὰ πραγματικὰ χρώματα, τὸν κατετάραξαν. Τὰ προηγούμενα γεγονότα τῆς Σούδας καὶ τῶν Τσικαλαριῶν τὸν εἶχαν κάμει νὰ καταλάβῃ ὅτι ὁ ἀγῶνάς του δὲν ἦταν τόσο εὐκόλος ὅσο φαντάσθηκε στὴν ἀρχή. Ἡ γνώμη του αὐτὴ στερεώθηκε μὲ τίς καινούργιες ἦττες καὶ μὲ τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Σερασκέρης Σερίφ πασᾶς εἶχε κλεισθῆ μέσα στὸ Μεγάλο Κάστρο καὶ δὲν μπορούσε νὰ ξεμυτίσῃ. Ἀπ' τὴν ἄλλη μαθαίνει τὴν καταστροφὴ τοῦ Δράμαλη καὶ βλέπει τὸν Αἰγυπτιακὸ στόλο ν' ἀνοίγῃ πρὸς τὸ πέλαγος γιὰ νὰ ἐνωθῆ μὲ τὸ Χοσρέφ πασᾶ, τὸ ναύαρχο τοῦ Τουρκικοῦ στόλου.

Ἔλεγε αὐτὰ τὸν κάνουν νὰ σκεφθῆ καὶ νὰ ἐφαρμοσῇ ἄλλο σχέδιο, ἀρβανίτικο, πονηρό. Ἐβγαλε διαταγὰς αὐστηρότατες νὰ μὴν πειράζουσαν κανένα χριστιανὸ ἀπὸ κείνους πού βρίσκονται μέσα στὸ κορδόνι τοῦ στρατοῦ του. Οἱ χριστιανοὶ ἔπαιρναν τὴν ἐλευθερίαν νὰ κυκλοφοροῦν καὶ νὰ ἐργάζονται μὲς στὴν πόλιν ὅπως ἤθελαν κι' ὅπως πρῶτα. Ἄλλες διαταγὰς ἔβγαλε στὸ στρατό του ν' ἀποφεύγῃ κάθε σύγκρουσι πρὸς τοὺς ἐπιστατάτες κι' ἂν ἀκόμα τὸν κτυποῦσαν μεμονωμένοι ὀπλοφόροι. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἤλπιζε νὰ μαλακώσῃ κάπως τὸ πείσμα τῶν ἐπαναστατῶν καὶ νὰ μπορέσῃ νὰ προπαγανδίσῃ στὶς τάξεις τους μέσα. Μαζὶ μ' αὐτὰ διάταξε καὶ τὸν Ἐπίσκοπο Καλλίνικο νὰ γράψῃ στοὺς ἐπαναστάτες συμβουλὰς γιὰ τὴν κατάπανσι τοῦ ἀγῶνος. Ὁ ἐπίσκοπος κάτω ἀπὸ τὸ μαχαῖρι πού βρίσκότανε, ἀναγκάστηκε νὰ γράψῃ καὶ νὰ στείλῃ μὲ τὸ διάκο του Ἀρτέμιο τὸ γράμμα τοῦτο¹.

«Ὅλους τοὺς εὐλογημένους χριστιανούς χανιαγισλίδες καὶ ἀποκορωνιῶτας, παπάδες καὶ λαϊκοὺς εὐχόμεθα ἀπὸ καρδίας ἐν ἀγίῳ πνεύματι—εἶναι τώρα 6 μῆνες ὅπου κατὰ προσταγὴν τοῦ ἀφέντη μας ὑψηλοτάτου Βεζύρου σᾶς ἐγράψαμεν νὰ ἡσυχάσητε καὶ πάλιν σᾶς βεβαιοῦμεν ὅτι θὰ ἔλθῃ κατ' ἐπάνω σας μὲ ὄλον του τὸ ὄρδοῦ νὰ σᾶς καταστρέψῃ τελείως καὶ εἶσται κρῖμα.—Λοιπὸν μὴ ἀκούετε ὅτι

1.—Ὁ Παπαδοπετράκης ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ἀντιγράφε ἀπ' τὰ πρωτότυπα ἐν ᾧ ὁ Κριτοβουλίδης παραθέτει ἄλλο. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς τὰ ἀκριβῆ κείμενα μᾶς τὰ παραδίδει ὁ Παπαδοπετράκης· τοῦ Κριτοβουλίδου εἶναι σύνταξις δική του, πού δὲν παραλλάσσει τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, γιατί χωρὶς κόπο διακρίνει κανένας πὼς καὶ τὸ πρῶτο τοῦ πασᾶ καὶ τὴν ἀπάντησι, τὸ ἴδιο χέρι τὰ ἔχει γράψῃ.

σᾶς λέγουσαν οἱ ψεῦσταί φίλοι σας καὶ ὅσοι ἄλλοι σᾶς πλανοῦν, διὰ νὰ ἐξολοθρευθῆτε ἀδικῶς....

Χανιά 4 Ἰουλίου 1822 † Ὁ Κυδωνίας Καλλίνικος.»

Ὁ Διάκος πέρασε τίς τούρκικες προφυλακὰς στὰ Κεραμεῖα καὶ μπῆκε στὰ πόστα τοῦ Ι. Χάλη. Αὐτὸς ἅμα διάβασε τὸ γράμμα κατάλαβε τοὺς σκοποὺς τοῦ πασᾶ. Εἰδοποίησε τὸν ἀδελφὸ του. Ἀπεφάσισαν νὰ πάρῃ ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγὸς Β. Χάλης τὸν Ἀρτέμιο καὶ νὰ πάῃ στὸ Μπρόσνερο πού βρισκότανε ἡ Γενικὴ Διοίκησις. Τὸ γράμμα δὲν ἔπρεπε νὰ διαβασθῆ ἀπὸ ἄλλους· ἀπηγόρευσαν στὸν Ἀρτέμιο νὰ μιλήσῃ γι' αὐτὸ σὲ κανένα ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς μαχητάς, ὅπως εἶχε ἐντολὴ ἀπὸ τὸ Χασὰν πασᾶ νὰ κἀνῃ παντοῦ ὅπου ἔφθανε.

Συνεδρίασε ἡ Διοίκησις καὶ διάβασε τὸ γράμμα τοῦ ἐπισκόπου· ὁ Χάλης ἐπέμενε νὰ δοθῆ ἁμέσως αὐστηρὰ καὶ τελειωτικὴ ἀπάντησις καὶ στὸν Καλλίνικο, «πού ἔγραφε καὶ ὑπέγραφε σὺν ἐπίσκοπος κρεμᾶμενος», γι' αὐτὸ δὲν μπορούσε νὰ τοῦ καταλογίσουσαν εὐθύνη, γιὰ τὸ ἄντι τοὺς ἔγραφε, καὶ πρὸς τὸν Χασὰν πασᾶ πού προσπαθοῦσε μὲ τὴν ἀρβανίτικη πονηρία του νὰ διασπᾶσῃ τὴ συνοχὴ τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ καὶ πού δὲ θὰ σταματοῦσε σὲ κάθε μέσο γιὰ νὰ τὸ πετύχῃ. Ἡ Διοίκησις ἅμα ἔμαθε κι' ἀπ' τὸν Ἀρτέμιο τὴ τραγικὴ θέσι τοῦ Καλλίνικου καὶ τὴν πίεσι πού τὸν ὑποχρέωσε νὰ γράψῃ ἀπῆντησε:

«Δέσποτα τῶν Χανίων προσκυνοῦμέν σε. Τὸ γράμμα σου ἐλάβομεν διὰ νὰ ὑποταχθοῦμεν. Δὲν μᾶς ἀπατοῦν ψεῦσταί ὡς τοὺς λέγεις, διὰ νὰ πολεμοῦμεν ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῆς ὑπάρξεώς μας, ἀλλ' ὅσοι μᾶς ὑπόσχονται ἀγαθὰ ὑπὸ τοὺς Τούρκους. (Τ. Σ.) Τὸ κοινὸν τῆς Κρήτης 10 Ἰουλίου 1822».

Ἀπεφάσισαν νὰ γράψουσαν καὶ στὸ Χασὰν πασᾶ καὶ νὰ τοῦ κῶψουσαν τὴ φόρα ποῦχε πάρει στὸ νέο του σχέδιο, πού τὸ διάκριναν πᾶ ὅλοι κατακάθαρα κι' ἀπὸ ἕνα ἐπεισόδιο ἐνὸς Ἀρβανίτη μὲ τὸ Σήφακα. Στὴν ἀπόφασιν αὐτὴ ἐναντιώθηκε ὁ Ἀφεντούλιεφ, γιατί δὲν ἤθελε ν' ἀνοίξῃ μὲ τὸ Χασὰν πασᾶ ἀλληλογραφίαν· φοβότανε φαίνεται μὴν τύχῃ καὶ μὲ τὴν ἀλληλογραφίαν κατορθώσῃ ὁ πασᾶς καὶ παρασύρῃ τοὺς Κρητικούς. Τόσο καλὰ γνώριζε τὸ χαρακτῆρα καὶ τὴν ψυχοσύνθεσι κείνων πού διοικοῦσε! Ἀλλὰ ὁ Χάλης κι' ὁ Νεόφυτος ἐπέμεναν καὶ τὸ ἔγγραφο ἐγράφηκε:

Ἐκλαμπρότατε Χασὰν πασᾶ.

«Ὁ Δεσπότης Χανίων μᾶς ἔγραψε κατὰ διαταγὴν σου νὰ σὲ προσκυνήσωμεν. Νὰ σοῦ περιγράψωμεν τὰς ἀνομίας καὶ τὰς κακίας τῶν ἀγάδων καὶ τῶν Ζαμπητάδων καὶ λοιπῶν Μπουρμάδων, τὰς ὁποίας

καθ' ἐκάστην κάνουν εἰς τοὺς δυστυχεῖς χριστιανούς. Ὅλον τὸ χαρτὶ τῆς Εὐρώπης δὲν θὰ τὰ χωρέσει καὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐβιαστήκαμεν νὰ σηκώσωμεν τὰ ἄρματα. Ὅλίγα κακὰ ἔκαμεν ὁ κούφαλος Ἄξιλ Βέης εἰς τοὺς Λακιώτας; Ἀφῆκαν νὰ ὀρίζωσι τὰ πρόβατά των, τὰ βόδια των, τὰ ἀμπέλια των, τὰ χωράφια των ἢ τὰ παιδιά των καὶ τὴν τιμὴν των; Καὶ οἱ κἀκιστοὶ Τοῦρκοι τοῦ κόσμου οἱ Γεργηδες, πόσα κακὰ δὲν ἔκαμαν; Ὁ Σκυλομεχμέτης ὅπου εἶχε ὅλην τὴν ἡμέραν τὰς γυναῖκας τῶν Θερισιανῶν εἰς τὰς ἐλαίας, καὶ ὅλην τὴν νύκτα εἰς τὸ χορόν, καὶ κατέφθειρε ὅσο κοράσια ἤθελε καὶ μία, διότι δὲν ἠμπούρεσε νὰ τὴν φθείρη, τὴν ἐξεγύμνωσε παντελῶς καὶ ἔπειτα τὴν ἔσφιξεν εἰς τὸ μάγκανον τοῦ ἐλαιοτριβείου ἕως ὅτου ἐβγήκαν τὰ ἐντόσθια τῆς καὶ ἀπέθανεν...

(Τ. Σ.) Λουτρον 10 Ἰουλίου 1822 Τὸ κοινὸν τῆς Κρήτης».

Ἐδωκαν τὰ γράμματα στὸν Ἀρτέμιο κ' εἶπαν στὸ Χάλη νὰ τὸν ὀδηγήσῃ ὡς μέσα στὶς γραμμὰς τῶν Τούρκων γιὰ νὰ μὴ ἐπικοινωνήσῃ μὲ κανένα ἐπαναστάτη. Εἶχαν ἀκούσῃ τὴν γνώμη τοῦ Χάλη καὶ δὲν ἠθελαν μὲ ψεύτικες ὑποσχέσεις νὰ φέρουν χαλάρωμα στὸν ἀγῶνα τους.

ΑΛΛΕΣ ΑΡΒΑΝΙΤΙΚΕΣ ΜΑΝΟΥΒΡΕΣ

Ὁ Κριτοβουλίδης ποὺ ἦταν τότε παρὼν κοντὰ στὴ Διοίκησι καὶ τ' ἀγωνιζόμενα σώματα, γράφει γιὰ τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Ἀλβανοῦ μὲ τὸ Σήφακα:

«Ταυτοχρόνως σχεδὸν καὶ ἐπίσημός τις Ἀλβανὸς ἀπὸ Μαλάξης διεθύνθη μετὰ δύο ἄλλων εἰς τὸ χωρίον Κάμπους, ὅπου ἠντάμωσε τὸν Σήφακαν, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶπεν:

—Ἦλθα ἐμπιστευθεὶς εἰς τὴν στρατιωτικὴν σου τιμὴν, νὰ ἴδω καὶ χαιρετήσω τὰ παλληκάρια, μὲ τὰ ὁποῖα πολεμοῦμε' ἤλθομεν δὲ μὲ ἄδειαν τοῦ χιλιάρχου μας, ἂν καὶ μᾶς ἐφόβιζεν, ὅτι θέλετε μᾶς φονεῦσαι. Ὁ Χασὰν πασᾶς, ἐπρόσθεσεν ὁ Ἀλβανός, μᾶς ἔλεγεν εἰς Αἴγυπτον, ὅτι πηγαίνομεν εἰς Μωρέαν καὶ ὅτι θὰ περάσωμεν πρῶτον ἀπὸ τὴν Κρήτην διὰ νὰ πιάσωμεν ὀλίγους ἀποστάτας ἐκεῖ καὶ νὰ βάλωμεν εἰς τάξιν τὸν τόπον. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐδῶ εὐρήκαμεν τουφέκι πολὺ καὶ γερόν».

«—Καὶ ποῖαν τάξιν, ἠρώτησεν ὁ Σήφακας, σκοπεύει ὁ πασᾶς νὰ βάλῃ; Γνωρίζει ἄρα γε πόσα καὶ ποῖα φρικτὰ δυστυχήματα ὑπέφεραν εἰς τὸν τόπον τοῦτον οἱ χριστιανοί;»

«—Ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἔχει τὴν ἀπόφασίν του», ἐπανέλαβεν ὁ Ἀλβανός, «ἄλλους μὲν ἐκ τῶν ἀνταρτῶν νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ κόψῃ

τὰς κεφαλὰς των, ἄλλους δὲ νὰ πάρῃ βιαίως εἰς τὸν Μωρέαν στρατιώτας· καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν κατοίκων τοὺς μᾶλλον νοήμονας νὰ στείλῃ εἰς Αἴγυπτον, ἐκεῖθεν δὲ νὰ μεταφέρει Αἰγυπτίους, διὰ νὰ ἐργάζονται τὴν γῆν μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἔχει ὅμως σκοπὸν νὰ κακοποιήσῃ καὶ πολλοὺς Τούρκους. Ταῦτα σᾶς λέω ὡς βέβαια καὶ πρὸς τούτους, ὅτι ὁ Μεχμεταλῆς καὶ ὁ Σουλτάνος ὑποσχέθησαν ν' ἀφήσωσι τὸν Χασὰν πασὰν εἰς Κρήτην ἐν ὅσῳ ζῇ, ἀφοῦ καταστρέψει τὴν ἐπανάστασιν

σας, καὶ δώσει ἔπειτα βοήθειαν νὰ ἐξολοθρευθῶσι καὶ οἱ εἰς τὸν Μωρέαν ἀποστάται».

«Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παραπλήσια συνδιαλεχθέντες οἱ εἰρημένοι, ἀπεχωρίσθησαν περὶ δέλην μετ' ἀμοιβαίας εὐχαριστήσεως, δεξιωσάμενοι ἀλλήλους, ἀφοῦ συνέφαγον καὶ συνέπιον. Ὁ δὲ Σήφακας ἐκοινοποίησε τὰ λεχθέντα εἰς ἅπαντας, αὐτὸς ὅμως ἐπροκάλεσε τὸν Ἀλβανὸν νὰ ὑπάγῃ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖ μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἠδύνατο νὰ μάθῃ καὶ ἄλλα παρ' αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ὑπέθετε χριστιανὸν συστρατευόμενον, ὡς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἀλβανοῖς.

Σκίτσο Κ. Ρωμάνου
Ο ΜΠΕΝΗΣ Ἡ ΚΡΙΑΡΗΣ

Ἐπανεληθόντος δὲ εἰς Μαλάξαν τοῦ Ἀλβανοῦ ἐπυνθάνετο περὶ πάντων ὁ Μουσταφᾶς, πρὸς ὃν εἶπεν ἐκεῖνος σὺν τοῖς ἄλλοις.

«—Εἶδα παλληκάρια εὐρωστα, καλαρματομένα, ζωηρά, καὶ ὄχι καχεκτικά, ὡς μᾶς ἔλεγον, ἀπὸ τὴν πείναν· μᾶς ἐπεριποιήθησαν καλῶς, καὶ μᾶς εἶπον, ὅταν θέλωμεν νὰ πηγαίνομεν ἀφόβως». Καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἦλθεν ὁ Ἀλβανός πάλιν πρὸς τὸν Σήφακαν καὶ ἱ. Χάλην εἰς Κεραμεῖα, διηγηθεὶς τὰ αὐτὰ σχεδόν».

Ὁ Χασὰν πασᾶς δὲν ἐσταμάτησε ὡς ἐδῶ. Ἦταν ἀπὸ κείνους ποὺ δὲν ἀφῆναν εὐκόλα τὰ σχέδιά τους. Ἐγραψε πρὸς τὸ χριστιανικὸ λαὸ μακρὰς προκηρῦξεις καὶ τοὺς ἔλεγε γιὰ τὴ μεγάλη δύναμι τοῦ Μωχάμετ Ἄλυ, γιὰ τὴν εὐτυχία ποὺ θὰ τοὺς ἐξασφάλιζε ἡ Αἰγυπτιακὴ διοίκησις καὶ γιὰ τὴν ἰσονομία ποὺ θὰ ἐπέβαλλε στὴν Κρήτη

τιμωρώντας κάθε κακοποιό, αδιάφορο σὲ ποιὰ θρησκεία ἄνηκε καὶ χίλιες δυὸ ἄλλες δελεαστικὲς ὑποσχέσεις, ποὺ καταντούσαν σ' ἀπειλὲς ἄγριες ἂν τυχόν οἱ χριστιανοὶ δὲν ἄκουαν τίς συμβουλές του κ' ἐξακολουθοῦσαν τὴν ἀνταρσία τους. Στὰς ἐγκυκλίους αὐτὰς δὲν ἔκανε κανένα λόγο γιὰ τὸ Σουλτάνο καὶ γιὰ τὴν Τουρκικὴ διοίκησι, παρὰ μόνο σ' ἄν ἤθελε νὰ τὴν κατηγορήσῃ γιὰ τὴν ἀδυναμία της νὰ ἐπιβληθῇ πάνω στοὺς ἀτιθάσους τουρκοκρατικούς, ποὺ κατεπίεζαν τοὺς χριστιανούς. Γι' αὐτὸ κ' οἱ πασάδες τοῦ Ρεθύμνου καὶ τοῦ Μεγάλου Κάστρου δὲν ἐκοινοποίησαν μήτε μέσα, μήτε ἔξω ἀπ' τὴν πόλι τὰς ἐγκυκλίους αὐτάς.

Κατ' ὄρθωσε ὅμως ὁ Χασὰν πασᾶς μὲ διάφορα μέσα νὰ σκορπίσῃ ἀρκετὲς στὸν Ἀποκόρωνα καὶ στὴν Κυδωνία. Ἦλπιζε ὅτι μέσα στὶς στερήσεις τοῦ ἐπαναστατημένου αὐτοῦ λαοῦ οἱ ψεύτικες ὑποσχέσεις του καὶ τὰ φουσκωμένα του λόγια θὰ καρποφοροῦσαν καὶ θὰ κατ' ὄρθωνε νὰ φέρῃ μιὰ χαλάρωσι στὴ γενικὴ ἐπαναστατικὴ συνοχὴ τοῦ λαοῦ, αὐτοῦ, ποὺ ἂν καὶ ἦταν τελείως ἀπομονωμένος κ' ἀβοήθητος, ἐξακολουθοῦσε ἕνα ὀλόκληρο χρόνον τώρα τὸν πεισματωμένο ἄγῶνα του. Ἦξερε πὼς ἀπ' τὴν Κεντρικὴ Διοίκησι ὄχι μόνο δὲν τοὺς ἔστελλον τρόφιμα καὶ εἶδη ρουχισμοῦ καὶ ὑποδύσεως, ἀλλὰ μήτε κ' ἂν μαροῦτι, χωρὶς νὰ τὸ καλοπληρώσουν, κ' ἐνόμιζε ὅτι θὰ τοὺς εὗρισκε ψυχικὰ ἔτοιμους γιὰ νὰ ὑποταχθοῦν.

Αὐτὸ τὸ φοβήθηκαν κ' οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ ὁ Χάλης, ὁ Παναγιώτου κ' ὁ Σήφακας, γιὰ τὴν ἔφθασαν ὡς τὰ σώματά τους ἀρκετὲς τυπωμένες ἐγκυκλίους τοῦ Χασὰν πασᾶ. Πῆγαν στὸ Μπρόσνερο γιὰ νὰ συσκεφθοῦν καὶ ν' ἀπαντήσουν. Πάλι ὁ Ἀφεντούλιεφ ἐπέμενε στὴ γνώμη του νὰ μὴν τ' ἀπαντήσουν· ἀλλὰ ὁ πάντα δυνατὸς στὴ κρίσι Νεόφυτος Οἰκονόμος συμφώνησε μαζί τους. Ἔστειλαν τότε μιὰ τους μακρὰ ἀπάντησι ποὺ ἐξιστοροῦσεν:

«Τὰ καθέκαστα τῶν πολυχρονίων παθημάτων, ἅτινα πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπέστη αἰῶνας ἤδη ὁ χριστιανικὸς τῆς Κρήτης λαὸς ὑπὸ τοὺς ἀπνευστάτους τυράννους των, προσθέσαντες καὶ πρόσφατα γεγονότα ὀνομαστί οἷον τὰς αἰσχροτήτάς τινων, τὴν προβληματικὴν ὑπαρξιν εἰς πᾶσαν ἡμέραν τοῦ Ἑλλήνος μεταξὺ τῶν Τούρκων, καθ' ἣν ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας του ὁ πρῶτος δὲν ἤλπιζεν ὅτι ἤθελεν ἀσπασθῆ ἑὼντα τὰ τέγκα του, τὰς τραγικὰς σφαγὰς τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Σητείας καὶ ἄλλων πόλεων, καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν τούρκων νὰ ἐξολοθρευθῶσι μέχρις ἐνὸς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, τοὺς ὁποίους ἐθελόωρον κατέχοντας καὶ αὐτῶν τῶν κτηνῶν κάτωτέ-

ραν τάξιν καὶ ὅτι τοιοῦτος βίος εἶχε κατασταθῆ εἰς τοὺς χριστιανούς πρὸ καιροῦ ἀβίωτος, ἐπρόσθετον δ' ἐπὶ τέλος, ὅτι ἅπαντες οἱ Ἑλληνες ὁμώσαντες εἰς τὸν Σταυρὸν καὶ τὴν ἱερὰν κόνιν τῶν πατέρων των, ἔδραξαν τὰ ὄπλα, ἀποφασίσαντες σταθερῶς ν' ἀποθάνωσι μὲ ταῦτα εἰς χεῖρας, καὶ οὐχὶ νὰ ὑποταχθῶσι τοῦ λοιποῦ εἰς οἰονδήποτε τυραννικὸν ζυγόν, γνωρίζοντας καλῶς, ὅποιοι εἶναι οἱ Τοῦρκοι παντοῦ, καὶ ὅποια εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὑποχειρίων λαῶν».¹

Τὸ ὑπέγραψαν ὁ Νεόφυτος καὶ οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ καὶ τ' ὄστειλαν στὸν πασᾶ. Τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ ἐγράφηκε σ' ἅν ἀπάντησις στὴν προκήρυξι τοῦ Χασὰν πασᾶ καὶ διαβάστηκε σ' ὅλον τὸν ἐπαναστατημένο λαὸ γιὰ νὰ θερμάνῃ τὸ μῖσός του πρὸς τὸν παλιὸ καὶ καινούργιο τύραννο. Ὁ Χασὰν πασᾶς ἔσπευσε, γιὰ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἐντύπωσι ποὺ φαντάστηκε πὼς θ' ἄκανε ἡ ὑπόμνησις αὐτῆ τῶν βασάνων τοῦ σακατεμένου λαοῦ, νὰ στείλῃ ἄλλο ἔγγραφο γερμᾶτο ἀπειλὲς καὶ δηλώσεις πρὸς τὸ λαὸ γιὰ τὸτι ἔμελλε νὰ πάθῃ, θ' ἄπρεπε νὰ τὸ χρωστᾶ στοὺς ἀρχηγούς του, ποὺ ἀπὸ τυφλὸ πάθος τοὺς παρέσυραν στὴν τελεία καταστροφὴ. Τὴν τελευταία αὐτῆ ἀπειλῆ τὴν ἔστειλε μὲ τὸν ἴδιο Διάκο τοῦ ἐπισκόπου, τὸν Ἀρτέμιο. Αὐτὸς δέχθηκε μὲ χαρὰ τὴν ἐντολή, γιὰ τὴν ἅμα ἔθαψε τὸν ἐπίσκοπό του Καλλίνικο, ποὺ ὑπέκυψε πιά στὰ δεινὰ ποὺ εἶχε ὑποστῆ μέσα στὴν ὑγρὴ φυλακὴ του ἕνα ὀλόκληρο χρόνον, ζητοῦσε εὐκαιρία νὰ φύγῃ ἔξω ἀπ' τὸ φρικτὸ καὶ ἀπαίσιον κορδόνι τῶν ἀραπάδων, ποὺ ὡς τότε τὸν κρατοῦσε ἡ στοργή του πρὸς τὸ «γέροντά» του. Πραγματικῶς ὁ Ἀρτέμιος φέροντας τὴν ἀπάντησι τοῦ Χασὰν πασᾶ δὲν ξαναγύρισε πιά, ἀλλὰ ἔμεινε μὲ τοὺς ἐπαναστάτες καὶ πρόσφερε κ' αὐτὸς τὴν δύναμί του στὸν ἄγῶνα.

ΕΝΤΑΣΙΣ ΔΡΑΣΕΩΣ

Στὶς 20 τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1822 διέταξε ἡ Γεν. Διοίκησις τοὺς γύρω ἀρχηγούς νὰ μαζευτοῦν στὸ Φρὲ κ' ἐκεῖ νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὴν πολεμικὴ ἐνέργεια ποῦπρεπε νὰ προλάβῃ τὴν ἐκτέλεσι τῶν ἀπειλῶν τοῦ Χασὰν πασᾶ. Ἐβλεπαν πὼς ἡ Μαλάξα ἔκοβε τὴ συνοχὴ τῶν δύο ἐπαρχιῶν Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου κ' ἀπεφάσισαν νὰ στραφοῦν πρῶτα σ' αὐτὴν καὶ νὰ κατορθώσουν τὴν κατάληψί της μὲ κάθε τρόπο. Τὸ σχέδιο καταστρώθηκε. Ὁ Πρωτοπαπαδάκης τὴν ἄλλη νύκτα θ' ἄπαινε τὴν Πούπα, ἕνα ψηλὸ λόφο πάνω ἀπ' τὴ Μαλάξα ἀπ' τὸ Ἀνατολικὸ μέρος.

1.— Κριτοβουλίδης σελίς 160—161.

Τὸ ζήτησε μόνος του· ἤθελε νὰ κάμῃ τὴν ἐξόρμησιν πρῶτος, γιατί ἦ δυνατὴ καὶ ἡρωϊκὴ του ψυχὴ εἶχε βάρος τότι στὴ λιποψυχία τῶν παλληκαριῶν του ὄφειλαν οἱ ἐπαναστάτες τὸ χάσιμον τῆς Μαλάξας.

Αὐτὰ ἄλλως τε τὰ ἴδια τὰ παλληκάρια του γιὰ νὰ τὸν ἱκανοποιήσουν τοῦσαν πῆ καὶ τὸν εἶχαν πείσει πὼς θὰ τὴν κατελάμβαναν χωρὶς καμμιά βοήθεια. Ὁ Σήφακας ἀπ' τὰ νοτικὰ θάπιανε τὸ Μεγάλο Λιόφυτο καὶ τὴν ὀρισμένη ὥρα προτοῦ ξημερώσῃ θὰ κτυποῦσαν κι' ἀπ' τὰ δυὸ μέρη τὸν ἐχθρὸν ποὺ ὑπελόγιζαν σ' ὀκτακόσους. Τὰ δυὸ σώματα ποὺ θάκταναν τὴν ἐπίθεσιν εἶχαν ἑφτακόσα παλληκάρια. Πρὸς τὰ δυτικὰ περάσματα ὀρίσθησαν οἱ Χάληδες μὲ τὸν Παναγιώτου κ' οἱ Λακκιῶτες Σαρῆδες καὶ Πρωϊμηδες· αὐτοὶ θὰ κρατοῦσαν τὸ ὕψωμα τοῦ Διγενῆ καὶ θὰ περιέμεναν τὴν ὑποχώρησιν τῶν Τούρκων τῆς Μαλάξας γιὰ νὰ τοὺς ἐπιτεθοῦν καὶ νὰ τοὺς ἀποτελειώσουν.

Τὰ σώματα κατέλαβαν τίς θέσεις τους κατὰ τὰ μεσάνυκτα καὶ πρόσμεναν τὴν ὥρα γιὰ ν' ἀρχίσουν τὴν ἐπίθεσιν. Δυστυχῶς μιὰ παλληκαρίσια φιλοδοξία τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, ποῦθελε νὰ ἀφανίσῃ τὴν μομφὴν ποῦχε τὸ σῶμα του, πὼς ἐγένε αἰτία καὶ τοὺς εἶχαν πάρει οἱ Τούρκοι τὴν Μαλάξα, ἄλλαξε τὸ σχέδιον. Προτοῦ ἔλθῃ ἡ κανονικὴ ὥρα τὸ σῶμά του ὀρηκτικὰ ξεκινᾷ ἀπ' τὴν Πούπα κ' ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Μαλάξας. Οἱ Τούρκοι τὰ χάνουν, ζαλίζονται, κλονίζονται, μὰ πολεμοῦν παλληκαρίσια· βαστοῦν δυνατὰ· ὁ Σήφακας καθυστερεῖ τὴν ἐπίθεσίν του, γιατί δὲν ἦταν ἔτοιμος ἀφοῦ γίνηκε πρὸ τῆς ὀρισμένης ὥρας. Καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ καθυστερήσῃ· γιὰ κείνο εἶναι ἀδικη ἡ μομφὴ ποὺ τοῦ γίνεται ἀπ' τοὺς χρονογράφους γιὰ τὴν καθυστέρησίν του αὐτῆ. Ἦξερε πὼς ὁ Πρωτοπαπαδάκης ἦταν ὁ στρατηγικώτερος καὶ ὁ πιὸ δυνατὸς σ' ἐπινόησιν στρατιωτικῶν σχεδίων καὶ δὲν μποροῦσε νὰ φαντασθῇ πὼς ἦταν δυνατὸν νὰ πέσῃ σὲ τέτοιο σοβαρὸ λάθος.

Μὲς στὸ σκοτάδι ἄκουσε τοὺς τουφεκισμοὺς· κατάλαβε τὴν συμπλοκήν· μὰ ὥσπου νὰ προσανατολισθῇ στὴν ἀπροσδόκητη κι' ἀδικαιολόγητη μεταβολὴ τοῦ σχεδίου, ποὺ ἀπροειδοποίητα ἔκαμε ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ἡ βλαβερὰ καθυστέρησις εἶχε γίνει. Κι' ὁμως καὶ παρ' ὅλο τὸ σφάλμα αὐτό, τὰ δύο σώματα ἀνάγκασαν τοὺς Τούρκους ὕστερα ἀπὸ πεισματωμένον ἀγῶνα ν' ἀφῆσουν τὴν Μαλάξα καὶ νὰ τραβήξουν πρὸς τὰ κάτω. Ὁ κίνδυνος ἦταν μεγάλος· τὸν κατάλαβαν οἱ Τούρκοι. Ἐπρεπε νὰ φύγουν μιὰ ὥρα ἀρχύτερα.

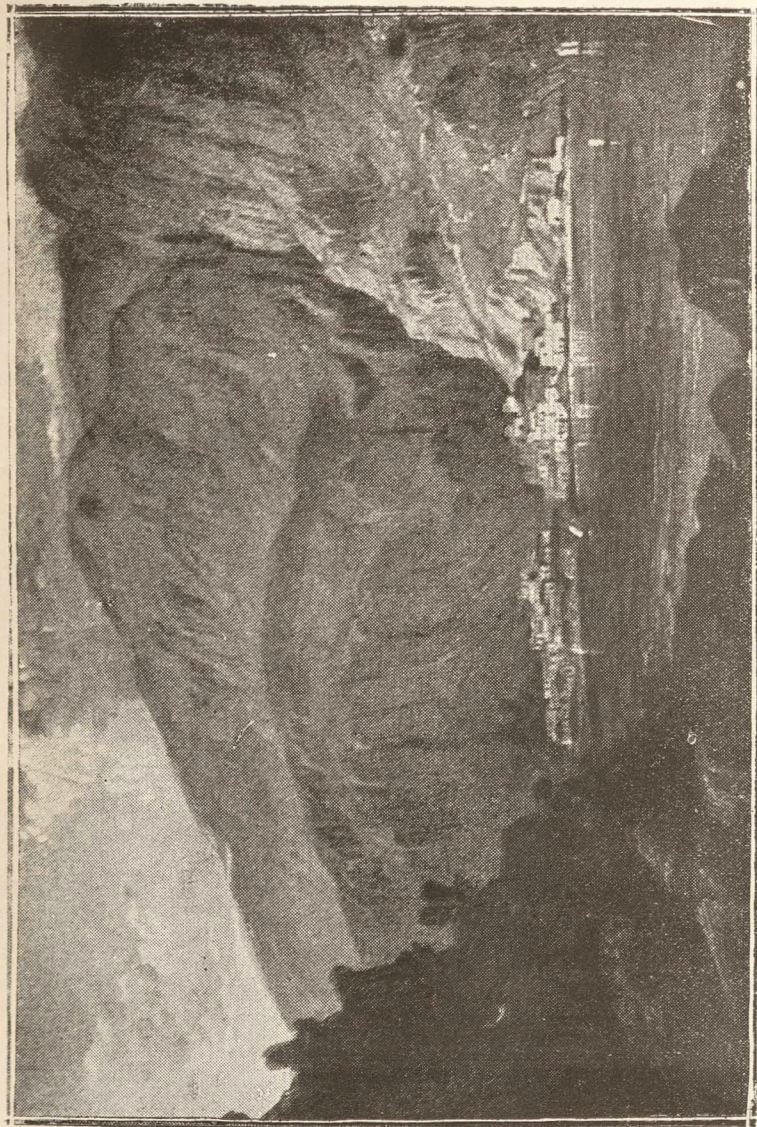
ΤΟ ΛΟΥΤΡΟ ΤῶΝ ΣΦΑΚΙΩΝ
ὅπως τὸ βρῆκε ὁ Πάσζλιεὺς τὸ 1834.

Τὸ ζήτησε μόνος του ἤθελε νὰ κάμῃ τὴν ἐξόρμησι πρῶτος, γιατί ἡ δυνατὴ καὶ ἡρωϊκὴ του ψυχὴ εἶχε βάρος τόση στὴ λιποψυχίᾳ τῶν παλληκαριῶν του ὧφειλαν οἱ ἐπαναστάτες τὸ χάσιμο τῆς Μαλάξας.

Λεῖτὰ ἄλλως τε τὰ ἴδια τὰ παλληκάρια του γιὰ νὰ τὸν ικανοποιήσουν τοῖχαν πῆ καὶ τὸν εἶχαν πείσει πὼς θὰ τὴν κατελάμβαναν χωρὶς καμμιά βοήθεια. Ὁ Σήφιακας ἀπ' τὰ νοτικὰ θάπλιανε τὸ Μεγάλο Λιόφυτο καὶ τὴν ὠρισμένη ὥρα προτοῦ ξημερώσῃ θὰ κτιποῦσαν κ' ἀπ' τὰ δύο μέρη τὸν ἐχθρὸν ποῦ ὑπελόγιζαν σ' ὀκτακόσους. Τὰ δύο σώματα ποῦ θάκταναν τὴν ἐπίθεσι εἶχαν ἑφτακόσα παλληκάρια. Πρὸς τὰ δυτικὰ περάσματα ὠρίσθησαν οἱ Χάληδες μετὰ τὸν Παναγιώτου κ' οἱ Λακκιῶτες Σαρῆδες καὶ Προϊμηδες· ἴσσοι θὰ κρατοῦσαν τὸ ὕψωμα τοῦ Διγενῆ καὶ θὰ περιμεναν τὴν ὑποχώρησι τῶν Τούρκων τῆς Μαλάξας γιὰ νὰ τοὺς ἐπιτεθοῦν καὶ νὰ τοὺς ἀποτελειώσῃν.

Τὰ σώματα κατέλαβαν τὶς θέσεις τους κατὰ τὰ μεσάνυχτα καὶ πρόσμεναν τὴν ὥρα γιὰ ν' ἀρχίσουν τὴν ἐπίθεσι. Δυστυχῶς μιὰ παλληκαρίσια φιλοδοξία τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, ποῦ ἤθελε νὰ ἀφανίσῃ τὴ μομφὴ ποῦχε τὸ σῶμα του, πὼς ἐγένε αἰτία καὶ τοὺς εἶχαν πάρει οἱ Τούρκοι τὴ Μαλάξα, ἄλλαξε τὸ σχέδιο. Προτοῦ ἐλθῇ ἡ κανονικὴ ὥρα τὸ σῶμα του ὀρμητικὰ ξεκινᾷ ἀπ' τὴν Πούπα κ' ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Μαλάξας. Οἱ Τούρκοι τὰ χάνουν, ζαλλίζονται, κλονίζονται, μὰ πολεμοῦν παλληκαρίσια· βαστοῦν δυνατὰ ὁ Σήφιακας καθυστερεῖ τὴν ἐπίθεσί του, γιατί δὲν ἦταν ἔτοιμος ἀφοῦ γίνηκε πρὸ τῆς ὠρισμένης ὥρας. Καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ καθυστερήσῃ γιὰ κείνο εἶναι ἀδικὴ ἡ μομφὴ ποῦ τοῦ γίνεται ἀπ' τοὺς χρονογράφους γιὰ τὴν καθυστέρησί του αὐτῇ. Ἦξερε πὼς ὁ Πρωτοπαπαδάκης ἦταν ὁ στρατηγικώτερος καὶ ὁ πῶς δυνατὸς σ' ἐπινοῆσι στρατιωτικῶν σχεδίων καὶ δὲν μπορούσε νὰ φαντασθῇ πὼς ἦταν δυνατόν νὰ πέσῃ σὲ τέτοιο σοβαρὸ λάθος.

Μετὰ στὸ σκοτάδι ἀκουσε τοὺς τουφεκισμούς· κατάλαβε τὴν συμπλοκή· μὰ ὥσπου νὰ προσανατολισθῇ στὴν ἀπροσδόκητη κ' ἀδικαιολόγητη μεταβολὴ τοῦ σχεδίου, ποῦ ἀπροειδοποίητα ἔκαμε ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ἡ βλαβερὰ καθυστέρησις εἶχε γίνε. Κι' ὅμως καὶ παρ' ὅλο τὸ σφάλμα αὐτό, τὰ δύο σώματα ἀνάγκασαν τοὺς Τούρκους ὕστερα ἀπὸ πεισματωμένον ἀγῶνα ν' ἀφήσουν τὴ Μαλάξα καὶ νὰ τραβήξουν πρὸς τὰ κάτω. Ὁ κίνδυνος ἦταν μεγάλος· τὸν κατάλαβαν οἱ Τούρκοι. Ἐπρεπε νὰ φύγουν μιὰ ὥρα ἀρχύτερα.

ΤΟ ΛΟΥΤΡΟ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ
ὅπως τὸ βεβαίωσε ὁ Πάσκιζιὺ τὸ 1834.

Δυστυχῶς ὅμως ἓνα ἄλλο πιὸ σοβαρὸ σφάλμα τοῦ Χάλη ἀχρή-
στεψε τὸ σχέδιο. Ἡ σπουδὴ του νὰ ἐπιτεθῆ στοὺς Τούρκους προτοῦ
ἀκόμα ξεκολλήσουν τελειωτικὰ ἀπ' τὴ Μαλάξα, ἔφερε τὴν ἀποτυχία.
Εἶχε προχωρήσει σὲ θέσεις πολὺ κοντινὲς πρὸς τὴν Μαλάξα καὶ κτύ-
πησε—σοβαρὸ σφάλμα—τὰ πρῶτα τμήματα τῶν Τούρκων, πού ἄρ-
χισαν νὰ ὑποχωροῦν πρὸς τὰ κάτω.

Αὕτη ἡ ξαφνικὴ ἐπίθεσις στὸ δρόμο τῆς ὑποχωρήσεώς τους
ἔκαμε τοὺς Τούρκους νὰ γυρίσουν πίσω, νὰ πιάσουν πάλι ἀπεγνωσμέ-
να τὴ Μαλάξα καὶ κτυπώντας πρὸς τρία μέρη νὰ τὴν κρατήσουν
τελειωτικὰ ὑποχρεώνοντας τοὺς ἐπαναστάτες νὰ τραβηχθοῦν πρὸς τὰ
πάνω μὲ πενήντα νεκροὺς καὶ ἄλλους τόσους τραυματίες, ἀλλὰ καὶ
μὲ τὴ σοβαρὰ ἀπώλεια, τὸ χαμὸ τοῦ ἐξαιρετικοῦ σὲ στρατηγικότητα
καὶ ὁρμὴ Πρωτοπαπαδάκη, πού παρ' ὅλας «τὰς πονηρὰς καὶ κακὰς
ἕξεις αἵτινες οὐδετέρωναν τὰ ἄλλως ἀνεκτίμητα πλεονεκτήματά του»
ἀποτελοῦσε μία ἀπὸ τίς πιὸ ἐξέχουσες φυσιογνωμίες τοῦ κρητικοῦ
ἀγῶνος. «Ὅλοι γενικῶς, ἀπὸ τὸ Γεν. Ἐπαρχο ὡς τὸν τελευταῖο μα-
χητὴ, ἐπόνεσαν στὸ θάνατο τοῦ Πρωτοπαπαδάκη καὶ σὰν τὸν ἔθα-
ψαν στὸ Ἀσκήφου ὠνόμασαν ἀρχηγὸ τὸ γιὸ τοῦ γιὰ τιμὴ πρὸς τὸν
νεκρὸ, μόλις εἴκοσι πέντε χρόνων τότε, βάνοντάς του προσωρινὸ
ἐπίτροπο τὸν ἐμπειροπόλεμο θεῖό του ἀδελφὸ τοῦ πατέρα του, τὸν
Πωλιὸ Πρωτοπαπαδάκη.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀρχηγοῦ Πρωτοπαπαδάκη καὶ τὴν ἀποτυ-
χία τοῦ σχεδίου τῆς Μαλάξας ἄρχισαν τὰ τσακώματα κ' οἱ ἀπειλὲς
τῶν Σφακιανῶν πού ζητοῦσαν νὰ σκοτώσουν τὸ Σήφακα καὶ τὸ Χάλη.
Μέσα στὴ λύπη τους τοὺς θεώρησαν ὑπευθύνους τοῦ θανάτου του,
κ' ὅμως γρήγορα τὸ ἐπικίνδυνο τσάκωμα πέρασε, γιὰτὶ εὐκόλα ἐ-
πίσθησαν πὼς καὶ ἡ καθυστέρησις τοῦ Σήφακα καὶ ἡ σπουδὴ τοῦ
Χάλη ἦταν ἀπὸ τὰ κοινὰ στρατηγικὰ ἀτυχήματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν
εἶναι ἀπηλλαγμένοι καὶ οἱ πιὸ ἐμπειροὶ ἐπαγγελματίαι στρατηγοὶ καὶ
πὼς δὲν ἦτο δυνατόν ἄνδρες ἐξαιρετικοὶ σὰν τὸ Σήφακα καὶ τὸ Χάλη
νὰ γίνουν ἐσκεμμένως παραίτιοι μιᾶς ἥττας ἢ ἐνὸς οἰουδήποτε θανά-
του, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν μυστικὰ προσωπικά τους μίση, τὰ ὁποῖα
αὐτοὶ δὲν ἔδειξαν ποτὲ πὼς εἶχαν αἰτίες νὰ τὰ αἰσθάνονται καὶ μά-
λιστα νὰ τὰ ἐξυπηρετοῦν ἀντιπατριωτικὰ στὶς κρίσιμες στιγμὲς ἐνὸς
ἐθνικοῦ ἀγῶνος.

Οἱ ψυχὲς καὶ τῶν δύο αὐτῶν ἀρχηγῶν ἦταν ἀνίκανες ὄχι μόνο

νὰ θρέψουν, μὰ μίτη κἄν νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ὑπαρξί ἐνὸς μίσους ἀντιπατριωτικοῦ. Δυστυχῶς τὰ τσακώματα αὐτὰ γίνηκαν αἰτία νὰ ὑβρίση πάλι ἀπερίσκεπτα ὁ Ἄφεντούλιεφ σένα ἔγγραφό του πρὸς τὴν Κεντρικὴ Διοίκησι τοὺς Σφακιανούς καὶ νὰ δημιουργήσῃ νέες πάλι αἰτίες χαλαρώσεως τῆς πειθαρχίας τῶν μαχητῶν πρὸς τὸ Γεν. Ἐπαρχο.

Στὴ νυκτερινὴ αὐτὴ μάχη οἱ τοῦρκοὶ ἔχασαν πολλοὺς νεκροὺς κ' εἶχαν καὶ διπλοὺς τραυματίες. Τότε πληγώθηκε στὴ φτέρνα κ' ἔμεινε κουτσὸς γιὰ πάντα ὁ ἀνεπιὸς τοῦ Χασὰν πασᾶ Μουσταφᾶ Βέης, ὁ μετέπειτα περιβόητος Διοικητὴς τῆς Κρήτης Μουσταφᾶ Ναϊλῆ πασᾶς ὁ Γκιριτλῆς (Κρητικὸς,) ποὺ κόλλησε τὴ σταδιοδρομίαν του στὴν Κρήτη πᾶνω ὀλόκληρες δεκαετηρίδες, ὡς θὰ δοῦμε.

ΑΣΤΟΧΙΕΣ ΚΑΙ ΑΚΡΙΣΙΕΣ ΤΟΥ ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΕΦ

Δὲν ἔφταναν τὰ ἀτυχήματα ποῦφερνε ἡ μοῖρα τοῦ πολέμου, τὰ τόσο φυσικὰ κ' ἀναπόφευκτα σὲ κάθε ἀγῶνα, μὰ ἔσπευδε κ' ὁ ἄκριτος Ἐπαρχος νὰ τὰ μεγαλῶνῃ μὲ τὴ ἐκμετάλλευσί των γιὰ τοὺς ἰδιαιτέρους προσωπικοὺς σκοποὺς του, ζωγραφίζοντας πρὸς τὴν Κεντρικὴ Διοίκησι τὰ γεγονότα ὅλα παρμένα μὲ τὸ δικό του προσωπικὸ φακό. Αὐτὸ γρηγορὰ γίνηκε αἰτία νὰ τοῦ στερήσῃ σιγὰ-σιγὰ καὶ τοὺς λίγους προσωπικοὺς του φίλους καὶ ν' ἀρχίσουν ὅλοι γενικῶς οἱ καπεταναῖοι κ' ἀρχηγοὶ μιὰ συστηματικὴ ἐνέργεια γιὰ τὴν ἀντικατάστασί του. Ἐν ᾧ ὁ ἀγῶνας στὴν Κρήτη βρισκότανε στὸ κρισιμώτερο σημεῖο του, ὁ Ἄφεντούλιεφ γιὰ νὰ κατορθώσῃ καλύτερα τοὺς σκοποὺς του καὶ νὰ ἐξουθενώσῃ τὴν ἰσχὺ τῶν Σφακιανῶν ἀντιπάλων του, ἀφῆκε τὴ διοίκησι μόνῃ καὶ τράβηξε στὶς 9 τοῦ Ἰουλίου γιὰ τὸ Μωριά. Στὴν ἐγκύκλιό του προσπαθεῖ νὰ βρῇ δικαιολογίαν καὶ τοὺς γράφει:

«Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, πανευγενέστατοι πεντακοσίαρχοι, Κύριοι Καπεταναῖοι μετὰ τῶν πολεμικῶν ἀξιωματικῶν καὶ λοιπῶν στρατιωτικῶν, εὐγενέστατοι Φροντισταὶ καὶ λοιποὶ ἀδελφοὶ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης σᾶς χαιρετοῦμεν.

«Ἡ μεγαλωτάτη ἀνάγκη τῶν κοινῶν ὑποθέσεων εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις μᾶς βιάζει νὰ παραιτήσωμεν πρὸς καιρὸν τὸν ἱερόν μας χρέος, καὶ νὰ τρέξωμεν δι' ὀλίγας ἡμέρας πρὸς τὸν Μωρέαν καὶ μολονότι αὐτὸ τὸ μικρὸν ταξίδιον εἶναι κοπιαστικὸν δι' ἡμᾶς, τοῦτο μόνον τοῦτο εἶναι ἀναγκαιότατον διὰ τὰ συμφέροντά μας.

«Καὶ ἐπειδὴ αἱ πλέον μεγαλήτεροι αἰτίαι διὰ τὴν εὐτυχίαν σας καὶ ἰδίαν ἡσυχίαν μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸ Ἀνάπλι διὰ νὰ συνομιλήσωμεν καὶ συμβουλευθῶμεν μὲ τοὺς ἄρχοντας ὅπου

παρασταίνουν τὴν Σ. Ἐθνικὴν Βουλὴν, καὶ νὰ πάρωμεν συμφώνως τὰ ἀναγκαῖα μέτρα περὶ διαφόρων ὑποθέσεων τῆς Κρήτης, διὰ τοῦτο θέλωμεν τρέξει εἰς αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν βουλήν, καὶ λάβει τὴν ἀναγκαῖαν θεραπείαν, καὶ ἐλπίζομεν νὰ εὐχαριστηθῆτε ὅλοι μικροὶ τε καὶ μεγάλοι.

«Μὴ στοχασθῆτε πὼς ἡμεῖς ἀναχωροῦμεν ἀπ' ἐδῶ διὰ φόβον ἢ δειλίαν (ὃ μὴ γένοιτο, Θεέ μου) ἐπειδὴ ἤλθαμεν ἀνάμεσόν σας, ὄχι νὰ σᾶς παραιτήσωμεν εἰς αὐτὰς τὰς δυσκολίας καὶ σκληρὰς περιστάσεις, ὡς ὁ μισθωτὸς βοσκὸς παραιτεῖ τὸ ποίμνιόν του καὶ οἱ λύκοι ἔρχονται, τὸ κατασφάζουν καὶ διασκορπίζουν· ὄχι, ἀδελφοί, δὲν πρέπει νὰ φοβούμεθα, διότι φόβος κανένας δὲν εἶναι κατὰ τὸ παρόν.

«Ἄλλ' ἐπειδὴ καθήμενοι ἐδῶ, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ σᾶς προβλέψωμεν τ' ἀναγκαῖα μέσα ὅπου σᾶς λείπουν μὲ βεβαιότητα καὶ μὲ κάθε ὀργηγοράδα, κρίνομεν ἄφευκτον νὰ ὑπάγωμεν μόνοι μας μὲ μερικὸς ἄλλους, διὰ νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀνάγκην, καὶ νὰ ἐνεργήσωμεν αὐτὸ τὸ ἱερόν χρέος, καὶ πάλιν μὲ κάθε ὀργηγοράδα νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ χρέος μας, καὶ μείνατε ἡσυχιοὶ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς μας.

«Προστάζομεν καὶ παρακαλοῦμεν ὅλους κοινῶς, καὶ ἐξορκίζομεν εἰς τὸν Ὑψιστον, νὰ μὴν ἀμελήσουν, ἀλλὰ νὰ κάμῃ ὁ καθένας εἰς τὴν ἀναχώρησίν μας τὸ χρέος του πρὸς τὴν πατρίδα παρ' ὅταν ἡμεῖς ἡμεῖς παρῶν, καὶ τότε θέλουν μᾶς ἀποδείξει τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἱεράν των πατρίδα, καὶ θέλει μᾶς εὐχαριστήσουν μεγάλως.

«Ὅθεν καὶ ἡμεῖς ἐν καιρῷ θέλει παραστήσωμεν καὶ κάμωμεν γνωστὰς τὰς ἐκδουλεύσεις τοῦ καθενὸς πρὸς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Ἐθνους Βουλὴν, ἢ ὁποῖα ἀναμφιβόλως θέλει δεῖξει τὴν εὐχαριστήσιν της εἰς ὅλους.

«Πρόσνερον, τὴν 9 Ἰουλίου 1822.

Ὁ Γενικὸς Ἐπαρχος
Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἄφεντούλιεφ».

ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ ΤΗΣ ΜΑΛΑΞΑΣ

Εἶχαν περάσει λίγες μέρες μετὰ τὸ ἀτύχημα τῆς Μαλάξας καὶ τὴν ἀποτυχοῦσα κατάληψί της καὶ ὁ ἀρχηγὸς Σήφακας, ποὺ βρισκότανε τότε στοὺς Κάμπους, μαθαίνει πὼς στὶς 20 τοῦ Ἰουλίου 1922 οἱ Τοῦρκοὶ ἄδειασαν τὴ Μαλάξα καὶ κατέβηκαν ὅλοι στὸν Κλαδισὸ ποταμό, ὅπου βρισκότανε κ' ὅλος ὁ ἄλλος στρατὸς τοῦ Χασὰν πασᾶ. Ἐσπευσε γρηγορὰ ὁ Σήφακας καὶ τὴν κατέλαβε. Εἰδοποίησε καὶ τὴν

Διοίκησι για τὴν ἀπροσδόκητη αὐτὴ ἐνέργεια τῶν Τούρκων, πού δὲν μποροῦσαν νὰ τῆς βροῦν δικαιολογία τὴ στιγμὴ ποὺ ὅλοι ἤξεραν ὅτι ὁ Χασὰν πασᾶς ἔκανε γενικὴ συγκέντρωσι στὸν Κλαδισὸ κι' εἶχε καλέσει καὶ τοὺς Σελινιώτες Τούρκους γιὰ κάποια ἐντατικώτερη δρᾶσι. Ἄφηνε τὸ κλειδί πού βαστοῦσε δυὸ ἐπαρχίες τὸν Ἀποκόρωνα καὶ τὴν Κυδωνία καὶ πού θὰ διευκόλυνε τὴν καινούργιά του σοβαρὰ ἐνέργεια πρὸς τὰ Σφακιά, χωρὶς αἰτία καὶ βία, γιὰ σκοπὸ πού μῆτε τότε, μῆτε ἀργότερα, μπόρεσαν νὰ ἐξηγήσουν οἱ χριστιανοί.

Τὴν ἄλλη μέρα ἡ διοίκησις πούχε πληροφορίες γιὰ τὴν ἐτοιμαζομένη ἐνέργεια τοῦ Χασὰν πασᾶ ἔκάλεσε τὸν Τσουδερό μετὰ τὸ σῶμα του καὶ ἄλλους Ρεθεμνιώτες καὶ Ἀμαριώτες νὰ ἐνισχύσουν τὰ σώματα πούχαν ὀρισθῆ γιὰ νὰ παρακολουθοῦν τὴ μετακίνησι τοῦ ἐχθροῦ. Ἀποφασίστηκε γρήγοτα νὰ κληθοῦν καὶ τᾶλλα γύρω σώματα νὰ σπεύσουν, γιατί δὲν εἶχαν ἀκόμη κατορθώσει νὰ μάθουν πρὸς ποῦ θᾶστροφε τὰ κτυπήματά του ὁ Χασὰν πασᾶς. Μαζεύτηκαν ὡς τέσσερις χιλιάδες. Δύναμις ἀρκετὴ γιὰ νὰ παλέψη πρὸς τὶς 12,000 τῶν Τούρκων μετὰ τὴν ψυχικὴ τῆς ὑπεροχῆ. Ὄρισαν τοὺς τομεῖς τους καὶ περίμεναν. Τὸ κέντρο πῆραν τὰ Σφακιανὰ σώματα. Τὸ ἀριστερὸ οἱ καπετάνιοι τῆς Κυδωνίας μετὰ τὸν Παναγιώτου, τοὺς Προϊμηδες καὶ τοὺς Σαρρῆδες καὶ τὸ δεξιὸ ὁ Σήφακας κι' ὁ Τσουδερός.

Τὴν πρώτη τοῦ Αὐγούστου ὁ Χασὰν τράβηξε ἀπ' τὸν Πλατανιά πρὸς τὶς ρίζες. Ἦλπιζε μένα του ἰσχυρὸ κτύπημα νὰ παραλύσῃ τὴ δύναμι τῶν ἐπαναστατῶν στὸν τομέα αὐτὸ καὶ νὰ προχωρήσῃ ἀργότερα πρὸς τ' ἀνατολικά. Κουτὸ σχέδιο πού τοῦ κόστισε ἀκριβὰ. Στὶς τέσσερις τοῦ Αὐγούστου ὁ Χασὰν κτύπησε καὶ τοὺς Λάκκους καὶ τὸ Θέρισσο. Προσπάθησαν οἱ ἐπαναστάτες νὰ τοῦ κόψουν τὸ δρόμο του. Δὲν τὸ κατώρθωσαν. Ἄρχισαν νὰ τραβοῦν πιδὸ ψηλά. Μὰ κάθε βῆμά τους πρὸς τὰ πίσω τὸ πληρωνόντανε ἀκριβὰ. Ἦξεραν τὰ μέρη βῆμα πρὸς βῆμα καὶ τὸ πιδὸ ἀσήμαντο βραχάκι καὶ τὴν πιδὸ ἀδιόρατη πτυχὴ τοῦ βουνοῦ καὶ τὰ χρησιμοποιοῦσαν, γιὰ νὰ σκορπίσουν τὸ θάνατο καὶ τὴν ταραχὴ στὸν ἐχθρό. Τὸ φεγγάρι τὶς μέρες ἐκεῖνες βοηθοῦσε τοὺς Τούρκους γιὰ τὸ προχώρημά τους καὶ τὴ νύκτα ἀκόμα.

Μὰ οἱ ἀπώλειες ἦταν σοβαρές. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Χασὰν εἶχε ὀργανωθῆ καλά, εἶχε μαζί του καὶ ἱππικὸ καὶ πυροβολικὸ· τὰ πολεμοφόδιά του καὶ οἱ τροφές του ἦταν ἀφθονες. Δὲν ἐπερίμενε τόση ἀντίστασι. Πεισμάτωσε. Προχωροῦσε σὲ ματωμένο δρόμο· δὲν ἤθελε νὰ ὑποχωρήσῃ. Δεχότανε ἀπὸ παντοῦ κτυπήματα ξαφνικὰ καὶ κλέφτικα κι' αὐτὸ τὸν ξενεύριζε. Τὴ νύκτα μετέφερε στὰ Χανιά ὄχι μόνο τοὺς

τραυματίες μὰ καὶ τοὺς νεκρούς· δὲν ἤθελε νὰ τοὺς ἀφήσῃ γιὰ νὰ δείχνουν ἀργότερα τὸ πέρασμά του σὰν στὸν Κατρὲ οἱ προηγούμενοι. Οἱ ἐπαναστάτες καταλάβαιναν τὴν στενοχωρία του· πλαντοῦσε ἀπὸ τὴν πίεσι. Οἱ ἐχθροὶ του ὑποχωροῦσαν ἀλλὰ μὲ καθωρισμένο σχέδιο· ἤθελαν νὰ τὸν τραβήξουν πιδὸ μακρὰ ἀπ' τὴ βᾶσι του. Τοὺς ἦταν ἀδιάφορο ἂν ἀποτελείωνε τὴν καταστροφὴ τῶν σπιτιῶν πού τότε μόλις εἶχαν ἐπισκευάσει οἱ χριστιανοί· αὐτοὶ τὸν πελεκοῦσαν σιγὰ-σιγὰ καὶ περίμεναν τὴν κατάλληλη στιγμὴ νὰ τοῦ δώσουν τὸ δυνατό κτύπημα. Κ' ἡ στιγμὴ ἦλθε· μὰ δὲν πρόφταξαν. Μιὰ λιποψυχία τῶν παλληκαριῶν τοῦ Σήφακα τὸν ἐγλύτωσε. Ἀποκαμωμένα ἀπ' τὴν πείνα καὶ τὴν κούρασι κλονίστηκαν γιὰ γιὰ στιγμὴ· τραβήκτηκαν πιδὸ ψηλά κ' ἔχασαν τὴν ἐπαφή τους μετὰ τὸν ἐχθρό.

ΥΠΟΧΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΧΑΣΑΝ ΠΑΣΑ

Ὁ Χασὰν πασᾶς ζητοῦσε μιὰ τέτοια εὐκαιρία, ὄχι γιὰ νὰ δυνατέψῃ τὴν ὀρμητικότητά του πρὸς τὰ μπρός, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτά του. Ἐφυγε· ἔτσι γλύτωσε τὶς τρομερὲς ἀπώλειες πού τὸν περίμεναν ἂν ἐγκαίρως καταλάβαιναν τὴν ὑποχώρησί του οἱ ἐπαναστάτες.

Στὶς 6 Αὐγούστου ἅμα νύκτωσε μπόρεσε νὰ κατεβῆ στὶς Μουρνὲς καὶ τὰ Περιβόλια. Ὅταν τὸ κατάλαβαν οἱ χριστιανοὶ ἦταν πιδὸ ἀργά. Ἐξαντλημένοι ὄλες αὐτὲς τὶς νύκτες, νηστικοὶ κ' ἄπνοι, χωρὶς νᾶχουν μῆτε κἂν λίγο κρασί ἢ ἕνα κομματί ψωμί νὰ τονώσουν τ' ἀποκαμωμένα τους μέλη, παρεμέριζαν στὶς ριζοβουνιές γιὰ νὰ κλέψουν λίγο ὕπνο. Πολλὲς φορὲς σὲ σκληρότατες ὥρες οἱ μαχητὲς ἀπ' τὴν πείνα καὶ τὴν κούρασι ἀναγκαζόντανε νὰ κοιμοῦνται, ἐν ᾧ γύρω τους θέριζε τὸ βόλι κι' ὁ θόρυβος ξεκούφαινε. Ἦλθαν στιγμὲς νεκρικῆς γαλήνης.

Ὁ Χασὰν πασᾶς διάλεξε μιὰ τέτοια στιγμὴ ἡσυχίας μετὰ τὴν ὑποχώρησι τῶν παλληκαριῶν τοῦ Σήφακα, πού εἶχαν σειρὰ νὰ τὸν κρατοῦν σὲ διαρκῆ καὶ ἔντονη δρᾶσι κτυπώντας τὸν ἀπὸ παντοῦ, κ' ἐξεγλύστησε πρὸς τὰ κάτω.

Τὸ πρωὶ ἀντὶ νὰ δοκιμάσουν οἱ ἐπαναστάτες χαρὰ γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τους ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴ πίεσι, αἰσθάνθηκαν λύπη. Τὸ σχέδιό τους χάλασε· ἔτρεξαν νὰ τὸν προφτάξουν· μὰ δὲν τὸν πρόκαμαν. Σ' ὄλο αὐτὸ τὸν τριήμερο ἀγῶνα οἱ τοῦρκοὶ ἔχασαν πεντακόσους νεκρούς. Οἱ Ἕλληνες μόνο ἐξῆντα, ἀλλὰ εἶχαν πολλοὺς πληγωμένους.

Τὸ πάθημα αὐτὸ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ δὲν εὐχαρίστησε

τούς επαναστάτες. Μπορούσε τὸ πάθημα νᾶναι συντριβή, ἂν προλάβαιναν τὴν ὑποχώρησι τῶν Τούρκων. Θὰ παρέλυαν τὴν σύντονην δράσι τοῦ πασᾶ πρὸς τὸ Ἀνατολικὰ καὶ θὰ τοῦ χαλοῦσαν τὰ σχέδιά του.

Αυστυχῶς ἡ πείνα καὶ ἡ στέρησις τοὺς ἔκαμε νὰ χάσουν τὴν μαχητικότητά τους. Ἀπὸ τὴν πρώτη τοῦ Αὐγούστου ὡς τις ἕξ ἓνα καῦκαλο ψωμί καὶ λίγες ἑληές δὲν ἦταν ἀρκετὰ γιὰ ἓνα παλληκάρι, πὺν πολεμοῦσε νύκτα μέρα μὲ ἓνα χορτάτο ἔχθρο. Ἀπὸ τοῦ θὰ προμηθευόνταν τροφὲς στὰ βουνα πὺν βρισκόνταν; Οἱ οἰκογένειες ἔφευγαν προτύτερα ἀπὸ αὐτοὺς κ᾽ αὐτὲς πεινασμένες, γυμνές, λυωμένες ἀπὸ τις στερήσεις. Νὰ γιὰτι στὸ χαμὸ τῶν πεντακοσίων τούρκων δὲν αἰσθάνθηκαν τὴν χαρὰ πὺν ἦταν φυσικὸ νὰ αἰσθανθοῦν.

Ο ΧΑΣΑΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΠΟΚΟΡΩΝΑ

Μόλις κατέβηκε στὶς Μουρνιές ὁ Χασὰν πασᾶς καὶ προτοῦ ἀκόμα προφθάσουν οἱ επαναστάτες νὰ τὸν παρακολουθήσουν, τράβηξε πρὸς τὰ Κεραμειά. Στὴ Μαλάξα οἱ χριστιανοὶ εἶχαν ἀφήσει λίγη φρουρά. Γιὰτι θ' ἀδρανοῦσαν μεγαλύτερη δύναμι γιὰ τὴ φρούρωσί της ἀφ' οὗ ὁ ἔχθρος χωρὶς αἰτία τὴν ἀφήκε ἐν ᾧ τοῦχε κοστῖσει τόσες ζωές στὸ πάρισμό της; Μετὰ τὰ Κεραμειά τράβηξε πρὸς τὰ γυρίσματα τῆς Σούδας. Μπήκε στὸν Ἀποκόρωνα ὅτι εὑρισκε μπρὸς του τὸ κατὰ-στρεφεῖ φωτιά καὶ χαλασμός παντοῦ. Τὰ γυναικόπαιδα τοῦ Ἀποκόρωνα, τρελλὰ ἀπὸ φόβο, ἔτρεχαν πρὸς τὰ ψηλὰ βουνά ὅσα δὲν μπόρεσαν ν' ἀνεβοῦν στ' Ἀσκύφον κρύφτηκαν στὰ Βοθονάκια, στίς βαθειές σπηλιές πὺν ἦσαν πάνω ἀπ' τὸ Φρέ, τὸ Τζιτζιφέ καὶ τὸ Μελιδόνι.

Ἐξ ἡμέρες ἔμεινε στὸν Ἀποκόρωνα ὁ Χασὰν πασᾶς. Ἐξ ἡμέρες βάσταξε ἡ φωτιά καὶ τὸ γκρέμισμα τῶν σπιτιῶν καὶ τὸ ξεριζώμα τῶν δένδρων. Ἄμα ἀστρεψε τὸ δρόμο του τράβηξε πρὸς τὸ ἀνατολικότερα. Πέρασε τὸν Ἀλμυρό, μὰ ἐκεῖ ὁ Ἀσκυφιώτης Μανούσος Πρωτοπαπαδάκης κ' οἱ Ἀποκορωνιώτες τοῦχαν «χωσὰ»—ἔνεδρα—καὶ πλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ σ' ἀπώλειες τὸ πέρασμά του. Ἄν δὲν ἔκανε μὰ ὀρηκτικὴ ἐπέλασι τὸ ἵππικὸ του, ἡ φθορά του θᾶταν τρομερή. Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα διάφορα σώματα ἔσπευδαν ἀπὸ παντοῦ νὰ προετοιμάσουν κάποια δυνατὴ δράσι, νομίζοντας πὺς ὁ πασᾶς καταλάβαινε τὴν κίνησι πὺν γινόταν ἀπ' τοὺς επαναστάτες κ' ἔσπευδε νὰ φθάσῃ ἔξω ἀπὸ τὸ φρούριο τῆς Ρεθύμνης. Ἀπ' τὰ δυτικὰ οἱ ἀρχηγοὶ προειδοποίησαν πρὸς τὸ ἀνατολικὰ κ' ἔτσι στὸ δρόμο πὺν τραβοῦσε ὁ Χασὰν πασᾶς ὠργανώνετο μὰ συστηματικὴ παρενόχλησις.

ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟ

Δὲν ἔμεινε πολλὲς μέρες ἔξω ἀπ' τὸ Ρέθυμνο. Βάδισε πρὸς τὸ Μυλοπόταμο. Στίς 30 τοῦ Αὐγούστου βρισκότανε στὸ Μοναστήρι τῆς Χαλέπας. Ἐκεῖ στρατοπέδευσε. Ἦθελε νὰ ξεκουραστῇ ἀπ' τὸν κοπιώδη δρόμο του, πὺν δὲν τοῦδωκε μίτε τὴ χαρὰ νὰ δῆ ὡς τότε ἓνα κᾶν χριστιανὸ πὺν νὰ τοῦ δηλώσῃ ὑποταγή. Μίτε κᾶν ἓνας γέρος ἢ μὰ γρηά ὅλοι ἀνεβασμένοι στὰ βουνὰ ἀφηναν τὸ δρόμο του ἔρημο.

Στὴ Χαλέπα πὺνχε τσαντηρώσει τὸν εἰρηκὸν οἱ πρῶτες ἐνοχλήσεις. Οἱ Μυλοποταμίτες μ' ἀρχηγούς τὸ Χοῦρδο καὶ τὸν Ἀνδρακὸ τὸν κτύπησαν ξαφνικὰ μέσα στὰ τσαντήρια του. Μετὰ τὴν πρώτη σύγκυσι του κατώρθωσε νὰ τακτοποιήσῃ τὴν ἄμυνά του. Ἀπ' τὴ Φλαμουριά, ἓνα ψηλὸ λόφο δίπλα στὴ Χαλέπα τὸ πυροβολικὸ του κτυποῦσε τοὺς επαναστάτες, μὰ ἡ βλάβη πὺν τοὺς ἔφερε ἦταν ἀσήμαντη, ἐνῶ μὲ τις κανονιές του εἰδοποιοῦσε σ' ὅλο τὸ Μυλοπόταμο τὸ τί γινότανε κ' ἔγινε αἰτία νὰ τρέξουν κοντὰ στὸ Χοῦρδο ὅλοι οἱ ὀπλοφόροι πὺν βρέθησαν τὴν ἡμέρα κείνη μὲς στὴν ἐπαρχία. Ὁ Σμπῶκος, οἱ Σκουλάδες, ὁ Νιώτης κ' ὁ Ξετρούπης ἔτρεξαν ἀπ' τοὺς πρώτους. Σὲ λίγο καταφθάνουν οἱ Μελιδόνηδες, ὁ Παλμέτης, ὁ Σγουρός κ' ὁ Καλλέργης ὁ ἔχθρος σφίγγεται ἀπὸ παντοῦ, μὰ ὁ ἀριθμὸς του εἶναι τέτοιος πὺν τοῦ ἐπιτρέπει εἴκολα ν' ἀμυνθῇ. Ὅλη τὴν ἡμέρα κράτησε ἡ μάχη. Εἴκοσι τρεῖς νεκροὺς ἀφήνει στὴ Χαλέπα ἄταφος κ' ἀξημέρωτα ξεκινᾶ γιὰ τὸν Σκλαβόκαμπο. Οἱ επαναστάτες τὸν παρακολουθοῦν ἀπὸ κοντὰ.

ΣΤΟ ΣΚΛΑΒΟΚΑΜΠΟ

Ὡς τόσο ὁ Σμπῶκος, ὁ Σγουρός καὶ οἱ Σκουλάδες ἔχουν πιάσει τὰ στενά. Ὁ Ζερβουδάκης μὲ τοὺς Μαλεβυζιώτες τρέχει σ' ἐνίσχυσί τους. Ὁ Χασὰν πασᾶς πέφτει στὴ μέση τους. Τὸν κτυποῦν ἀπὸ παντοῦ. Πιάνει βιαστικὰ θέσεις ὅπου νὰ φθάσῃ ὁ Σερίφ πασᾶς ἀπ' τὸ Ἡράκλειο γιὰ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ. Τὸ ἵππικὸ του μέσα στίς κακοτοπιές τοῦ Σκλαβόκαμπου δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ χρησιμεύσῃ. Ἦ θέσις του γίνεται ἀπο ὦρα σὲ ὦρα πὺν δύσκολη. Ἄν αὐτὸς προσπαθῇ ν' ἀμύνεται περιμένοντας τὸν Σερίφ πασᾶ, οἱ επαναστάτες προσπαθοῦν νὰ τοῦ κλειοῦν τὸ πέρασμα ὅπου νὰ φτάξῃ ὁ Σήφακας, ὁ Τσουδερός κ' ὁ Χάλης, πὺν περιμένουν ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ γιὰ νὸ συμπληρώσουν τὴ δύναμί τους καὶ νὰ κατορθώσουν πὺν ἀποτελεσματικὸ τὸ κτύπημά τους. Ὅλη τὴν ἡμέρα τῆς 31 Αὐγούστου βάσταβε ἡ μάχη. Οἱ Τοῦρ-

κοι ἔχασαν ἐξήντα ἄνδρες κ' ἀρκετὰ ἄλογα τοῦ ἱππικοῦ στὴν πρώτη τους προσπάθεια νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν στὶς κατοπιεῖς.

Τὴ νύκτα φθάνει στὸ Χασὰν πασᾶ μαντατοφόρος ἀπ' τὸ Ρέθυμνο. Τὸν εἶχαν στείλει μὲ καΐκι στὸ Μπαλιῆ γιὰ νὰ προφτάξουν νὰ τὸν εἰδοποιήσουν πὼς ὅλοι οἱ ἐπαναστάτες τῆς Κυδωνίας, τ' Ἀποκορώνου καὶ τοῦ Ρεθύμνου ἔρχονται πίσω του γιὰ νὰ τὸν προκάμουν, προτοῦ προφτάσῃ νὰ μπῆ στὸ Ἡράκλειο καὶ νὰ τὸν κτυπήσουν μὲ τοὺς Μυλοποταμίτες καὶ τοὺς Ἡρακλειώτες. Ὁ Χασὰν πασᾶς κατάλαβε τὴν ἐπιμέλεια. Μεσάνυκτα, ἐν ᾧ οἱ χριστιανοὶ ξεκούραζαν τὰ κορμιά τους γιὰ νὰ νᾶναι τὸ πρωὶ ἔτοιμοι στὸ μεγάλο κτύπημα, ἀκούουν τὴν ταραχὴ στὸ τούρκικο στρατόπεδο. Ὁ πασᾶς ἔχει διατάξει ν' ἀφήσουν τὰ μουλάρια μὲ τὰ φορτία τῆς ἐπιμελητείας, γιὰ νὰ μὴν τοὺς φέρουν ἐμπόδια στὰ στενὰ περάσματα καὶ γιὰ νὰ μὴ προδίδεται τὸ πέρασμά τους. Μὲ αὐτηρότητα διέταξε τὴν σιωπὴ καὶ τὴν ἀθόρυβη ἀποχώρησι. Ἡ ἀποχώρησις ἄρχισε σιγῇ. Μιὰ στιγμὴ οἱ βάρδιες τοῦ στενοῦ πρὸς τὴν ἐξοδὸν ἰδοποιούν πὼς ὁ ἐχθρὸς φεύγει. Κτυποῦν ἀπὸ παντοῦ οἱ ἐπαναστάτες μὲς στὸ σκοτάδι, μὰ δὲν ξέφουν μῆτε πρὸς ποῦ νὰ κτυποῦν. Ἀκοῦν μὰ δὲν βλέπουν τὸν ἐχθρὸν ποὺ φεύγει. Αὐστηρὴ διαταγὴ τοῦ Χασὰν πασᾶ ἔχει ἀπαγορεύσει κάθε τουφεκιά. Ἄν ἡ ἀνάγκη τὸ καλοῦσε μόνο μὲ τὸ γιαταγάνι θ' ἄπρεπε ν' ἀμυνθοῦν ἢ ν' ἀνοίξουν δρόμο.

Τὸ σιωπηλὸ πέρασμά τους τοὺς γλύτωσε. Κτυποῦσαν ἀπὸ παντοῦ οἱ ἐπαναστάτες γιὰτὶ εἶχαν καταλάβει τὴν ὑποχώρησί τους μὰ δὲν ἔβλεπαν στόχο. Μερικοὶ, ποὺ βρέθηκαν κοντὰ στὸ κύριο σῶμα τοῦ στρατοῦ κατώρθωσαν νὰ σκοτώσουν μερικοὺς. Τίποτ' ἄλλο. Σὲ λίγο ἡ ἀκαταστασία εἶχε τελειώσει κ' ἡ σιωπὴ πάλι ἐκάλυψε τὸ Σκλαβόκαμπο. Τότε χάραξε ἡ ἡμέρα τὴν ἐπιμέλεια μὲ λαχτάρα οἱ ἐπαναστάτες. Δὲν πίστευαν ὅτι εἶχε γίνει. Ἄμα ξημέρωσε εἶδαν τὶς θέσεις τῶν Τούρκων ἄδειες. Λίγα τσαντήρια ποῦχαν ἀφήσει καὶ γύρω σ' αὐτὰ ὅλα τὰ μεταγωγικὰ φορτωμένα, ποὺ τ' ἄφηναν κ' αὐτὰ τὴν τελευταία στιγμὴ, γιὰ νὰ μὴ τοὺς καθηστερήσουν μὲ τὴν δυσκολία τῆς κινήσεώς των. Εἶχαν ἀφήσει κ' ἀρκετὰ ἄλογα ἀπ' τὸ ἱππικὸ τους.

Οἱ ἐπαναστάτες ἀντὶ νὰ στραφοῦν πρὸς τὸ δρόμο τοῦ Ἡρακλείου καὶ νὰ κυνηγήσουν τὸ στρατὸ τοῦ Χασὰν πασᾶ στάθηκαν σαστημένοι ἀπ' τὰ λάφυρα. Ἄρχισε ἡ μοιρασιά κακῶ, φωνές, βρισιές· εἶδαν κ' ἔπαθαν οἱ καπετάνιοι κ' ἀρχηγοὶ νὰ τοὺς πειθαρχήσουν καὶ νὰ τακτοποιήσουν τὶς «πάρτες»· πεινασμένοι ἄρπαζαν γαλέττες, τυριά, ἐλιές κ' ἔτρωγαν γιὰ νὰ στυλώσουν τὰ ποδάρια τους.

Ὁ Ζερβουδάκης μὲ τὴ δυνατὴ του ἀντίληψιν τοὺς δικαιολογοῦσε καὶ παρότρυνε καὶ τοὺς ἄλλους καπεταναίους νὰ μὴν τοὺς φέρουν δυσκολίες στὴ λεηλασία αὐτή. Τὴν ἤθελε τὴ λεηλασία γιὰ δόλωμα. Ὁ λαὸς αὐτὸς τῶν πολεμιστῶν πεινοῦσε. Πεινοῦσαν καὶ τὰ παιδιά του· μὰ δὲν τᾶβλεπε. Μῆνες ἔκανε νὰ τὰ δῆ. Δὲν αἰσθανόταν τὸν πόνο τους. Μὰ αἰσθανόταν τὸν πόνο τοῦ στομαχοῦ του. Κ' ἡ δυνάμις του ἦταν τόσο πολὺτιμη στὸν ἀγῶνα. Δὲν ἔπρεπε νὰ τοὺς φέρουν ἐμπόδια στὴν ἀρπαγὴ· ὄχι μόνο τούρκικα ἀλλὰ καὶ χριστιανικὰ κτή-

Γ. ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΕΛΑΦΤΗΣ

ματα ἢ ζῶα ἔπρεπε ν' ἀφήνουνται ἐλεύθεροι νὰ τ' ἀρπαξοῦν. Ἦταν ἀνάγκη τοῦ ἀγῶνος. Μισθοὺς αὐτοὶ δὲν εἶχαν. Ἐπιμελητεῖες δὲν ὑπῆρχαν· ὅ,τι εὑρισκαν κ' ὅ,τι ἄρπαζαν, γιὰ νὰ γεμίσουν τὴ βούργια τους γιὰ τὶς σκληρὲς ὥρες τῆς μάχης.

Νὰ γιατί γλύτωσε ὁ Χασὰν πασᾶς κ' ἀπὸ τὸ Σκλαβόκαμπο μὲ τόσο λίγες ἀπώλειες, κ' ἔφτασε στὸ Ἡράκλειο, γιὰ νὰ ἐνδυναμώσῃ τὸ Σερῖφ πασᾶ, ποὺ δὲν τολμοῦσε παρ' ὅλα τὰ μηνύματα τὰ δικά του νὰ βγῆ καὶ νὰ τὸν συνεπάρῃ μὲ μιὰ ἔστω καὶ μικρὴ δυνάμη. Πέρα ἀπ'

τὴ Γαζανὴ καμάρα δὲν τολμοῦσε νὰ περάσῃ. Φοβότανε τὶς «μπροσκάδες» καὶ τὶς «χωσές».

Ἦσως ὁμως νὰ μὴν εἶναι καὶ τελείως ἀπίθανη κ' ἡ περίπτωσις, ποὺ ἀργότερα οἱ Αἰγύπτιοι ὑπεστήριζαν κατηγορώντας τὸ Σερῖφ πασᾶ, πὼς τόκαμε ἐπιτήριδες καὶ δὲν ἐβγήκε ἀπ' τὸ Κάστρο του γιὰ ν' ἀπασχολήσῃ ἔστω καὶ λίγο τοὺς χριστιανούς, γιὰτὶ ἤθελε νὰ κτυπηθῆ καὶ νὰ ταπεινωθῆ ὁ Χασὰν πασᾶς μέσα στὸ Σκλαβόκαμπο καὶ νὰ χαμηλώσῃ τὰ σηκωμένα του φρύδια. Ἡ ἀσέβειά του πρὸς τὸν Σουλτάνο στὰς ἐγκυκλίους του, ποὺ δὲν ἀνέφερε κἂν τὸνομά του καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους τῆς Κρήτης, ποὺ πολλὰς φορὲς γιὰ ἐντυπωσιακοὺς λόγους

τοὺς κτυποῦσε ἀλύπητα, τοὺς εἶχε πειράζει. Ἦθελαν νὰ τὸν δοῦν νὰ τσακίζεται ἔστω κι' ἂν αὐτὸ θ' ἀβλαπτε καὶ τὸν ἄλλο ἀντεπαναστατικὸ ἀγῶνα τῶν Τούρκων. Δὲν ἀποκλείεται κ' ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ νᾶναι ἀληθινή, ἂν δὲν ἦταν δημιουργημὰ τῆς φαντασίας τῶν χριστιανῶν, ποὺ ἤθελαν νὰ δημιουργοῦν διαρκῶς φανταστικὰ τσακώματα τῶν πασάδων, γιὰ νὰ ἐλπίζουν ἐξασθένει τῆς τουρκικῆς πίεσεως.

Μετὰ τὴν διανομὴ τῶν λαφύρων οἱ ἄρχηγοὶ καβαλλώντας τὰ ῥάκια ἄλογα ποὺ τοὺς εἶχε ἀφήσει ὁ Χασὰν πασᾶς πῆραν τὰ παλληκάρια τοὺς καὶ προχώρησαν πρὸς τὸ Στρούμπουλα. Ἄπ' τὸ Στρούμπουλα κατέβηκαν πρὸς τὸ Σερβιλὶ κι' ἀπὸ κεῖ ὡς τὴ Γαζανὴ καμᾶρα. Τὴν πέρασαν προχώρησαν ὡς τὰ Γιοφυράκια. Πουθενὰ δὲν συνήντησαν μῆτε ψυχὴ Τούρκου. Ὅλοι εἶχαν τραβηκτεῖ γύρω ἄπ' τὸ Κάστρο καὶ κάτω στὴ σκεπὴ τῆς βολῆς τῶν κανονιῶν. Ἀπεφάσισαν νὰ κάνουν ἐπιδρομὲς κλέφτικες πρὸς ὅλα τὰ μέρη καὶ νὰ κρατοῦν σὲ ταραχὴ τὸ Ἡράκλειο. Κι' ἄρχισαν.

Αὐτὸ ἀνάγκασε τὸν Χασὰν πασᾶ νὰ παραγγεῖλῃ γρήγορῃ νέα ἀπόβασι στὴ Σούδα γιὰ νὰ φέρῃ ἀντιπερισπασμὸ στὸν Ἀποκόρωνα κτυπώντας τὰ γυναικόπαιδα, ποὺ τᾶχαν γυρίσει στὰ χωριά τοὺς μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσί του καὶ γιὰ νὰ ὑποχρεώσῃ τοὺς δυτικοὺς καπετάνιους νὰ φήσουν ἀβοήθητους τοὺς Ἡρακλειῶτες καὶ νὰ κατορθώσῃ πρὸς εὐκόλα τὸ τσάκισμά τοὺς καὶ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως στὴ μέση καὶ στὴν ἀνατολικὴ Κρήτη. Ὁ Κριτοβουλίδης φέρει τὴ νέα ἀπόβασι τῶν Τούρκων στὴ Σούδα ὡς ληστρική, ποὺ γίνηκε ἄπ' τὰ πληρώματα τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου ποὺ διάβαινε ἐπιστρέφοντας στὴν Ἀλεξάνδρεια μετὰ τὴν τροφοδοσίαν τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης καὶ τῶν Πατρῶν. Ἡ καλὴ ὁμως μοῖρα τῶν χριστιανῶν ἔφερε στὴν κρίσιμη στιγμὴ πάνω τὸ Γ. Μαυράκη μ' ἓνα σῶμα Ἀποκορωνιωτῶτες καὶ τὸν Ἄνδρ. Φασούλη μὲνα ἄλλο ἀπὸ Σφακιανούς καὶ ἠμπόδισαν ὅπως μποροῦσαν τὴν ἀπόβασι τῶν Ἀραπάδων. Μὰ οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴν βοήθεια τῶν πολεμικῶν караβιῶν ποὺ βρισκόντανε στὴ Σούδα προετοίμαζαν πρὸς ὄργανωμένη καὶ συστηματικὴ ἀπόβασι. Ὁ Φασούλης μὲ μαντατοφόρους ἐκάλεσε γρήγορα τὰ γύρω σώματα. Πρῶτος ἄπ' ὅλους ἔτρεξε ὁ ἠρωϊκὸς Γ. Παπαδάκης ὁ Ξέπαπας, μὲνα ἰσχυρὸ σῶμα Κυδωνιατῶτες καὶ Ἀποκορωνιωτῶτες· ἔφταξε στίς 24 τοῦ Σεπτεμβρίου τὴν ὥρα ποὺ οἱ Τοῦρκοι εἶχαν κατορθώσει νὰ βγοῦν ἔξω ἄπ' τὰ καράβια τοὺς στὴν ἀκρογιαλιά τῶν Καλυβῶν καὶ προχωροῦσαν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ γιὰ διαρπαγὴ. Τὰ τρία σώματα τοῦ Ξέπαπα, τοῦ Φασούλη καὶ τοῦ Μαυράκη, ποὺ διαρκῶς μεγάλωναν τὴ δύναμή τοὺς μὲ τὰ παλλη-

κάρια ποῦφταναν τρέχοντας ἀπὸ παντοῦ ὅπου τοὺς πρόφτανε ἡ εἴδησις τῆς νέας ἐξόδου τῶν Αἰγυπτίων, ἐπετέθησαν ὀρηκτικὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Αὐτοὶ βάσταξαν λίγο. Μὰ γρήγορα τσάκισαν πρὸς τὴν ὀρηκτῶν ἐπαναστατῶν. Πῆραν τὸ δρόμο πρὸς τὰ καράβια τοὺς. Οἱ καπετάνιοι τῶν караβιῶν εἶδαν τὸν κίνδυνον ποὺ ἀπειλοῦσε τοὺς Τούρκους. Κινδύνευαν νὰ κυκλωθοῦν καὶ νὰ μὴ φθάσουν πρὸς τὸ περιγιάλι τοῦ κόρφου. Γρήγορα πλησίασαν μεγάλες βάρκες νὰ τοὺς παραλάβουν. Μὰ ὁ κίνδυνος μεγάλωνε. Ἄρχισαν τὸ κανονίδι· οἱ ἐπαναστάτες τοὺς κυνηγοῦσαν ἀπὸ κοντά. Ἀκάτεχοι ἀπὸ τίς κακοτοπιὲς τοῦ τόπου οἱ Μπεντουῖνοι κ' οἱ Μαμελοῦνκοι ἔφευγαν στὰ χέρια τῶν ἐπαναστατῶν. Μαχαῖρι κι' ὄλο μαχαῖρι δούλευε. Στὸ Παλαιόκαστρο τοὺς εἶχαν πιά τσακίσει. Ρίχτηκαν στίς βάρκες, μὰ τὰ ἴδια τὰ κανόνια τοὺς μέσα ἄπ' τὰ καράβια τοὺς τοὺς βούλιαζαν μέσα στὴ γενικὴ σύγχυσι καὶ στὸ φρικτὸ ἀνθρωποανακάτεμα. Τὰ πτώματα τῶν Τούρκων ποὺ μάζεψαν στὸν τόπο τῆς μάχης οἱ ἐπαναστάτες ἔφθασαν τὰ ἑκατὸ πενήντα ἐκτὸς κείνων ποὺ πνίγηκαν μέσα στίς βάρκες. Οἱ ἀπώλειες τῶν χριστιανῶν ἀσήμαντες, ἐλάχιστες.

ΘΑΝΑΤΕΡΕΣ ΜΠΡΟΣΚΑΔΕΣ

Ὁ Ξέπαπας μὲ τὸ Φασούλη, τὸ Μαυράκη, τὸν Ἰ. Πιτροπάκη καὶ τὸν Τσικαλαριανό, ποῦχαν φθάσει κι' αὐτοὶ ὡς τόσο, κατόρθωσαν νὰ κρατοῦν καλὰ τ' ἀκρογιαλίας καὶ νὰ παρεμποδίζουσαν τὸ στόλο ἀπὸ τὴν προμήθεια νεροῦ. Σ' ὅλες τίς πηγὰς στὸ μᾶκρος τῆς ἀκρογιαλιάς εἶχαν ἔτοιμες φρουρὰς ποὺ σχηματίζαν γρήγορες ἔνεδρες καὶ τσάκισαν τὰ πληρώματα ποὺ τολμοῦσαν νὰ βγοῦν γιὰ νερό. Στὴν Ἁγία Παρασκευὴ μιὰ νύκτα πρόκαμαν ἑπτὰ ποὺ ἦσαν ἔτοιμοι νὰ μεταφέρουσαν τὸ νερὸ μὲ τρόμο καὶ καρδιοκτύπι. Τοὺς πετσόκοψαν. Αὐτὸ ἀγρίεψε τοὺς καπετάνιους τῶν караβιῶν καὶ μελετοῦσαν ἐκδίκησι. Ὁργάνωσαν γενικὴ ἀπόβασι γιὰ νὰ πάρουσαν πίσω τὸ αἷμα μὲ σκλάβους καὶ καὶ σκλάβες. Ὡς τόσο οἱ ἐπαναστάτες εἶχαν καλέσει τὸν ἀρχηγὸ τῆς ἐπαρχίας τὸ Σήφακα ἄπ' τὴ Μεσσαρά, ποῦχε πάει γιὰ ἀνύσχυσι τοῦ Κουρμούλη, γιὰτὶ εἶχαν πληροφορηθῆ ὅτι ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος προετοίμαζε νέα μεγάλη καὶ σοβαρὰ ἀπόβασι στὴ Σούδα.

ἩΡΩΪΣΜΟΙ ΗΜΙΘΕΩΝ

Καὶ πραγματικῶς στίς 30 τοῦ Σεπτεμβρίου ἔφθασε καινούργιος Αἰγυπτιακὸς στόλος. Σαράντα ὀκτὼ κομμάτια μεγάλα πολεμικὰ καὶ

ὀπλατωγιά. Ἐτοίμασαν τὴν ἀπόβασί τους. Εἶδοποίησαν τὸ φρούριο τῆς Σούδας καὶ τὸν πασᾶ τῶν Χανιῶν νὰ ἐτοιμάσουν κι' αὐτοὶ μιὰ δυνατὴ ἀπασχόλησι τῶν ἐπαναστατῶν καὶ νὰ ὀργανώσουν μιὰ ἐξόρμησι πρὸς τὴν κατεύθυνσι πού βρισκόντανε σώματα ἐπαναστατικὰ ἄξια προσοχῆς. Τὸ ἴδιο βράδυ πρὸς τὰ ξημερώματα τῆς πρώτης τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1822 ἄρχισαν τὸ σχέδιό τους. Ἐβγαλαν τρεῖς χιλιάδες στὶς Ἀλυκὲς καὶ ἔπιασαν τὰ Τσικαλαριὰ καὶ τὴ Μαλάξα. Ἀπὸ κεῖ προχώρησαν πρὸς τὸ Παλαιόκαστρο. Κατῶρθωσαν νὰ πιάσουν δώδεκα ἀπ' τὴ φρουρά του· τοὺς ἔσφαξαν. Τὰ ξημερώματα προχώρησαν. Τραβοῦσαν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Οἱ μισοὶ πρὸς τὸ Μελιδόνι, οἱ ἄλλοι πρὸς τὸ Νίπος. Στὸ δρόμο τους προσπάθησαν νὰ τοὺς σταματήσουν ὁ Γ. Παπαδάκης, ὁ Ν. Κωνσταντουδάκης κι' ὁ Ἀλεβιζος, ὡς πού νὰ προφτάξουν τὰ γυναικόπαιδα νὰ τραβηχθοῦν ψηλά. Βῆμα καὶ βῆμα τοὺς πολιοῦσαν μὰ δὲν μπόρεσαν νὰ τοὺς σταματήσουν. Κάθε σῶμα τῶν Τούρκων μὲ τὰ χίλια πεντακόσια τουφέκια εἶχε ἀπέναντί του μὲ μὲν διακόσια ἐπαναστατικὰ τουφέκια κι' αὐτὰ ἀνοργάνωτα κι' ἀπειθαρχα. Εὐτυχῶς στὴν κρίσιμη στιγμή ἔφθασε ὁ Σήφακας· κουτσὸς ἀπὸ κάποιον ἀτύχημα στὸ πόδι, πῆρε τὸ ἡρωϊκόν του σῶμα καβαλλάρης καὶ τραβήξε πρὸς τὸν ἐχθρό. Ἐφταξε ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸν τοῦ Μελιδόνι, τὴ στιγμή ἀκριβῶς πού οἱ Τούρκοι ἐτοιμάζοντο νὰ βάλουν φωτιὰ στὸ σπίτι του, πούχε μείνει ἀχάλαστο μὲ λίγα ἀκόμα.

Ἡ τρομερὴ του φωνὴ ἀντιλάλησε:

— Ἴντα τσοὶ ξανοίγετε, μωρὲ παλληκάρια; Ἀπάνω ντως μιὰ καὶ δὲ φτάνουνε οἱ Σφακιανοὶ κι' οἱ Λακκιῶτες· κι' ὀρμᾶ πρῶτος τρέχοντας μπρὸς ἀπ' τὰ παλληκάρια του.

Στὴν ὥρα πάνω φθάνει κι' ὁ Μουτσογιάννης μὲ τὸν Παναγ. Μυϊγία. Τοὺς παίρνει κοντὰ του. Ἡ τρομερὰ φωνὴ του σὲ λίγο δίνει θάρρος ἀπὸ μακρὰ στους ἐπαναστάτες πού πολιοῦσαν μ' ἀπόγνωσι καὶ κάνει τοὺς Τούρκους πού τὸν ἄκουσαν νὰ σταματήσουν. Οἱ ὀδηγοὶ τους Τουρκοκρητικοὶ ὡς ἄκουσαν τὴ φωνὴ τοῦ Σήφακα πού τοὺς εἶχαν πῆ πῶς ἔλειπε, φοβήθηκαν καὶ τὸ φόβον τους μετέδωκαν καὶ στοὺς ἄλλους Τούρκους. Δὲν πέρασε πολλὴ ὥρα καὶ κεῖνοι πούχαν προχωρήσει στὸ Μελιδόνι ἄρχισαν νὰ ὑποχωροῦν κάτω ἀπὸ τὴν πίεσι τοῦ Σήφακα καὶ τῶν ἄλλων. Δὲν μπόρεσαν νὰ κρατηθοῦν στὴ Μαχαιροῦ. Πιάσαν τὰ δυτικὰ ὑψώματά των. Περίμεναν τοὺς ἄλλους πούχαν τραβήξει πρὸς τὸ Νίπος. Ἦθελαν νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ὑποχώρησί τους. Σὲ λίγο κι' αὐτοὶ ἄρχισαν νὰ τρέχουν πρὸς τὰ πίσω. Εἶχαν ἀκούσει τοὺς πυροβολισμοὺς οἱ γύρω καπεταναῖοι κι' ἔτρεχαν.

Ὁ Γ. Βελεζίνης, ὁ Ι. Γιάνναρης, ὁ Μαρτιμιανὸς Περάκης κι' ὁ Ἄντων. Παινέσης πῆραν ὄσους βροῖχαν στὸ Πρόσνερο, στὸν Ἀλίκαμπο στὸ Βαφέ, συνεπῆραν καὶ ὄσους βροῖχαν στὸ Τζιτζιφέ, στὸ Φρέ καὶ στὰ Πεμόνια καὶ μὲ μιὰ δυνατὴ κι' ὀρμητικὴ ἐπίθεσι πῆραν τὶς πλάτες τῶν Τούρκων.

Ἡ καταδίωξις ἦταν ἀγρία, γιὰτὶ οἱ χίλιοι πεντακόσιοι ξένοι Τούρκοι πού ἀποτελοῦσαν τὸ στρατὸ αὐτό, πού ὡς ἔλεγαν ἔτυχε νᾶναι ὅλοι Μικρασιάτες, δὲν ἤξεραν τὰ μέρη καὶ μὲ μὲν παραστράτιζαν πίσω ἀπ' τοὺς ὀδηγοὺς ἔπεφταν στὰ χέρια τῶν ἐπαναστατῶν. Μόνον στὰ Γυρίσματα, πού εἶχαν κατορθώσει οἱ ντόπιοι Τούρκοι νὰ ὀργανώσουν κάποια ἀντίστασι, σταμάτησε ἡ καταδίωξις καὶ σώθηκαν ὄσοι πρόφταξαν νὰ φθάσουν ὡς ἐκεῖ. Σὲ λίγο ἔφθασαν στὴ γραμμὴ τῆς ἀμύνης τους καὶ οἱ Τούρκοι πούχαν τραβηχθῆ στὶς δυτικὲς πλαγιεὶς τῆς Μαχαιροῦς. Δυστυχῶς τὴν ἡμέρα κείνη ἀπ' τοὺς πόνους τοῦ ποδαριοῦ του, πού δὲν τὸν ἄφηναν νὰ πατῆ μῆτε στὸν ἀναβολέα τοῦ ἀλόγου του, ὁ Σήφακας δὲν μπόρεσε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴ διεύθυνσι τῆς μάχης. Εἶχε ἀφήσει τὸν ἀδελφόν του Ν. Κωνσταντουλάκη δυνατὸς κι' αὐτὸς κι' ἡρωϊκὸς μὰ κακοσυνηθισμένος στὰ «τάρταλα»—στὰ λάφυρα—. Αὐτὸ ἔσωσε τοὺς Τούρκους καὶ τὴν ἡμέρα ἐκείνη. Μετὰ τὴν ὑποχώρησί τους οἱ Τούρκοι ἀφήσαν ἀφθονα καὶ πλουσιώτατα λάφυρα πίσω τους· μέσα σ' αὐτὰ καὶ τετρακόσους νεκροὺς· ποιοὺς θὰ τοὺς πρωτοσκύλευε; Οἱ στρατιῶτες τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου ἦταν πλούσια ντυμένοι, καλὰ ἀρματομένοι κι' ὄλοι μὲ χρῆμα πάνω τους χρυσάφι κι' ἀσημι στὰ κεμέρια τους. Τέτοιο πλοῦτον ποιοὺς θὰ τὸν ἄφηνε; Πειρασμὸς δυνατὸς μπρὸς στὴ φτώχεια τῶν γυμνῶν καὶ πεινασμένων πολεμιστῶν, πού ψευδισμένοι, ξυπόλυτοι, καὶ «ροῦνηδες» εἶχαν ἀνάγκη νὰ αἰσθανθοῦν λίγο τὴν ἄνεσι τῆς ζωῆς. Σκόρπισαν παντοῦ τὰ παλληκάρια ζητῶντας σκοτωμένους σᾶν κοράκια, σᾶν σκυλιά. Ὡς τόσο οἱ Τούρκοι κατῶρθωσαν νὰ σωθοῦν μέσα στὴ Σούδα. Χωρὶς ντροπὴ, ἀπ' τὴ χαρὰ πῶς αὐτοὶ γλύτωσαν τὴ ζωὴ τους διηγούντο στοὺς ἄλλους τὶς σκληρὲς τους ὄρες καὶ τοὺς ἔκαμαν νὰ τρέμουν τὴν ὥρα πού θὰ ὀχότανε ἡ σειρὰ τους νὰ μετρηθοῦν κι' αὐτοὶ μὲ τοὺς ἀγρίους πολεμιστῆς.

Μετὰ τὴ νίκη ὁ Σήφακας κι' ὁ Χάλης τοποθέτησαν βάρδιες παντοῦ σ' ὅλη τὴ γραμμὴ τοῦ κόρφου τῆς Σούδας, ὀργάνωσαν κι' ὄρισαν τὰ πόστα πού θᾶπιναν σὲ στιγμὴ νέας ἀποβάσεως καὶ περίμεναν καινούργια ἔξοδο ἀπ' τὸ στόλον. Τὸ διάστημα αὐτὸ ἀπ' τὶς δυὸ ὡς τὶς 18 τοῦ Ὀκτωβρίου πού χειμῶνιαζε πιά, οἱ φρουρὲς δοκίμασαν στερί-

σεις τρομερές, γιατί οι κοντινοί τόποι είχαν καταστραφῆ ὅλοι καὶ δὲν μπορούσαν νὰ τοὺς τροφοδοτοῦν. Χόρτα ἀνάλαδα καὶ σαλιάγκοι, χωρὶς ψωμί, χωρὶς ἀλάτι, μὲ συμπλήρωσι λίγα ξυλοκέρατα κ' ἄωρα πορτοκάλια καὶ λεμόνια· αὐτὰ ἦταν ἡ τροφή τους· τίποτ' ἄλλο· κ' ὅμως βαστοῦσαν στὸ σκληρό τους ἀγῶνα «βιγλίζοντες» πάνω ἀπ' τοὺς λόφους τὸ στόλο, ὥσπου ξαφνικὰ στὶς 18 τοῦ Ὀκτώβρη τοῦ 1822 τὸν εἶδαν νὰ φεύγῃ καὶ νὰ τραβᾷ σ' ἄγνωστο δρόμο. Ἦταν ἀκριβῶς ἡ περίοδος πού εἶχεν ἐνωθῆ ὁ Αἰγυπτιακὸς μὲ τὸν Τουρκικὸ στόλο.

ΠΡΟΣ Τ' ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ

Ὁ Χασὰν πασᾶς προσπαθοῦσε ὡς τόσο νὰ δαμάσῃ τὴν ἐπανάστασι στὶς Ἡρακλειώτικες ἐπαρχίες καὶ μετὰ νὰ στραφῆ μὲ τὴ δύναμί του καὶ τὴ δύναμι τῶν τουρκοκορητικῶν πρὸς τὰ δυτικὰ γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν καθυπόταξι. Ἡ δρᾶσις τῶν Αἰγυπτίων ὡς τώρα ὄχι μόνο δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ δαμάσῃ τοὺς ἐπαναστάτες, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς πέτυχε· ἠῤῥησε τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸ πῆσμα τῶν ἐπαναστατῶν. Κι' ὅμως ἀπ' ὅπου εἶχαν περάσει οἱ Τούρκοι εἶχαν φέρει τὸ χαλασμό, τὴν καταστροφή, τὴ συμφορὰ. Πέτρα δὲν ἔμενε πάνω στὴν πέτρα καὶ κανένα χριστιανικὸ δένδρο δὲν ἀπόμεινε ὀρθὸ ἀπ' ὅπου περνοῦσαν οἱ Ἀραπάδες. Μαζί τους τραβοῦσαν ὀδηγούς ἀπὸ κάθε χωριὸ γιὰ νὰ τοὺς ξεχωρίζουν τὰ χριστιανικὰ ἀπὸ τὰ Τούρκικα λόφυτα. Ἡ ἐκδίκησίς τους γιὰ τοὺς σκοτωμένους τους ἦταν ἡ φωτιά καὶ τὸ ξερίζωμα· ἀπ' ὅπου πέρασαν, ἡ συμφορὰ γιὰ χρόνια ἐσκέπαζε τὸν τόπο· κ' ὄχι μόνο ἡ καταστροφή μὰ κ' ἡ ἀρρώστεια ἀπόμεινε γιὰ νὰ θερίξῃ καιροῦς τὸν ἐξαδυνατισμένο λαό. Εἶχαν φέρει μαζί τους τὴν πανούκλα, πού πρῶτα σακάτεψε τοὺς κλεισμένους μέσα στὰ Κάστρα Τούρκους. Τὸ στρώμαγμά τους μὲς στὶς πολιτεῖες, τὸ λίγο νερὸ πού τοὺς ἀφῆκαν οἱ κομμένες πηγές καὶ ἡ γενικὴ ἔλλειψις τροφίμων ὑποβοηθοῦσε καὶ ἐφούντωνε τὴν φωτιά τῆς ἀρρώστειας πού τοὺς ἔπνιγεν. Τρελλοὶ ἀπὸ φόβο οἱ Τούρκοι τῶν κάστρων κ' ἀδιαφορώντας γιὰ τοὺς ἀπειρους κινδύνους πού τοὺς παραμόνευαν ἔβγαιναν πρὸς τὰ ἔξω γιὰ γεννήματα, χόρτα καὶ ξύλα καὶ γιὰ νὰ μακρυνθοῦν ἀπὸ τὸ κορδόνι τοῦ χάρου. Οἱ χριστιανοὶ μάθαιναν τὰ περάσματά τους καὶ τοὺς ἔστεναν «μπροσκάδες». Δὲν περνοῦσε μέρα χωρὶς νὰ σκοτωθοῦν δυὸ τρεῖς ἀπὸ κείνους πού ξεθάρρευαν κ' ἔβγαιναν λίγο πιὸ μακρὰ ἀπ' τῆς πολιτεῖες.

Οἱ συχνοὶ θάνατοι ἀνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ ὀργανώσουν

μὰ ἐπιθετικὴ ἄμυνα μὲ τὶς τρομερές τους «ζουρίδες»¹ ὅπως ἔλεγαν τὰ μικρὰ τουρκικὰ σώματα πού ἔβγαιναν στὶς σκοτεινὲς νύκτες καὶ προχωροῦσαν βαθειὰ στὴ ὑπαιθρο, κάθε φορὰ καὶ σ' ἄλλη κατεύθυνσι, ἐκεῖ πού καταλάβαιναν πὼς οἱ χριστιανοὶ δὲν ὑποψιαζόνταν εὐθὺς τὴν πιθανότητα τῆς παρουσίας των. Οἱ «ζουρίδες» αὐτὲς ἔφερναν πολλὰς φορὰς ἀνυπολόγιστες καταστροφὲς σὲ χριστιανικὰ μακρυσμένα χωριά. Σὲ μιὰ τέτοια ζουρίδα σκοτώθηκε ὁ ἡρωϊκὸς Ἀσφεντιώτης ἀρχηγὸς Γ. Δεληγιαννάκης. Νυκτοποροῦσε μὲ τὸ σῶμά του στοὺς Ἀρμενοκίμπούς τοῦ Ρεθύμνου, σὰν μιὰ στιγμὴ πέφτει μέσα στὰ πόστα τῆς Τουρκικῆς «ζουρίδας», πού κρατοῦσε τὸν κεντρικὸ δρόμο περιμένοντας τὸ πέρασμα μεμονωμένων χριστιανῶν. Τὰ ξαφνικὰ πυρὰ σκόρπισαν τὸ σῶμα του· ἀπόμεινε μονάχος. Ὡς πού νὰ νοιώσουν τὶ συμβαίνει καὶ νὰ συνταχθοῦν σ' ἐπίθεσι, οἱ Τούρκοι τοὺς τσάκισαν. Ἔπεσαν πολλοὶ νεκροί· γρήγορα οἱ ἐπαναστάτες τοὺς κύκλωσαν. Μὰ εἶχαν χάσει τὸν ἀρχηγό τους, τὸν ἡρωϊκὸ κ' ἑξαίρετικὸ περιφρονητὴ τοῦ θανάτου, τὸ Γ. Δεληγιαννάκη. Τὸ μαχαῖρι πῆρε γρήγορα τὴν ἐκδίκησι. Ὁ χαμὸς τοῦ Δεληγιαννάκη στὰ Ρεθυμινώτικα γίνηκε αἰτία νὰ ὀργανώσουν καθεβραδυνὲς ἐνεδρες γύρω ἀπὸ τὰ Κάστρα, γιὰ νὰ ἐμποδίζουν τοὺς Τούρκους νὰ προχωροῦν πρὸς τὰ μέσα καὶ γιὰ νὰ τσακίζουν κάθε προσπάθειά τους. Μὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συστηματικὰς ἐνεδρες σὲ κάθε χωριὸ τοποθετοῦσαν πιὰ φρουρὰς κανονικὰς, τὶς «βάρδιες», πού μὲ τὴ σειρὰ ὑπηρετοῦσαν ὅλοι οἱ ὀπλίται ἐκτὸς ἀπ' τὸν ὀπλαρχηγὸ ἢ καπετάνιο τοῦ χωριοῦ καὶ πολλὰς φορὰς καὶ γυναῖκες ἀκόμα.

Η ΑΠΕΡΙΣΚΕΨΙΑ ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΕΙ

Ἐν ᾧ ὁ Κρητικὸς ἀγῶνας βρισκότανε σὲ τέτοιο κρίσιμο σημεῖον κ' ἡ ἀνάγκη μελετημένης, συντόνου καὶ ὀρητικῆς δράσεως ἐπεβάλλετο, ὁ Ἀφεντούλιεφ κυνηγώννας τοὺς σκοπούς του δὲν προσπαθοῦσε πὼς νὰ συγκεντρώσῃ σὲ μιὰ ἐνιαία διοίκησι τὴν ὅλη δρᾶσι, ἀλλὰ περιέτρεχε τὰ μέρη πού φαντάζοτανε πὼς μπορούσε νὰ ἐκμεταλλευθῆ γιὰ νὰ δημιουργήσῃ κόμμα προσωπικὸ. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἔτρεξε κοντὰ στὸ Κουρμούλη πούχε κατορθώσει τώρα πιὰ νὰ συγκεντρώσῃ μιὰ σοβαρὰ καὶ καλὰ ὀργανωμένη ἐπαναστατικὴ δύναμι ἀπὸ πεζοὺς καὶ βαλαλλάρηδες. Ὁ Κριτοβουλίδης (σ. 178) γράφει γιὰ τὸν Ἀφεντούλιεφ:

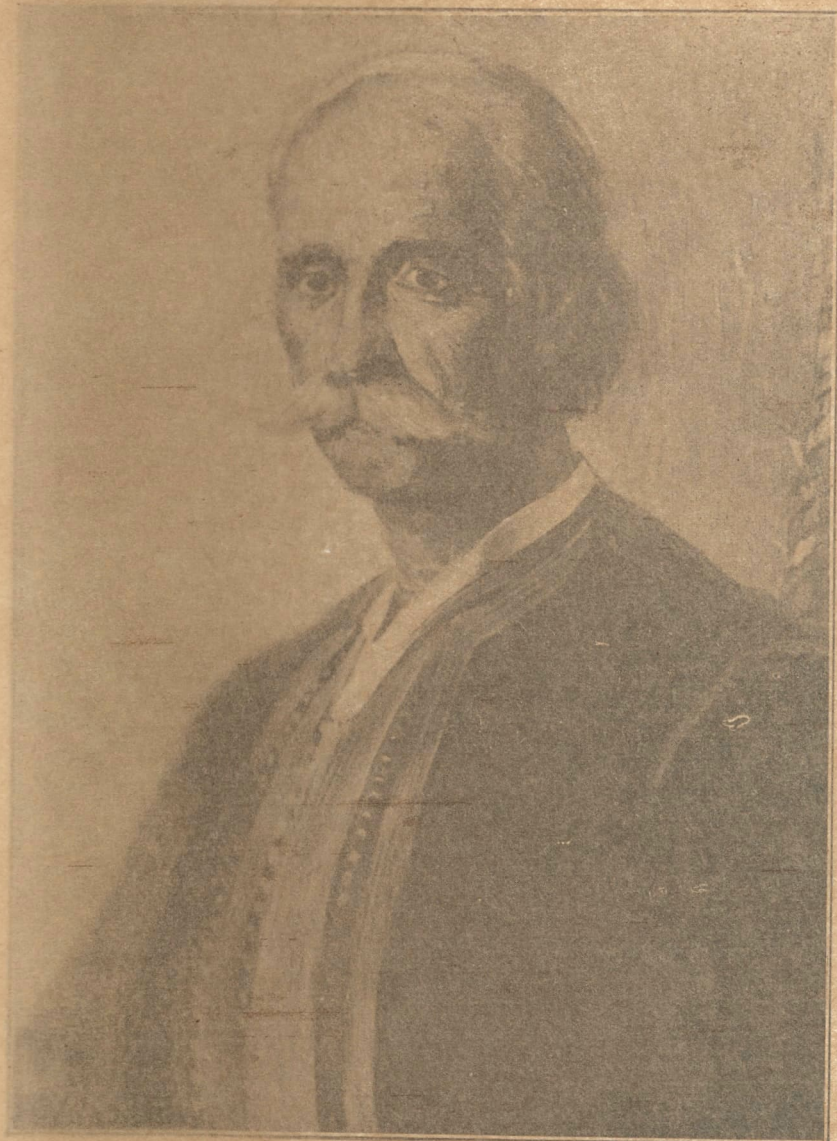
1.—Ζουρίδα λέν στὴν Κρήτη τὴν Ἀλεπού.

«Ὁ Μιχ. Ἀφεντούλης ἦτο γεννημένος ἐξ Ἀνατολίτου Γκραικού εἰς Νίσναν, πόλιν Ρωσικὴν, ἀνδροθεὶς δὲ εἶχε ὑπηρετήσει ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὡς λέγεται, ὡς οἰκονομικὸς ἐπιστάτης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Ἰσπανία Ρωσικοῦ πρέσβευς Τατίχερ, μετατεθέντος δὲ τοῦ Πρέσβευς τούτου εἰς Βιέννην, τὸν ἠκολούθησεν ἐκεῖ, ὅτε δὲ ἔγινεν εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἡ σύνοδος διαφόρων ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, ὁ Ἀφεντούλης ἐστάλη κομιστὴς γραμμάτων ἐκείθεν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας εἰς Πετρούπολιν καὶ αὕτη ἦτο ἡ δημοσία ὑπηρεσία του. Ἐκραγείσθη δὲ τῷ 1821 τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως συνηκολούθησε τὸν Ἀλέξανδρον Καντακουζηνὸν εἰς Ἑλλάδα. Παρευρεθεὶς λοιπὸν καὶ ὁ Ἀφεντούλης μετ' ἐκείνου εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς Μονεμβασίας, ἐγνώριζε τὰ πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν προσκλητήρια τῶν Κρητῶν εἰς τὴν διοίκησιν τότε τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ἐξ ὧν ὠφελήθητε, ἀφοῦ ἠρνήθη ἐκεῖνος εἰς τὴν πρόσκλησιν, κατώρθωσεν, ὡς προείπομεν καὶ ἦλθεν εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακιῶν, τὸν ὁποῖον καὶ ὑπεδέχθησαν οἱ Κρηῖτες. Ἐπαρουσιάσθη δὲ εἰς Κρήτην τότε αὐτοχειροτόνητος ἀρχιστράτηγος καὶ Διοικητῆς».

Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅπως λέει ὁ Παπαδοπετροράκης εἶχε κατορθώσει νὰ πείσῃ καὶ τὸν ἀγνὸν καὶ ἀγαθὸ ἀρχηγὸ Κουρμούλη πὼς ἦταν «φιλοδίκαιος» καὶ εἶχε ἐξασφαλίσει τὴν συμπάθεια καὶ τὴν ἐκτίμησίν του. Μὰ τὰ γεγονότα ἦλθαν γρήγορα νὰ τοῦ κλονίσουν τὴ γνώμη του καὶ νὰ τοῦ δείξουν τίς πραγματικὰς διαθέσεις τοῦ Ἀφεντούλιεφ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἡ ἐποχὴ ἐκείνη δὲν μᾶς ἀφῆκε καθαρὰ τὴν ἱστορίαν της. Πολλὰ ἔγγραψαν ἀργότερα διάφοροι, μὰ ὅλοι τοὺς ἐπηρρασμένοι ἀπὸ τίς συμπάθειές τους. Ὁ Raffenal συστηματικὰ κατηγορεῖ τὸν Ἀφεντούλιεφ, ὁ Γερβῖνος τὸν παινᾷ καὶ βρίζει τοὺς Σφακιανούς, πὺν τοὺς ἀρνέται τὰ ἀναμφισβίτητα εὐγενικὰ ἐλατήρια τοῦ ἀγῶνος τους, κατηγορώντας τους ὡς μόνο ἀπὸ λαφυραγωγία τραβηγμένους στὸν ἀγῶνα, ὁ Λακροῦν δὲν ξέρει τί λέει καὶ ὁ Παπαδοπετροράκης τραβηγμένος ἀπὸ τὸ μῖσός του πρὸς τὸν Ἀφεντούλιεφ δὲν τὸ παρουσιάζει παρὰ ὡς προδότη τοῦ ἀγῶνος γιὰ προσωπικὰς φιλοδοξίας.

Ὁ περισσότερον πιστευτὸς μέσα σ' ὅλους των εἶναι ὁ Κριτοβουλίδης πὺν βρισκότανε ὅλη ἐκείνη τὴν περίοδο στὴν Κρήτη· αὐτὸς λέει πὼς:

«Κινηθέντος δὲ μετ' ὀλίγον πανστρατιᾶ τοῦ Χασάν Πασᾶ, ἀπειλήσαντος τὴν γενικὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου, ἠναγκάσθη ἡ Διοίκησις ἕνεκα τούτου ν' ἀναβῆ ἕκ τοῦ Προσνέρου εἰς Σφακιά. Ἀλλ' ὁ

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

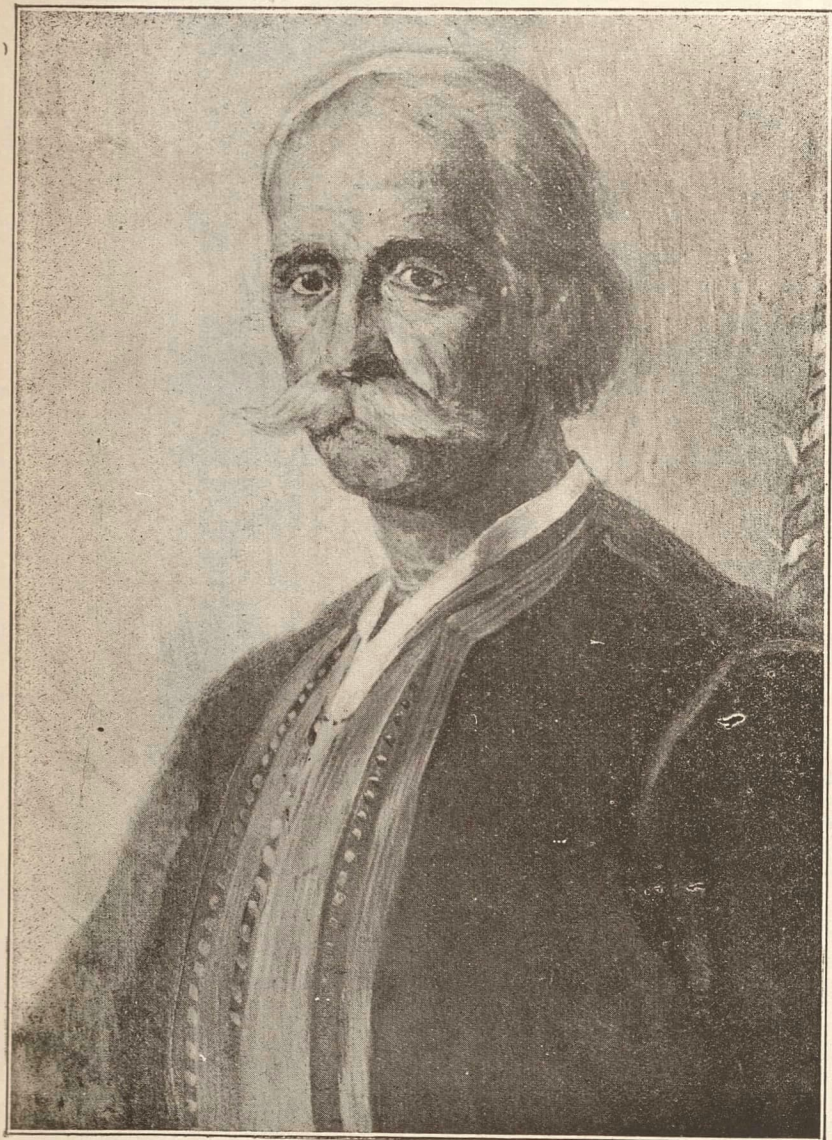
Ἐνας ἀπὸ τοὺς πέντε στρατηγοὺς τῆς Κρήτης.

«Ὁ Μιχ. Ἀφεντούλης ἦτο γεννημένος ἐξ Ἀνατολίτου Γραικοῦ εἰς Νίσσαν, πόλιν Ρωσσίκην, ἀνδρωθεὶς δὲ εἶχε ὑπηρετήσει ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὡς λέγεται, ὡς οἰκονομικὸς ἐπιστάτης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Ἰσπανίᾳ Ρωστικοῦ πρέσβευς Τατίχερ, μετατεθέντος δὲ τοῦ Πρέσβευς τούτου εἰς Βιέννην, τὸν ἠκολούθησεν ἐκεῖ, ὅτε δὲ ἐγένεν εἰς τὸν τόπον τούτον ἡ σύνοδος διαφόρων ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, ὁ Ἀφεντούλης ἐστάλη κομιστὴς γραμμάτων ἐκεῖθεν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας εἰς Πετροῦπολιν καὶ αὕτη ἦτο ἡ δημοσία ὑπηρεσία του. Ἐκτραγείσης δὲ τῷ 1821 τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως συνηκολούθησε τὸν Ἀλέξανδρον Καντακουζηνὸν εἰς Ἑλλάδα. Παρευρεθεὶς λοιπὸν καὶ ὁ Ἀφεντούλης μετ' ἐκείνου εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς Μοναβασίας, ἐγνώριζε τὰ πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν προσκλητήρια τῶν Κρητῶν εἰς τὴν διοίκησιν τότε τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ἐξ ὧν ὠφελήθει, ἀφοῦ ἠρνήθη ἐκεῖνος εἰς τὴν πρόσκλησιν, κατώρθωσεν, ὡς προείπομεν καὶ ἦλθεν εἰς Λουτρόν τῶν Σφακίων, τὸν ὁποῖον καὶ ὑπεδέχθησαν οἱ Κρήτες. Ἐπαρουσιάσθη δὲ εἰς Κρήτην τότε αὐτοχειροτόνητος ἀρχιστρατήγος καὶ Διοικητῆς».

Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅπως λέει ὁ Παπαδοπετράκης εἶχε κατορθώσει νὰ πείσῃ καὶ τὸν ἀγνὸν καὶ ἀγαθὸ ἀρχηγὸ Κουρμούλη πὼς ἦταν «φιλοδίκαιος» καὶ εἶχε ἐξασφαλίσει τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐκτίμησίν του. Μὰ τὰ γεγονότα ἦλθαν γρήγορα νὰ τοῦ κλονίσουν τὴ γνώμη του καὶ νὰ τοῦ δείξουν τίς πραγματικὰς διαθέσεις τοῦ Ἀφεντούληφ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἡ ἐποχὴ ἐκείνη δὲν μᾶς ἀφῆκε καθαρά τὴν ἱστορίαν της. Πολλὰ ἔγγραφον ἀγότερα διάφοροι, μὰ ὅλοι τοὺς ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τίς συμπάθειάς τους. Ὁ Raffenal συστηματικὰ κατηγορεῖ τὸν Ἀφεντούληφ, ὁ Γερβῖνος τὸν παιγᾶ καὶ βρίζει τοὺς Σφακιανοὺς, πού τοὺς ἀρνέται τὰ ἀναμφισβίτητα εὐγενικὰ ἐλατήρια τοῦ ἀγῶνος τους, κατηγορώντας τοὺς ὡς μόνον ἀπὸ λαφυραγωγία τραβηγμένους στὸν ἀγῶνα, ὁ Λακρονὰ δὲν ξέρει τί λέει καὶ ὁ Παπαδοπετράκης τραβηγμένος ἀπὸ τὸ μῖσός του πρὸς τὸν Ἀφεντούληφ δὲν τὸ παρουσιάζει παρὰ ὡς προδότη τοῦ ἀγῶνος γιὰ προσωπικὰς φιλοδοξίας.

Ὁ περισσότερο πιστευτὸς μέσα σ' ὅλους τῶν εἶναι ὁ Κριτοβουλίδης πού βρισκότανε ὅλη ἐκείνη τὴν περίοδο στὴν Κρήτη· αὐτὸς λέει πὼς:

«Κινηθέντος δὲ μετ' ὀλίγον παντοκρατοῦ τοῦ Χασάν Πασᾶ, ἀπειλήσαντος τὴν γενικὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου, ἠναγκάσθη ἡ Διοίκησις ἕνεκα τούτου ν' ἀναβῆ ἕκ τοῦ Προσνέρου εἰς Σφακιά. Ἄλλ' ὁ

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

Ἐνας ἀπὸ τοὺς πέντε στρατηγοὺς τῆς Κρήτης.

μὲν Ἀφεντούλης κατέφυγεν εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Χίου Σκαλιστήρη, τὸ ὁποῖον εἶχε πάντοτε ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του προσωρισμένον ἐκεῖ, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τῆς Διοικήσεως διέμειναν εἰς Προσγιαλόν, ὅστις καὶ Χώρα τῶν Χφακίων καλεῖται, ὅθεν ἐφαίνετο καὶ εἰς τὴν Κρήτην σκιά τις μόνον διοικήσεως, ὅτι διεύθυνεν κατὰ τι τὰ πράγματα τοῦ τόπου ἐν τῇ δεινῇ ἐκείνῃ ἐποχῇ.

«Ἀφ' οὗ ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ὁ Ἀλβινὸς μετέβη δυνατὸς εἰς τ' Ἀνατολικά τῆς Κρήτης, ἦλθε τότε καὶ ἡ Διοίκησις μετὰ τὸ πλοῖο τοῦ Βαλασαμάκη εἰς Καλοὺς Λιμένας τῆς Γορτύνης, οὕτως ὀνομαζομένους, ἐπὶ σκοπῷ νὰ βάλῃ τάξιν τινὰ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ κατὰ τι τοὺς ἐκεῖ λαούς. Ἀλλὰ καὶ τότε ὁ Γενικὸς Ἐπαρχὸς Ἀφεντούλης, ἀφοῦ διέμεινεν ὀλίγας ἡμέρας εἰς Πόμπηϊαν, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ εἰρημένον πλοῖον τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τῆς Διοικήσεως ἐπροχώρησαν ἐκεῖθεν καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Κρήτης, διαμείναντες ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὸ χωρίον Γρηγοριάν, ὅθεν καὶ ἐνήργουν τὰ χρειώδη, καὶ ἀνταπεκρίνοντο μετὰ τὸν Γ. Ἐπαρχον, ὄντα εἰς τοὺς Καλοὺς Λιμένας.

«Δὲν ἔμεινεν ὅμως καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μέρη ἡσυχος ὁ Ἀφεντούλης, ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν ἐξήκολούθει καὶ ἐνταῦθα τὴν τακτικὴν πορείαν τῆς πολιτικῆς του, τὴν ὁποίαν ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησε νὰ λάβῃ εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου καὶ περιέπιπτε καθ' ἐκάστην εἰς ἄτοπα, διότι ἄλλοτε μὲν ἐνήργει ὑπούλως ἐναντίον τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης καὶ τινων μελῶν τῆς Διοικήσεως, ἄλλοτε δὲ ὑπερερέθιζε τόσον δεινὸν σκάνδαλον μεταξὺ τῶν Ἀνατολικῶν καὶ λοιπῶν Σφακιανῶν, ὥστε ὀλίγον ἔλειψε νὰ κινηθῶσι καὶ εἰς τὴν ὀλεθρίαν σύγκρουσιν, ἃν δὲν ἐπρολάμβανον νὰ συνεννοηθῶσι, καὶ οὕτω νὰ συνδιαλλαγῶσιν ἀμφοτέρω τὰ μέρη, ἀφοῦ ἐννόησαν τὸν δόλιον τοῦ Ἀφεντούλη σκοπόν.

«Ἐπραττε δὲ ταῦτα ὁ Ἀφεντούλης ὑπὸ κουφότητος, ἢ μᾶλλον ὑπὸ τῆς φιλαρχίας κινούμενος, ἡμεῖς ὅμως ἐκθέτομεν ταῦτα διότι νομίζομεν, ὅτι εἶναι πολὺν διδακτικὸν εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἀπερισκέπτως ἀφιερώνουσι τὴν ὑπαρξίν των εἰς τοὺς τυχόντας, ἢ διὰ νὰ εἴπωμεν καλύτερα, δὲν φροντίζουν αὐτοὶ οὗτοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουσι τὸ μέγα συμφέρον ἐπὶ τοῦ τόπου των νὰ ἐκλέγῃσι τοὺς μεταξὺ αὐτῶν κρείττονας, οἵτινες, ἀγαπῶντες πραγματικῶς τὴν γῆν τῆς γεννησιῶς των, ἐπὶ τῆς ὁποίας μέλλουν καὶ νὰ ἀποθάνωσι, δύνανται νὰ συσκέπτωνται ὑπὲρ αὐτῆς μᾶλλον ὠφελίμως καὶ ἐπιτυχῶς παρὰ τοὺς ἀλλοδαπούς. Ἀλλ' ὠφελήθησαν ἄρα γε ἐξ ὧν ἔπαθον οἱ Κρήτες μετὰ ταῦτα; Ὁχι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς ἐφεξῆς.

«Τοιούτων δ' ὄντων τότε τῶν πραγμάτων ἐπανήλθε περὶ τὰ μέσα τοῦ Ὀκτωβρίου ἡ Διοίκησις εἰς Σφακιά, διότι καὶ ὁ Χασάν πασᾶς εἶχεν ἐπιχειρήσει τὰς ὀλεθρίας ἐπιδρομάς του εἰς τ' Ἀνατολικά τῆς Κρήτης μέρη, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐναντίον τῆς Γορτύνης, διὰ τὰ ἐξασθενίσθη ὅλως διόλου τὴν ἔνοπλον δύναμιν τοῦ Κουρμούλη, ἣτις ἐπαρουσιάζετο εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ἢ μᾶλλον ἰσχύουσα κατ' αὐτοῦ. Κι' ὁ μὲν Ἀφεντούλης ἀπεβιβάσθη τότε εἰς Λουτρόν, ὁπόθεν διεύθυνε καὶ εἰς ἄλλους ὀπλαρχηγούς τῶν ἐπαρχιῶν ἔγγραφα διερεθιστικά, τὰ δὲ λοιπὰ μέλη διέμειναν πάλιν εἰς Προσγαλιόν· ἐχερώσπου λοιπὸν ταῦτα νὰ ἐκθέσωσι τότε τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν, ὅθεν καὶ ἀπέστειλαν πληρεξουσίου μετὰ τὴν παραπόδας καταχωριζομένην ἀναφορὰν διὰ τὰ ζητήσωσι τὴν διόρθωσιν τῆς διαγωγῆς τοῦ Γ. Ἐπάρχου καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἔθνους διὰ τὸν ἀπειλούμενον κίνδυνον ἐκ μέρους τῶν ἔχθρικῶν κινήματων.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Μινίστρον τοῦ Πολέμου Κύριον Ἰωάννην Κωλέτιην.

«Ἦθελεν εἶσθαι περιττὸν ἂν, ἀφοῦ μετὰ τὰ ἀπὸ 4 Ἰουλίου καὶ 14 τοῦ ἰδίου, καὶ τὰ ἀπὸ 15 Αὐγούστου διάφορα πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας γράμματά μας σᾶς περιεγράψαμεν λεπτομερῶς τὰς ἀνάγκας τῆς Πατρίδος μας, προσθέτοντές σας εἰς αὐτὰ καὶ τὰ ὁποῖα μέσα ἡμποροῦσαν νὰ τὴν ἀπαλλάξουν ἀπὸ τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὴν κινδύνους, νὰ ἐπαναλάβωμεν πάλιν καὶ μετὰ τὴν παροῦσάν μας τὰ ἴδια. Ὅθεν ἐπιβεβαιοῦντές σας κατ' ὅλα ἐκεῖνα, σᾶς προσθέτομεν μετὰ ὀλίγα λόγια διὰ τῆς παρουσίας μας, ὅτι ἐπειδὴ καὶ ὁ Κύριος Γενικὸς Ἐπαρχος μᾶς ζητεῖ ἀφεύκτως τὴν παραίτησίν του διὰ τοῦτο, ἀποστέλλομεν ἐπίτηδες τοὺς Κ. Κ. Ἀναγνώστην Παναγιώτου, Γεώργιον Παπαδάκη, Νικόλαον Ἀνδρέου, Ἐμμ. Ἀντωνιάδην, καὶ Ἀναγνώστην Ἰερωνυμάκη, παραστάτας πληρεξουσίου τῆς πατρίδος διὰ τὰ ζητήσωσιν ἕτερον, καὶ ἐν αὐτῷ νὰ σᾶς προτείνουν τὸ νὰ εὐρεθῆ κανεὶς τρόπος βοήθειάς, διότι ἀλλέως τρέχει εἰς μέγαν κίνδυνον ἡ Κρήτη.

«Κρίνομεν περιττὸν νὰ σᾶς ἐκθέσωμεν μετὰ λεπτομέρειαν πράγματα, διὰ τὰ ὁποῖα στέλλομεν ἐπίτηδες τοὺς ἀνωτέρω νὰ σᾶς εἴπουν καὶ προφορικῶς καὶ ἐπειδὴ εἰς τούτους ἐμπιστεύεται ἡ πατρίς τὴν ἐνέργειαν τῆς διορθώσεως τῶν σημερινῶν κρίσιμων περιστάσεών της, δίδουσα εἰς αὐτοὺς τελείαν πληρεξουσιότητα νὰ προτείνουν, ζητήσωσιν, ἐνεργήσωσιν καὶ πράξωσιν τὰ χρειώδη, ὡς ὄντας μάλιστα εἰς

τὰ πράγματα καὶ γνωρίζοντες καλῶς τὰ καθ' ἡμᾶς, διὰ τοῦτο παρακλοῦμεν τὴν ἐξοχότητά σας νὰ τοὺς ἀκούσετε καὶ γνωρίσετε τοιοῦτους, καὶ νὰ τοὺς παραστήσετε πρὸς ἅπαντας τοὺς παρασταίνοντας τὴν Σ. Ὑπερτάτην Διοίκησιν, νὰ τοῖς συνδράμετε εἰς τὰς δικαίας προτάσεις καὶ αἰτήσεις των καὶ τέλος ἀφοῦ πληροφορηθῆτε ἐντελῶς τὰς ἀνάγκας μας παρ' αὐτῶν, νὰ πράξετε καὶ διὰ τὴν Κρήτην τὰ χρειώδη, ἂν ἐνδιαφέρεσθε δι' αὐτήν, καὶ ἂν ἐπιθυμῆτε νὰ τὴν ἔχετε σύναθλον εἰς τὴν κατὰ τοῦ τυράννου τῆς κοινῆς πατρίδος πάλην.

«Ταῦτα ἐξαιτούμεθα παρὰ τῆς ἐξοχότητός σας, ὑποσημειούμενοι μετὰ βαθύτατον σέβας.

Ἐν Σφακίοις, τὴν 29 Ὀκτωβρίου 1822

Ὁ Γ. Γραμματεὺς Ν. Οἰκονόμος.

Ὁ Πρωτογραμματεὺς Ἐμμ. Ἀντωνιάδης.

Οἱ Γενικοὶ Φροντισταὶ

«Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος, Γεώργιος Παπαδάκης, Χ. Γιάννης Ἀνδρουλιδάκης, Χ. Στρατῆς Βουρδουμπάκης, Σπῦρος Κουκουτσάκης, Παπᾶ Ἀνδρέας Σκορδίλης, Σ. Στρατῆς Δεληγιβαννάκης, Ἀναγνώστης Παναγιώτου, Μανασσῆς Προηγούμενος, Ἀναγνώστης Ἰερωνυμάκης, Γεώργιος Σακόρροφος, Ἀνδρέας Κριαράκης, Νικόλαος Ἀνδρέου».

«Ἀπέπευσαν λοιπὸν τάχιστα οἱ ἀπεσταλμένοι ἐκεῖνοι, ἐναντιοὶ ὅμως ἄνεμοι τοὺς ἐπαπέφερον εἰς Λουτρόν ἔνθα εἶχε φθάσει τότε ἐξ Ὑδρας μετ' ἄλλων καὶ ὁ Γεώργιος Καλαμαρᾶς Κρής. Γνωρίζων δ' οὗτος τὰ προηγούμενα τοῦ Ἀφεντούλη, ἀφοῦ ἔμαθε καὶ τὰς κατὰ τὴν Κρήτην πράξεις του, ἔδωκε γνώμην καὶ αὐτὸς ὅτι ὁ καταλληλότερος τρόπος εἰς τοιαύτην περίστασιν ἦτο ν' ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τὸν Ἀφεντούλην τὴν ἀρχὴν, καὶ νὰ γνωστοποιήσωσι τοῦτο παρευθὺς εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἔθνους, ὅθεν καὶ καθήρσαν ἐκεῖνον διὰ τοῦ ἐπομένου ἔγγραφου. Οἱ δ' ἀπεσταλμένοι ἀνεχώρησαν συνακολουθοῦντος τότε καὶ τοῦ Καλαμαρᾶ ἔχοντος τὴν αὐτὴν πληρεξουσιότητα ὡς καὶ οἱ λοιποί. Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ Διοίκησις τοῦ Ἀφεντούλη ἐν τῇ Κρήτῃ, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσεν ἀπερισκέπτως ἡ διαγωγή τῆς ὁποίας τὸ ἱστορικὸν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω. Ἴδου τὸ ἔγγραφον.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

«Ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων ἤχησεν εὐχαρίστως εἰς τὰς ἀκοάς μας, τὸ ὑψηλὸν τοῦτο αἶσθημα ἐνεφρατεύθη βαθέως ὡς τὴν ψυχὴν

μας, ὁ ἐνθερμος πρὸς τὴν πατρίδα ἔρως ἀναψεν εἰς τὴν καρδιά μας, ἢ ἀπάνθρωπος δουλεία μας καὶ ὁ ἀπαρδειγματίστος ἐνθουσιασμός μῖς ὄθησαν εἰς τὸ νὰ ὀρμήσωμεν μὲ τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ τυράννου, προκρίνοντας τὸν τίμιον θάνατον ἀπὸ τὴν ἐπονείδιστον δουλικὴν ζωὴν.

«Εἰς τοιοῦτον ἀγῶνα κινηθέντες, ἐγνωρίσαμεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ὅτι χρειάν μεγάλην ἔχομεν ἐμπείρου ἀρχηγοῦ. Εἰλικρινῶς φρονούντες ἐπέμψαμέν τινας τῶν ἡμετέρων εἰς Πελοπόννησον ὅπου ἠκούσαμεν πολλοὺς τῶν ἀξίων ὁμογενῶν ἐξ Εὐρώπης φθάσαντας. Πλάνοι τινες μᾶς ἠπάτησαν ὥστε νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς ὀνόματα κούφια καὶ παράσημα ψευδῆ, καὶ ἐπομένως νὰ δεχθῶμεν διὰ στρατηγὸν τῆς φιλιότητος μας πατρίδος Κρήτης τὸν πρῶτον ἀπαντήσαντα ἡμᾶς ἀνθρώπον κύριον Μιχαὴλ Ἀφεντούλιεφ ὅστις Κομνηνὸς ψευδῶς ἐπωνομάσθη.

«Πρὸς αὐτὸν ἐνεπιστεύθημεν μὲ εἰλικρίνειαν τὴν ἀπολύτρωσιν μας ἀπὸ τὴν φρικτὴν τυραννίαν τῶν αἰμοβόρων Ὀθωμανῶν ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος οὗτος ἐκ τῆς πείρας ἀπεδείχθη, ὅχι μόνον τόσον μικρὸς καὶ ἀνάξιος ὅσον εἶναι μέγας ὁ ἀγὼν, διὰ τὸν ὁποῖον τὸν ἐδέχθημεν, ἀλλ' ἔτι περιπλέον μισέλλην καὶ φιλοτάραχος μὲ φρονήματα πάντη ἐναντία καὶ ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν, τιμότητα καὶ εὐταξίαν μας, ὡς ἀπὸ τ' ἀκόλουθα φαίνεται.

«Παρατρέχομεν τὴν ἔκθεσιν τῶν δεσποτικῶν καὶ αἰσχροκερδῶν στοχασμῶν του καὶ κινημάτων, τῶν ὅσα φρικτὰ μέσα μετεχειρίσθη, διὰ νὰ ἀποσπᾷ τὴν Κρήτην ἀπὸ τὸ λοιπὸν ἔθνος καὶ τέλος, ἀφοῦ ὑπερρεώθη, ὥστε μεθ' ὅρκου νὰ παραδεχθῆ τὴν ἐνωσίν της κατὰ τὸ σχέδιον καὶ θάσπισμα τῆς πανελληνίου Βουλῆς, ὀπόσας φρικτὰς ἐπαναστάσεις ὠργάνισεν ἐναντίον τῶν συνεργησάντων εἰς τοῦτο καὶ ἐναντίον τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως. Ποσάκις παρεξήγησε τὸ σύστημά σας εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας. Ποσάκις τὸ ἐκλόνησε, ποσάκις ἠναγκάσθησαν νὰ τὸ στερεώσωσιν οἱ φιλοπάτριδες καὶ φρόνιμοι, καὶ προσθέτομεν μόνον ἓν μικρὸν μέρος τῶν προφανῶν καὶ αἰσχυρῶν ἀνομιῶν καὶ παραβιάσεών του.

«Α! Βλέπομεν παρ' ἐλπίδα νὰ παρουσιάξῃται εἰς ταύτην μας τὴν νῆσον παρὰ τῆς ἐξοχότητός του μία σφραγὶς ἀγνωστος καὶ ξένη τῆς Διοικήσεως, ὀνομαζομένη Βασιλική.

«Β! Μὲ τὴν ὑπογραφὴν του μόνον νὰ ἐκδίδονται γράμματα καὶ διαταγαὶ εἰς τὴν πατρίδα μας, ἐνῶ τοῦτο ἀπὸ τὸ συνταγματικὸν μας χάρτην εἶναι ἀπηγορευμένον.

«Γ! Νὰ δίδονται πράγματα τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης, χωρὶς τῆς εἰδήσεως τῶν ἐντοπιῶν, εἰς διαφόρους ξένους δι' ἐμπόριον δι' ἴδια του τέλη, καθὼς εἰς τὸν Ἰωάννην Βλάχον ἀσῆμι, καὶ εἰς ἄλλους ἄλλα.

«Δ! Νὰ λαμβάνη γρόσια ἀπὸ φορτία καραβιῶν ἐλαίου, νὰ τὰ κατακρατῆ καὶ λογαριασμὸν νὰ μὴ θέλῃ νὰ δώσῃ. Καθὼς καὶ ἄλλα ἀπὸ πατριώτας, ἐπὶ λόγῳ βοηθείας τῆς πατρίδος, χωρὶς τῆς εἰδήσεως

ΣΤΡΑΤΗΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν τῆς οἰκονομίας ὡς καὶ εἰς Πλατανιάν, Μεσσαριάν, Λουτρὸν καὶ ἄλλου, καὶ νὰ τὰ κατακρατῆ κρυφίως.

«Ε! Νὰ ἀνατρέπη πᾶν καλὸν ὀργανιζόμενον διὰ τὴν εὐταξίαν τῆς πατρίδος, νὰ διασπείρῃ μεταξὺ τῶν πατριωτῶν ζιζάνια διχονοιῶν καὶ πρὸ πάντων νὰ διεγείρῃ πολυτρόπως τὸν λαὸν ἐναντίον τῶν προκρίτων καὶ λοιπῶν τιμίων καὶ φιλοπατριδῶν ὑποκειμένων.

«ΣΤ! Νὰ ἐξουθενῆ καθημερινῶς εἰς πάντα ξένον Εὐρωπαῖον τὸ ἔθνος ὀλόκληρον, τὴν τοπικὴν διοίκησιν τῆς πατρίδος καὶ πρὸ πάν-

των να λαλή ἀκατάπαντα τὰ ἐξ ἀμάξης κατὰ τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως ἀδίκως.

«Ζ! Νὰ παραδέχεται ἀπὸ διαφόρους χωρὶς τὴν εἶδησιν τῆς τοπικῆς Διοικήσεως καταμαρτυρικὰ (προτέστα), διωργανισμένα παρὰ τοῦ ἰδίου, ἄνομα καὶ ἄτοπα, ἀποβλέποντα εἰς μεγαλωτάτας ζημίας τῆς πατρίδος καὶ ἄλλα.

«Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ἐγνωρίσαμεν ἐκ πείρας ἀπὸ τὰ εἰρημένα καὶ ἄλλα ἄπειρα ἀπερίγραπτα, ὅτι ἡ ἐξοχότης του οὔτε χαρακτηῖρα ἀρχηγοῦ τιμίου καὶ εἰλικρινοῦς ἀνθρώπου ἔχει, οὔτε καθήκοντα τῆς ἀνθρωπότητος γνωρίζει, οὔτε ἔθνος σέβεται, οὔτε ὄρκον φυλάττει, οὔτε τοπικὴν Διοίκησιν τιμᾷ, ἀλλ' οὔτε ἀξιοῦντα καμμίαν ἔχει.

«Ἐπειδὴ τέλος πάντων καθ' ἡμέραν παραιτεῖται μὲ σκοπὸν, τὸν ὁποῖον εἶναι περιττὸν νὰ ἐκθέσῃ τις, καὶ τὰ τοιαῦτά του γράμματα διασπείρονται κρυφίως εἰς τὸν ἀπλοῦν λαὸν καὶ ἐκδίδονται τοιαῦτα ἀπὸ 16 Μαΐου μέχρι τῆς σήμερον.

«Ἡ τοπικὴ Διοίκησις τῆς νήσου ταύτης ἐπαγρυπνοῦσα εἰς κάθε τι καὶ θέλουσα νὰ προλάβῃ τὰ ἐνδεχόμενα ἐκ τούτων δεινά, κηρύττει εἰς τὸ Πανελλήνιον, πρὸ πάντων δὲ εἰς τοὺς κατοίκους καὶ διατρίβοντας εἰς τὴν πατρίδα ἐντοπίους καὶ ξένους.

«Ὅτι ἡ ἐξοχότης του ὁ Γενικὸς Ἐπαρχος τῆς Κρήτης κύριος Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἄφεντούλιεφ, εἶναι ἀποκλεισμένος γενικῶς ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα τῆς πατρίδος, δηλαδὴ δὲν ἔχει εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἀνακτόνεται εἰς καμμίαν ὑπόθεσιν της.

«Ὅτι δὲν ἀναγνωρίζει τίποτε, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπράχθη νομίμως.

«Ὅτι θέλει μένει εἰς τὴν Πατρίδα ὡς ἰδιώτης ἕως ποῦ νὰ ἔλθῃ ἄλλος διωρισμένος παρὰ τῆς ὑπερτάτης Διοικήσεως.

«Καὶ ἐπειδὴ εἰς διαφόρους περιστάσεις ἐφάνησαν οἱ σκοποὶ του ὑποπτοὶ καὶ ἐπικίνδυνοι εἰς τὰ μέγιστα ἀποτεινόμενοι εἰς ἐγκλήματα καθοσιώσεως, τούτου ἕνεκα καὶ ἡμεῖς ἀναλόγως προσφερόμενοι πρὸς αὐτόν, κοινῇ γνώμῃ ἀποφασίζομεν νὰ λάβωμεν παρ' αὐτοῦ ὅσα τοῦ εὐρίσκονται ἔγγραφα χωρὶς ἐξαιρέσιν καμμίαν, ἐκτὸς μόνον ἐκείνων ὅπου βεβαιοῦν τὰς προσωπικὰς τιμὰς αὐτοῦ καὶ ἀξίας, ἂν τοιαῦτα καθαρὰ ἔγγραφα εὐρεθοῦν παρ' αὐτῷ, τὰ δὲ πράγματά του, χρήματα δηλαδὴ καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ὅσα εἶναι τιμῆς ἀξία, νὰ μένουν ἐσφραγισμένα μὲ τὴν σφραγίδα του καὶ μὲ ἐκείνην τῆς Διοικήσεως εἰς παρακαταθήκην, μὲ κατάλογον ἐγγράφων καὶ πραγμάτων, ὑπογεγραμμένον παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ ἀρχιγραμματέως, αὐτὸς δὲ νὰ μένη ἐντίμως ἐγκλειστος ὅπου εὐλογώτερον φανῇ, ἕως ποῦ ἀ-

ποφάσιση ἢ ὑπερτάτη Διοίκησις, καὶ τότε δίδων ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν πράξεόν του, ν' ἀναχωρῇ ἀπὸ τὴν Πατρίδα.

«Ὅτι κανένα του γράμμα δὲν θέλει ἔχει πλέον κῦρος εἰς τὴν Πατρίδα.

«Ἡ δὲ ρηθεῖσα τοπικὴ Διοίκησις ἔλαβε τ' ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν πραγμάτων τῆς Πατρίδος, στέλλουσα ἐν αὐτῷ καὶ πρὸς τὴν Ὑπερτάτην Διοίκησιν ἀπεσταλμένους νὰ ζητήσουν καὶ ἀρχηγὸν καὶ τὰ λοιπὰ ἀναγκαῖα.

«Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Κρήτης θέλει κοινοποιήσῃ τὴν ἀποκίρησιν ταύτην εἰς τὴν Σ. Πανελλήνιον Βουλὴν, θέλει τὴν κοινοποιήσῃ πρὸς τὸν κ. Μιχαὴλ Κομνηνὸν Ἄφεντούλιεφ, καὶ ἀποστείλῃ ἀντίγραφα εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, τὸ δὲ πρωτότυπον θέλει φυλαχθῆ εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας διὰ τὰ περαιτέρω.

Ἐν Σφακίσις τῇ 15 Νοεμβρίου 1822.

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Νεόφυτος Οἰκονόμος.

Ὁ Πρωτογραμματεὺς Ἐμμαν. Ἀντωνιάδης.

(Αἱ λοιπαὶ ὑπογραφαὶ ὡς καὶ εἰς τὸ προηγούμενον ἔγγραφον»).

Ἄμα τοῦ κοινοποίησε τὴν ἀποκίρησιν του, ἡ Διοίκησις κατέσχεσε τὰ χαρτιά του, ξεκαθάρισε τ' ἀτομικά του ἔγγραφα, πού τὰ κράτησε κα' αὐτὰ ὡς πού νάρθη ὁ νέος Γεν. Ἐπαρχος κα' αὐτὸν τὸν περιώρισε γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τις μηχανορραφίαις του. Ὡς τόσο τὴν προσωρινὴν διοίκησιν ἀνέλαβε ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου Νεόφυτος Οἰκονόμος.

Οἱ ἐπίτροποι πού εἶχαν σταλῆ στὴν Ἐρμιόνη εἶχαν μαζί τους τὸν Καλαμαρά' πού γνώριζε καλὰ ποὺς ἦταν ὁ Ἄφεντούλιεφ καὶ

1.—Ὁ Γ. Καλαμαράς ἦταν ἀπὸ τὸν Ἄγ. Θωμᾶν, εἶχε μορφωθῆ εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς Σμύρνης καὶ μετέπειτα εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Πετροπόλεως. Ἐσοῦδασε φυσικομαθηματικὸς καὶ ναυτικὸς. Ἐγνώριζε τὴ Ρωσικὴ καὶ τὴ Γαλλικὴ. Πῆρε τὸ βαθμὸν τοῦ κυβερνήτου εἰς τὸ Ρωσικὸν στόλον τὸ 1808. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπερασπίσθη κάποιον Ἕλληνα ἔμπορον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ δὲν ἀφῆκε νὰ τοῦ κατασχέσουν τὰ ἐμπορεύματά του, παρὰ τὴ διαταγὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ρωσικοῦ στόλου Δέλη, κατηγορήθη γιὰ τὴν ἀπειθείαν αὐτῆ καὶ καταδικάσθη εἰς θάνατον, ὅχι τόσο γιὰ τὴν πράξιν του, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀσέβειάν του πρὸς τὸ στρατοδικεῖον Πετροπόλεως. Εἶχεν ἐξοργισθῆ γιὰτὶ ἐν ᾧ ἦταν παρασημοφορημένος μὲ τὸ παράσημο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου πού τοῦδινε τὸ δικαίωμα νὰ δικάζεται καὶ ν' ἀπολογητῆ καθισμένος στὴν ἔδρα του τὸ στρατοδικεῖο τὸν κράτησε ὄρθιο. Τὰ μεγάλα γεγονότα τοῦ Ναπολέοντος στὴ Ρωσσίαν τὸν ἀπῆλλαξαν ἀπ' τὸ θάνατον κα' ἀπὸ τὴν ἐξορίαν στὴ Σιβηρίαν. Μετὰ τὴν συμμαχικὴν νίκην παρακολούθησε τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας στὴ Βιέννη καὶ εἰς τὴν Παρίσι. Κατώρθωσε μὲ τοὺς ἰσχυροὺς φίλους

τι ἀξία εἶχε. Ἡ παρουσία του στήν ἐπιτροπή συνετέλεσε στό νά κατορθωθῇ ἡ καθαίρεσις τοῦ Ἀφεντούλιεφ καί ἡ ἀποστολή νέου Ἀρμοστοῦ.

Οἱ ἐπιτροποὶ ἐπρότειναν γιά Γενικό Ἐπαρχο τῆς Κρήτης τὸν Ὑδραῖο Μανώλη Τομπάζη καί ἐξήτησαν τὴν ἔγκρισιν τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως.

Μετὰ τὸ διορισμὸ αὐτὸ ἤλπιζαν νά πετύχουν τὴ βοήθεια τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου στὸν ἀγῶνα τους, πού ὡς τώρα τόσες φορὲς τοὺς τὴν εἶχαν ἀρνηθῆ.

Ἐν ᾧ στὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης γινότανε ἡ ἐνέργεια αὐτὴ γιά τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀφεντούλιεφ καί τὸ διορισμὸ τοῦ Τομπάζη, πού περιέμεναν ἀπὸ μέρα σὲ μέρα, ὁ Ἀφεντούλιεφ προσπαθοῦσε νά ἐπικοινωνήσῃ με τοὺς φίλους τους καί τοὺς ὀπαδοὺς του, γιά νά μπορέσῃ νά δημιουργήσῃ κάποια διάσπασιν στήν ὁμοφωνία τους. Ἀπὸ τὴν διάσπασιν αὐτὴ ἤλπιζε τὴν ἀναβολὴ καί ἀπὸ τὴν ἀναβολὴ τὴν ἐπιβολὴ του. Ἀλλὰ καί πρὸς τὸν Τομπάζη πού εἶχε πληροφορηθῆ ὅτι ἀνελάμβανε τὴν Ἀρμοστίαν ἔσπευσε νά γράψῃ ἀπὸ τὶς 7 τοῦ Φε-

του ν' ἀκυρωθῇ ἡ καταδίκη του, δὲν κατώρθωσε ὅμως νά πάρῃ τὸ βαθμὸν του στὸ Ρωσικὸν στόλον.

Αὐτὸ τὸν ἀνάγκασε νά ἐγκατασταθῇ στὸ Ἰάσιο ὡς καθηγητὴς τῆς ναυτικῆς. Ὡς τόσο γίνηκε ἡ μεγάλη Ἑλληνικὴ ἐορτάσις. Ἐπρεξέ πρῶτος κοντὰ στὸν Ὑψηλάντη, πού τὸν πῆρε πρῶτο σύμβουλον γιά τὴν μεγάλην του πείραν. Ἐν ᾧ ἡ γυναῖκα του καί τὰ παιδιὰ του πεινοῦσαν, αὐτὸς ὑπηρετοῦσε τὸν ἐθνικὸ ἀγῶνα μὲ τὴν ψυχὴν. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Ὑψηλάντου ἤλθε στήν Κόρινθο. Ὁ Μανυκορδάτος ἤξερε τὴν ἀξίαν του καί τὸν χρησιμοποίησε ὡς ἀντικαταστάτη τοῦ ὑπουργοῦ τῆς ἀστυνομίας Ἄνδρ. Μεταξά.

Ὅταν ἐξητήθηκε ἡ γνώμη τῆς Κρητικῆς συνελεύσεως γιά τὴν ἐκλογὴν τοῦ Βασιλέως κατὰ τὸ 1823 ἡ ἀπάντησις τῶν Κρητικῶν, πού ἦταν αὐτὲς οἱ σκέψεις τοῦ Καλαμαρά, ἐπαίξε σπουδαῖον ρόλον γιὰ αὐτὲς οἱ σκέψεις τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως. Ἰδίως ἡ παράγραφος τοῦ ἐγγράφου τῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως πού ἔλεγε:

«Ποιοὶ ἀπὸ τοὺς Βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης (ἡρώτων οἱ Κρητες εἰς τὴν ἀπόκρισίν των) γνωρίζουν περὶ τούτου καί εἶναι σύμφωνα νά τὸν ὑποστηρίξουν; Εἶναι δὲ σύμφωνα εἰς τὴν πρότασιν ταύτην αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις, καί πρὸ πάντων ἡ Ἀγγλία; Διότι εἰς ἐναντίαν περίστασιν οἱ κοινοῦντες εἰς νῆσον Κρήτες κἀμουν τὴν παρατήρησιν πρὸς τὴν ὑπερτάτην διοίκησιν, ὅτι ἂν ἡ Ἀγγλία καί ἡ Γαλλία δὲν ἔχωσιν τὴν συγκατάθεσίν των εἰς τοῦτο, εἶναι βιασμένοι νά μὴ δώσωσιν τὴν ψήφον των, ν' ἀφεθῶσιν δὲ εἰς τὴν τύχην των ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ».

Αὐτὴ ἡ παρατήρησις τῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως ἔδωκε τὴν ὀριστικὴν κατεύθυνσιν οἷς σκέψεις καί στήν ἐνέργειαν τῆς κεντρικῆς Διοικήσεως.

Ὁ Καλαμαράς ὅπως μαρτυροῦν ὅλοι οἱ χρονολογικοὶ τῆς ἐποχῆς ἦταν «θησαυρὸς ἀνεκτίμητος καί σπάνιος ἀνὴρ διὰ τὰς πολυειδεῖς γνώσεις του, πρὸς τὴν ὁμοίαν τὴν παραλόγην ὁμῆν του νά εἶναι περιορισμένος εἰς δομάτιον μετὰ ὅλα τὰ πρὸς τὸ ζῆλον ἀρξοῦντα ὁπόθεν νά ἀρῶνται συμβουλὰς καί ὁδηγίας ὅσοι θέλουσι νά ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν μεγάλῃν του πείραν». Ὁ ὀργανισμὸς καὶ ὁργῆλος καρακτῆρας του τὸν ἐξέθεσε πολλὰς φορὰς σὲ κινδύνους.

βρουαρίου 1823 καί μετὰ δυὸ μέρες νά τοῦ ξαναγράψῃ ζητώντας τὴ σωτηρία του ἀπ' τὴ φυλακὴν πού τὸν εἶχαν περιορίσει. Τὰ γράμματα αὐτὰ μᾶς δίνουν καθαρὴν εἰκόνα τοῦ Ἀφεντούλιεφ γιά κείνον τὰ παραθέτω, ὅπως ἀκριβῶς ἔχουν, καί γιὰ τὴν φρονῶ πὺς ἀποτελοῦν τὴν ἀπολογία του, πού ὅσο κι' ἂν εἶναι ταπεινὴ προσωπικὴ κατηγορία κατὰ τῶν Σφακιανῶν δὲν πρέπει ἡ ἱστορία νά τῆς στερήσῃ τὴ δημοσίευσιν ἂν καί μόνο ἡ ἀνάγνωσίς της ἢ προσεκτικὴ τὴ στρέφει ἐναντίον του:

«Ἀπὸ τὴν φυλακὴν τοῦ Λουτροῦ τῇ 7 Φεβρουαρίου 1823.

Πανευγενέστατε Ἄρχων!

«Πέρον τὸ θάρρος μετὰ τὸ πρέπον σέβας νά τὴν παρακαλέσω νά λάβῃ τὸν κόπον ν' ἀνανώσῃ τὰ ἔσθθεν περικλεισμένα καί ὕστερον νά τὰ πέμψῃ χωρὶς ἄργηταν ἐκεῖ ὅπου ἀπαιτεῖ ὑποχρεώνοντάς με ἕως θάνατον.

«Καθὼς ἔγραψα αὐτὰ τὰ γράμματα με κλεισμένην καρδίαν, με σκοτισμένο κεφάλιν καί με φόβον καί τρόμον δὲν ἔλαβα καιρὸν νά βαστάξω κόπιες πολλὰ ἀναγκαῖες διὰ ἐμένα εἰς ἓνα καιρὸν, ἂν θέλῃ ζῆσω, ἀπὸ τὰ γράμματα Νο 1, 2 καί 3. Οὕτως πέρον τὸ θάρρος νά τὴν παρακαλέσω θερμῶς νά λάβῃ τὴν καλωσύνην νά προστάξῃ εἰς τὴν καντζελλαριάν της νά κάμουν ταῖς κόπιες των καί νά ταῖς φυλάξῃ ἕως τὸν ἐρχομὸν της ἐδῶ! τὸν ὁποῖον κανένας ἄλλος δὲν τὸν προσμένει ἐδῶ με τὴν ἀνυπομονησίαν καί ἐπιθυμίαν ὅσον ἐγὼ καί τότες ἀπὸ τὴν καλωσύνην του θέλει μοὶ τὰς παραδώσει καί με ὑποχρεῶναι μεγάλως.

«Τὴν παρακαλῶ εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν νά μὴ κοινολογηθῶν τὰ τὴν ἔγραψα, ἐπειδὴ φθάνει νά με σφάξουν οἱ κατηγορούμενοι! ἡ Πανευγενεία της εἶναι ἓνας πνευματικὸς κοινὸς πολιτικός, ὅσον δὲ διὰ τὸν ἐπιτροπὸν² της, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔστειλα τὰ καθολικὰ γράμματα, αὐτὸς ἔστοντας καί ἐκκλησιαστικὸς εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀπὸ αὐτὸν δὲν θέλει εὔγει λόγος, δὲν ἤξεύρω ὅμως ἂν θέλῃ κάμῃ καί ἡμπορέσῃ νά κάμῃ τίποτε πρὸς ἐλαφροσύνης τῆς δυστυχῆς μοίρας μου! ἐπειδὴ καί αὐτὸν τὸν ἔχουν διὰ τίποτε καί εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν τοῦ ἀπερῶ λόγος εἰς τὸ οὐδὲν καί διὰ τοῦτο τὴν παρακαλῶ θερμῶς ὡς Γενικὸν Ἀρχηγὸν τῆς Κρήτης, νά στείλῃ μίαν προσταγὴν εἰς αὐτὸν με φ-

1.— Τὰ ἐγγράφα πού ἀναφέρει ὡς καί ἡ ἐπίσημος ἐκθεσίς του πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν γραμμένα ἰταλιστὶ κατετέθησαν στήν Ἱστορικὴ καί Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία.

2.— Ἐννοεῖ τὸ Νεόφυτο Οἰκονόμο.

βέραν καὶ προσταγὴν νὰ κοινολογηθῆ εἰς τοὺς σπαντίτους ληστὰς καὶ ἀφανιστὰς τῆς Κρήτης ὅλης, νὰ μὴν ἔχουν νὰ κάμουν μὲ ἐμένα. Ἐδιωρίσθη ὁ Γ. Ἐπαρχος, καὶ ὁ τοποτηρητῆς του, ἐδιωρίσθησαν ὁ Κριτὲς νὰ μὲ κρίνουν, μὲ ὄλον τοῦτο ὅπου τελείως δὲν κάμνει τιμὴν τῆς βουλῆς εἰς τὸ διάλεγμα τῶν Κριτῶν, ἐπειδὴ ὅλοι εἶναι ποταπότατοι ἄνθρωποι, κἀκιστοὶ, κλέπται καὶ ἐχθροὶ μου καὶ μετὰ βίας ἠξεύρουν νὰ διαβάσουν καὶ μόλις νὰ ὑπογράψουν τὰ ὄνόματά των, πὺν καὶ τί ἰδέαν ἔχουν αὐτοὶ περὶ τῶν νόμων ἢ περὶ τῆς κρίσεως. Ἐδῶ ὁ τιμώτατος Παρδαλάκης Ἄναγν. τοῦ Μακαρίτου Μητροπολίτου Κρήτης, ὅπου εἶναι ἄνθρωπος τιμώτατος καὶ ἠμπορεῖ νὰ ὀνομάζεται ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς εἶναι καινούργιος ἐδῶ καὶ δὲν ἠξεύρει τὴν ὑπόθεσιν καὶ ὕστερα δὲν τολμᾷ νὰ ἀνοίξῃ οὔτε τὸ στόμα του! κάποιος Χ. Χαλδοβάκης ὁ ὁποῖος, ὀλίγος καιρὸς ὀνομάσθη ἀφ' ἑαυτοῦ του ἀντὶς Κακόγνωμος Καλόγνωμος, ἠξεύρει καὶ πάρα πολλὰ γράμματα εἰδὲ τοὺς νόμους οὔτε ἠξεύρει ἀπὸ ποῦ ἐβγήκαν καὶ τί σημαίνουν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὡς καὶ ἄλλοι μὲ ὄλην τους τὴν κακίαν δὲν ἠῦραν τίποτε, οὔτε εἰς τὰ ὑπέρμετρα χαρτιά μου, τὰ ὁποῖα ἐγὼ μόνος δὲν τὰ ἀνοίξα 22 χρόνια. Αὐτὰ ἐστάθησαν φυλαγμένα εἰς τὸ Ρωσικὸ Κονσολάτο εἰς τὸ Τριέστι ἀνάμικτα ἀκόμη ἀπὸ τοὺς 1807, ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἀγάπης τοῦ Τιλζίτ, ἀναμεταξὺ εἰς τὰ ὁποῖα ἠῦραν σπεδιτζιόνες τῶν 18 καραβιῶν, ὅπου εἶχα ἰδικά μου καὶ τοῦ σπητιοῦ μου μὲ ὅλα τὰ πασαβάντια φιομάνια τοῦ Σουλτὰν Σελίμ τρίτου, παραπάνω ἀπὸ 200 πασαπόρτια τῆς Μαύρης Θαλάσσης καὶ τοῦ Ἄλτζῆ τῆς Πόλας Ρώσσου διὰ τοὺς Μαρινάρους Ρώσσους τῶν καραβιῶν μου, ἐκεῖ ἠῦραν τὸ Προτσέσον μου μὲ τὴν βασιλείαν καὶ αὐλὴν τῆς Ἰσπανίας ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχω νὰ λάβω ἕως ταύτην τὴν ὥραν παραπάνω ἀπὸ 600.000 πέτζα δοῦρα, καὶ ἤμουν κοντὰ νὰ τὰ λάβω ἀλλὰ ἐπλάκωσεν ἡ ἐπανάστασις καὶ ὁ Ἄλτζῆς ἔφυγεν, ὁ ὁποῖος ἐκ προσταγῆς τοῦ Αὐτοκράτωρ ἐδιαφέντεβε μὲ τὸ σπαθὶ γυμνὸ τὰ νόμιμα δίκαιά μου· ἐκεῖ ἠῦραν πλῆθος χαρτιά τῆς δουλεύσεώς μου, πατέντες διὰ τὰ ἀξιώματά μου καὶ διὰ τοὺς σταυροὺς μου καὶ εἶδαν ὅτι ὁ νέος ἡροστράτης τῆς Κρήτης, ὁ Καλαμαράς, εἶναι ἕνας κανάλιας καὶ μέγας ψεύτης, ἐπειδὴ αὐτὸς ἐξεφώνησεν ἐδῶ ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἕνας ποταπὸς ἄνθρωπος, ἕνας δοῦλος ἤμουν εἰς τὴν Ρωσσίαν καὶ τὰ Βασιλικά ροῦχα σπαλέτες καὶ σταυροὺς ὅπου φορῶ εἶναι ψεύτικα καὶ ἀγορασμένα καὶ ἄλλα χίλια ποταπὰ καὶ ἄχρηστα λόγια τὰ ὁποῖα τοῦτοι οἱ κακάνθρωποι τὰ ἐπίστευσαν ὡς ἕνα εὐαγγέλιον καὶ μὲ ἔκαμαν ὡς μὲ ἔκαμαν! διατὶ ὁ κατηραμένος ἐχθρὸς τῆς Ρωσσίας διὰ τὰ

ἀγαθὰ ὅπου ἔλαβεν ἀπὸ τὴν καλωσύνην της ὡς καὶ πολλοὶ Γραικοὶ ἀπὸ μικρὰν τοῦ ἡλικίαν καὶ ἦτο ἀξιωμένος εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ καπετάνιου τῆς φρεγάδας, ἦγουν τοῦ Καπ. Λητενέντου, εἶχεν σπαλέτες καὶ 2 σταυροὺς καὶ ἀρκετὰ πλοῦτη εἶχεν ἀποκτήσει εἰς τὴν δουλεύειν, ἀλλὰ ὡς ἕνας ἐνφάμες ἀληθμονόνας ὅλα αὐτὰ καὶ ἔστονας κἀκιστος καὶ ἀπὸ ἕνα ποταπὸν γένος ἑνὸς χωριοῦ ἐδῶ εἰς τὰ Καστρινα χῶματα, ὀνομαζομένου Ἅγιος Θωμᾶς, εἰς τοὺς Κορφοὺς ὅταν ἡ Ρωσσία εἶχε τὰ 7 Ἰονικὰ νησιά ἔκαμε ψεύτικη μονέτα, ἀλλὰ οἱ Γενεραλέοι καὶ Βιτσερὲς ὁ κόμητας Μοτζενίγος τὸν εὐσπλαχνίσθησαν καὶ τὸν ἀποσκέπασαν· μετὰ ὀλίγον καιρὸν ἔκαμεν χίλια κακά, ἐκατάκλεψε πολλότατες σοῦμες τῶν Πρεζῶν, τότες δὲν ἠμποροῦσαν καὶ αὐτὸ ν' ἀποσκεπάσουν καὶ νὰ τὸ κρύψουν ἀλλὰ τὸ ἐπαρησίασαν εἰς τὸν Βασιλέα. (Αὐτὸς διὰ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὴν ποινὴν ἐπρόστρεξεν εἰς τὴν σκέπην τοῦ Βιτζερὲ Φραντζέζου Γενεράλ Μπερτιέ· ἐκεῖνος δὲν τὸν ἐδέχθη) καὶ οὕτως εἰς τὰ σίδερα τὸν ἔβαλαν, τὸν ἔστειλαν εἰς τὴν Ρωσσίαν· ἐκεῖ ὁ ἴδιος βασιλεὺς μὲ τὸ μεγάλο Ἀμυριαλάτο τῆς Πετροπόλεως τὸν ἔκριεν εἰς τὰ 1812 καὶ τὸν ἀπεφάσισαν καὶ τοῦ ἐσήκωσαν ὅλα τὰ ἀξιώματα καὶ τιμάς, τοῦ ἐτσάκισαν τὸ σπαθὶ εἰς τὸ κεφάλι του ὡς εἶναι ὁ νόμος καὶ τὸν ἔκαμαν διὰ 24 χρόνια βασιλικὸν Ματρώζον, ἦγουν Μαρινάρον καὶ ἔπρεπε νὰ τὰ δουλεύῃ ἀπάνω εἰς τὰ φλότα χωρὶς ἄλλον, ἀλλὰ ὡς γέρων πλέον μὴν ἠμπορόντας ὅμως νὰ ἀλλάξῃ τὸν νόμον, ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τὴν εὐσπλαχνίαν τοῦ ἔδωκεν κρυφίως προσταγὴν νὰ μὴν τὸν βάλουν εἰς τὰ καράβια νὰ δουλεύῃ ὡς ἀπλοῦς Ματρώζος! αὐτὸς ὁ κατηραμένος ἄρχοντας ἐδῶ εἶπε ὅλων, ὅτι αὐτὸς ἐσύστησε ὅλους τοὺς νόμους τῆς ἀστυνομίας εἰς τὸν Μωρέαν καὶ ὅτι δι' αὐτὸ ἡ βουλή τὸν ἔκαμεν Μινίστρον τῆς Ἀστυνομίας, ἐκαυχῆθη ὅτι ὄντως ἀπεφάσισεν νὰ ἔλθῃ ἐδῶ, ὅτι ἡ Βουλὴ μὲ εὐχαρίστησιν τὸ εἶπεν: ὁ Καλαμαράς εὐθὺς ὅπου θέλει φθάσει εἰς τὴν Κρήτην θέλει τσακίσει τὸν λαμὸν τοῦ Ἀφεντούλιερ καὶ θέλει ἀναποδογυρίσει ὄλην τὴν Κρήτην. Εὐγε στὴν Βουλὴ καὶ εἰς τὰ φρονήματά της· θέλει ἰδεῖ αὐτὴ τὰ ἀποτελέσματα τούτου τοῦ παιγνιδιοῦ· ὁ Θεὸς μόνον νὰ εὐσπλαχνισθῇ τὸν καλὸν Λαὸν τῆς Κρήτης καὶ νὰ τὰ διορθώσῃ μὲ τὸ παντοδύναμόν του χέρι.

«Τὶ θέλουν λοιπὸν ἀκόμη ἀπὸ ἐμένα; Τὶ μὲ βασανίζουν; ἠῦραν ἐκεῖνα τὰ χαρτιά ὅπου τοὺς εἶπεν ὁ κατηραμένος π' ἤμουν σταλμένος ἀπὸ τὸν Βασιλέα νὰ κάμω τρόπους νὰ πέσῃ ἡ Κρήτη ὑποκάτω τῆς ἐξουσίας του καὶ εὐγε τῆς Βουλῆς ὅπου τὰ ἐπίστευσεν· φαίνεται

πού γνωρίζει καλύτερα την πολιτικήν τῆς Εὐρώπης, καὶ τὴν διπλωματικὴν τοῦ Καμπινέτου τοῦ Αὐτοκράτορος! καὶ διατὶ ἔπλασεν αὐτὸς τὴν Santa Aleanza ἢτοι τὴν Ἀγίαν Συμμαχίαν; Τὸ παράπονόν μου εἶναι μέγαν, τὰ δικαιώματά μου φωνάζουν ἕως εἰς τὸν οὐρανόν, ἐπειδὴ ποτὲ εἰς τὸν κόσμον ἕνας ἀρχηγὸς ὅπου ἔκαμε τόσο ἀμέτρητον καλὸν ἐνοῦς λαοῦ τῆς Κρήτης δουλεύοντας τὸ γένος χωρὶς παραμικρὸν ἐντερέσον, χάνοντας κατὰ κράτος τὴν ὑγείαν του, καὶ τὰ μάτια του καὶ ὅτι καὶ ἂν εἶχεν, καὶ νὰ τὸν πληρώσῃ εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον, ἃς ἰδῆ αὐτὴ ἡ Ἐθνικὴ Βουλὴ καὶ ἃς διαβάσῃ τὰ ρεπόρτα μου, ὅπου τῆς ἔγραψα ἀκόμη ἀπὸ τὸν Ἰούλιον μῆνα καὶ τότε φανερὰ θέλει ἰδεῖ τὸ φταίξιμό της, καὶ ποτές δὲν θέλει εὔρει πουνθενὰ τρόπους νὰ δικαιολογηθῆ! ἐγὼ ὅμως πρεττενδέρω ὄχι μόνον νὰ μὴν ἔσφαλα πρὸς τὸ γένος εἰς τὸ παραμικρόν, ἀλλὰ νὰ τοῦ ἔκαμα πολλὰ μεγαλειτέρας δουλεύσεις ἀπὸ κάθε Γραικόν, ἔστοντας ξένος κι' ὅλας.

«Τὶ τυραννίεις, τί βάσανα δὲν ἐπέρασα ἐγὼ, τί ζωὴ ἦτον ἡ ἐδική μου ὅπου ἔκαμα καὶ ἐπέρασα ἐδῶ 15 μῆνας· μόνος δὲν ἤλιψα νὰ ἡμπορῶ νὰ τὰ βαστάξω καὶ πόσες χιλιάδες φορὲς ἡ ζωὴ μου δὲν ἐκινδύνευσεν, ἀλλὰ ἐγὼ δὲν καταδέχομαι οὔτε νὰ κανηθῶ μὲ αὐτό, ἀλλ' οὔτε νὰ ζητήσω πληρωμὰς καὶ βραβεῖα εἰς ὅλα τοῦτα· μὲ φθάνει ἡ ὑπερβολικὴ ἀγάπη τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος μὲ θεολατρνεὶ καὶ μὲ γνωρίζει διὰ πατέρα του καὶ σῶτήρα του ἕως τώρα. Αὐτὸ ἡ Βουλὴ ἀλλ' οὔτε οἱ αἰῶνες δὲν ἡμποροῦν νὰ τὸ σβύσουν! ἐγὼ δὲν ζητῶ ἀπὸ αὐτὴν ἄλλο καὶ ἀπὸ τὴν Πανευγένειάν σας ὡς καὶ εἰς τὴν ἀναφοράν μου εἰς τὸ Ἰταλικόν, παρὰ νὰ μὲ εὐσπλαχνισθῆτε καὶ νὰ στείλετε τὰς προσταγὰς σας νὰ ἐξοφλήσουν τὸν λογαριασμόν μου, νὰ μὲ πληρώσουν ἂν ἔχω νὰ λάβω καὶ νὰ μοῦ στείλουν τὸ πασαπόρτο μου, ἐπειδὴ ἀκόμη περισσότερο καιρὸν δὲν ἡμπορῶ νὰ τραβήξω παρόμοιαν δυστυχημένην ζωὴν, κατατρομαγμένος τὴν κάθε στιγμὴν! καὶ ποῖα εἶναι αὐτὰ τὰ σφάλματά μου νὰ μεριτάρω τέτοιαν τυραγνίαν, ἃς τὰ ἀποδείξουν καὶ ἃς μὲ σφάζουν μίαν ὥραν ἀρχήτερα. Ὁ πλέον τάχιτος ἐρχομὸς σας ἐδῶ, θέλει εἶναι ἡ μόνη σωτηρία τῆς Κρήτης, Πανευγενέστατε Ἄρχων. (Μὴ στοχασθῆτε ὅμως πού τὸ λέγω διὰ τὴν σωτηρίαν μου, ἐπειδὴ θέλει λαθεύσετε πολὺ μὴν γνωρίζοντας τὴν ψυχὴν μου καὶ τὰ φρονήματά μου) ἡ Κρήτη δὲν ἡμπορεῖ νὰ βαστάξῃ πολλὸν καιρὸν εἰς τέτοια ἀπώλειαν (una dissoluzione general) καὶ ἀναρχίαν, ἐδῶ γίνονται καθημερούσιον φρικτὰ πράγματα ἀπὸ τὸν καιρὸν πού δὲν ἔχουν οἱ βάρβαροι κουμάντο ἀπάνω των! ὁ ἐμφύλιος

πόλεμος ἤρχισεν μερικὸς καὶ προχωρεῖ, αὐτὸς ὀγλήγορα θέλει γίνε κοινὸς (τότεσ κάλιον νὰ μὴν ἐλθῆτε)· κοπιάσετε λοιπὸν ὀγληγορεύσετε τὸν ἐρχομόν σας, πάντα ὅμως μὲ τὴν ἀναγκαίαν προφύλαξιν καθὼς ἔγραφα τοῦ Μινίστρον τῶν Ἐσωτερικῶν τὸν Ἰούλιον μῆνα, ὅταν τὸν ἐζητοῦσα νὰ μὲ ἐλευθερώσῃ ἀπὸ αὐτὴν τὴν σκλαβιάν, ὡς θέλετε ἰδεῖ ἀπὸ τὸ ραπόρτο μου καὶ γράμμα ἐκείνου τοῦ καιροῦ, ἡ-

γουν νὰ στείλουν ἕν τιμιον γνωστικὸν καὶ προκομμένον ἀρχηγόν, ὁ ὁποῖος νὰ ἔχη τὸ ὀλιγότερον 300 σωματοφύλακας πιστοὺς καὶ καλοὺς μαζῦ του· ἡ πανευγένειά σας δὲν θέλει νὰ δυσκολευθῆ νὰ τοὺς ἔχη μαζῦ καὶ 3—4 καράβια νὰ εἶναι εἰς τὸ κομάντον σας καὶ νὰ ἔλθετε μὲ ὀλίγην φαντασίαν ἢ Ρομπρα Ὀθωμανικήν, ἐπειδὴ ἡ ταπεινωσις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, τὴν ὁποίαν τιμόντας ἦλθα ἐδῶ, δὲν ἡμπορεῖ παρὰ νὰ σὰς βλάψῃ καὶ νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι θέλω κάμει

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

ἐκεῖνο ὅπου θέλει ἐπιθυμήσει ἡ καρδιά της ἐννοῶν καλὸν καὶ ὀφέλιμον· ἡ δόξα μου ὅλη θέλει πέσει ἀπάνω σας καὶ ποιὸς τὴν ἐμίσησε ποτέ; παρὰ ἕνας Κόλνης! λέγει ἕνας γραικικὸς λόγος «πολλοὶ τὸ πλοῦτος ἐμίσησαν τὴν δόξαν οὐδεὶς» θέλει χρειασθῆ μὲ ἕναν εὐμορφον καὶ ὀθωμανικὸν τρόπον ἀφεύκτως νὰ κοποῦν 10 κεφάλια! καὶ τότε μὲ κάθε ἡσυχίαν καὶ χουζοῦρι θέλετε ἐκτελέσει μεγάλα καὶ ἐνδοξα ἔργα καὶ ποῖαν εὐχαρίστησιν δὲν θέλει αἰσθανθῆ ἡ ψυχὴ σας, ἂν αὐτὴ ἐπιθυμῆ νὰ κάμῃ καλὸν καὶ νὰ δοξασθῆ αἰωνίως εἰς τὴν

ιστορίαν ταύτης τῆς ἐποχῆς! καὶ ποία εἶναι ἡ μεγαλυτέρα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον εὐχαρίστησις διὰ μίαν γενναίαν ψυχὴν παρὰ ἐκείνην νὰ κάμῃ καλὸν τῶν πλησίον του καὶ νὰ ἀναστήσῃ ἕνα δλόκληρον λαὸν ἀφανισμένον κατὰ κράτος, ὁ ὁποῖος θέλει σᾶς ἔχει διὰ ἐλευθερωτὴν του ὡς πατέρα, ἀλλὰ ἄς μὴ χάσῃ οὔτε λεπτόν. Καὶ ἡ περίστασις τελείως δὲν τὸν συγχωροῦν· οἱ πολεμικῆς καὶ οἱ πολιτικῆς ὑποθέσεις κρέμονται καὶ δεπενδέρουν (κρέμονται) συχνάκις ἀπὸ ἕνα λεπτόν· ὁ Ναπολέον μὲ τι ἐκέρδενε; παρὰ μὲ τὴν αὐπνίαν του καὶ ὀγληγοράδα εἰς τὰ κινήματά του.

«Ἐνας ἀρχηγὸς πρέπει νὰ εἶναι τύραννος ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἡ ἀνάγκη καὶ ὅπου καλεῖ ἡ χρεία νὰ εἶναι ὁ πλέον φιλόανθρωπος καὶ γλυκὺς πατέρας. Ὁ Λουήτζης 16ος ἐμεταχειρίσθη ὅπου δὲν ἔπρεπε τὴν φιλανθρωπίαν του καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἔχασε τὸ ἴδιον του κεφάλιν καὶ ἐθυσίασθησαν παραπάνω ἀπὸ 4.800.000 λαὸς καὶ ἐβάσταξεν ἕνας πόλεμος 28 χρόνια! καὶ ἀκόμη δὲν ἐτελείωσε ἡ ἐπανάστασις τῆς Γαλλίας ἐπειδὴ δὲν ἤκουσεν τὰς συμβουλάς νὰ κοποῦν 40.000 κεφάλια ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐσέβονταν αὐτὸν τὸν ἄγγελον κυρίου, καὶ βέβαια ὅποιος ἐγνώριζε τὴν ζωὴν του δὲν ἤμπορεῖ νὰ τὸν ὀνομάσῃ μὲ ἄλλο ὄνομα.

«Ἀπὸ τίποτας, Ἄρχοντα, γίνονται μεγάλα θαύματα εἰς τοῦτον τὸν κόσμον μὲ γνῶσιν ὅμως καὶ ἀπόφασιν στερεάν, καὶ ἀπὸ μεγάλα πράγματα χωρὶς αἰτία γίνεται ἕν τίποτες! τὸ διαβάζομεν εἰς τὰς ιστορίας, τὸ εἶδομεν καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας. Ἐγὼ ἤμουν ἐκ νεότητός μου μεγάλος ἐχθρὸς τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Γάλλων, ἀκολούθως καὶ τοῦ Μπονοπάρτε, ἀλλὰ τέλος πάντων ὄντας ἔγινεν τέτοιο μεγάλο θηρίον, ἔχασε ὅλα τὰ κάλλικυλά του νὰ ἤμπορῇ ποτὲ νὰ γκρεμισθῇ ἀπὸ τὸ ὕψος του. Τέλος πάντων τὸν εἶδομεν καὶ αὐτὸν ὅπου ἐσβύσθη καὶ ἐπνίγηκεν εἰς ἕν ποτῆρι νερὸν καθὼς τὸ λέγει ἕνας λόγος. Τὸ τί σᾶς λέγω, Ἄρχοντα; σᾶς τὰ λέγω μὲ Ρωσικὴν καθαρὰν καρδίαν βαστόντας τὴν εἰς τὸ ἴδιον χέρι ὅπου τῆς γράφω χωρὶς παραμικρὰν δολιότητα Κρητικὴν, οὔτε Φαναριώτικην! Ἴσως ἕνα καιρὸν ἀπὸ μακροῦ, ἤγουν ἀπὸ τὴν Πετρούπολιν, θέλει γνωρισθοῦμεν καλλιώτερα παρὰ τώρα, ὅπου εἵμαστε τόσοσιμα, καὶ ὄντας εἵμεθα ἀκόμα σιμώτερα ἤγουν εἰς τὸν Μωρέα εἰς τὸ χωριὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἐπειδὴ τώρα ὡς διάδοχός μου εἰς τοῦτο τὸ πόστο καὶ ὡς ῥωμῆς ἤμπορεῖτε νὰ ἔχετε κάποιαν ὑποψίαν ἐπάνω μου! ἀλλὰ θέλετε τὸ λαθεύσει σκληρὰ καὶ ὁ καιρὸς θέλει εἶναι διδάσκαλος.

«Ἐγὼ εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν ὅπου μὲ ἀξίωσεν νὰ γεννηθῶ εἰς

ἐκείνην τὴν εὐλογημένην γῆν τῆς καθαρότητος. Ἐκεῖ ἐγεννήθη διὰ τὴν μεγάλην μου τύχην ὁ πατήρ μου, ὁ πάππος, ὁ προσπάππος καὶ ὁ προσπάππος τοῦ προσπάππου μου· ἐκεῖ ἡ φαμιλιά μου ἐκατοίκησε πρὸ 280 χρόνων καὶ ἂν μὲ ἐρωτοῦσε κανεὶς τι ἐπροτιμοῦσα νὰ γεννηθῶ, ἀλλοῦ ὡς διάδοχος μιᾶς μεγάλης κορόνας ἢ γεωργὸς εἰς τὴν Ρωσίαν, σᾶς ὀμνύομαι ὡς καθαρὸς χριστιανὸς ὅτι βέβαιοι ἤθελον προτιμῆσω τὸ ὕστερον· ὄλην τὴν εὐτυχίαν μου, τὴν τιμὴν μου ἐκεῖ λογαριάζω παρακαλόντας τὸν ὕψιστον Θεὸν νὰ μὲ ἀξιῶσῃ ν' ἀποθάνω εἰς τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς μου καὶ τῶν προγόνων μου, ἀλλὰ πολὺ φοβοῦμαι ὅτι δὲν θέλω τὸ ἀξιοθῶ· ἡ ὑγεία μου εἶναι πολλὰ ἀφανισμένη! ὄχι ὅμως τόσοσον νὰ μὴν ἠμπορῶ νὰ φθάσω ἐκεῖ· ἀλλὰ ὁ φόβος καὶ ὁ μέγας φόβος μὲ βαστᾷ, ὅπου δὲν θέλω γλυτώσω ἀπὸ τὰ δόντια τῶν ἀχόρταγων λύκων εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκομαι, ἐπειδὴ αὐτοὶ οἱ κατηραμένοι ἀπὸ τὴν κακίαν των, ἔχουν μέγαν φόβον ἀπὸ ἐμένα νὰ μὴ τούς πληρῶσω τὰ ὅσα μοῦ ἔκαμαν! γελοιοῦνται ὅμως οἱ ἀνόητοι, ὁ Θεὸς θέλει ἐκδικήσῃ ἐμένα καὶ τὰ ὅσα ἔκαμαν τοῦ καλοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης· εἰς αὐτὸν βάζω ὄλην μου τὴν ἐλπίδα.

«Ἦθελα σᾶς εἰδοποιήσω περὶ πολλῶν φρικτῶν συμβάντων εἰς τοῦτες ταῖς ἡμέρας καὶ ὅπου ἀκολουθοῦν νὰ συνέβουν καθημεροῦσιον καὶ θέλει ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλα πολλὰ ὡς εἶμαι βεβαίωτος! ἀλλὰ πρῶτον μὲν φοβοῦμαι νὰ μὴν στοχασθῆτε καὶ ὑποπεύσετε ὅτι τὸ κάνω διὰ κανένα μου τέλος καὶ δεύτερον ὅπου εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ ἐπίτροπός σας γνωρίζει τὸ χρέος του καὶ σᾶς ραπορτᾶρει ὅλα.

Ἐὰν μὲ ἀξιῶσετε ἀποκρίσεώς σας καὶ θέλετε μὲ στείλει κανένα γράμμα, στείλετέ με κρυφίως καὶ προστάξτε τοῦ ἀνθρώπου νὰ μὴν εἰπῇ κανενὸς ὅπου βαστᾷ γράμματα δι' ἐμένα, ἐπειδὴ θέλει τὰ ἀρπάξουν ὡς τὸ ἔκαμαν χιλιάδες φορὲς εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἐξουσίας μου. Ἄχ, νὰ πρόσταξε ἡ βουλή νὰ ἔλθω αὐτοῦ πρὶν νὰ κινήσετε διὰ ἐδῶ, βέβαια ποῦ ἤθελε εἶμαι ὠφελιμώτατος τόσοσον διὰ τὰς κοινὰς ὑποθέσεις τούτου τοῦ τόπου, καθὼς καὶ διὰ τὴν πανευγένειάν σας καὶ ἤθελες ἔμβη ἐδῶ προετοιμασμένος καὶ μὲ μάτια καθαρὰ. Ταῦτα καὶ μὲ τὸ πρέπον σέβας.

«Ἐχω τὴν τιμὴν νὰ ὑποσημειοῦμαι.

Δουλὸς σας

M. KOM. ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΕΦ.

Καὶ σ' ἄλλο γράμμα του μετὰ δύο μέρες συνεχίζει:

«Φυλακὴ τοῦ Λουτροῦ τῆ 9 Φεβρουαρίου 1923.

10 ὥρες ἀλλὰ φράγγα τῆς αὐγῆς.

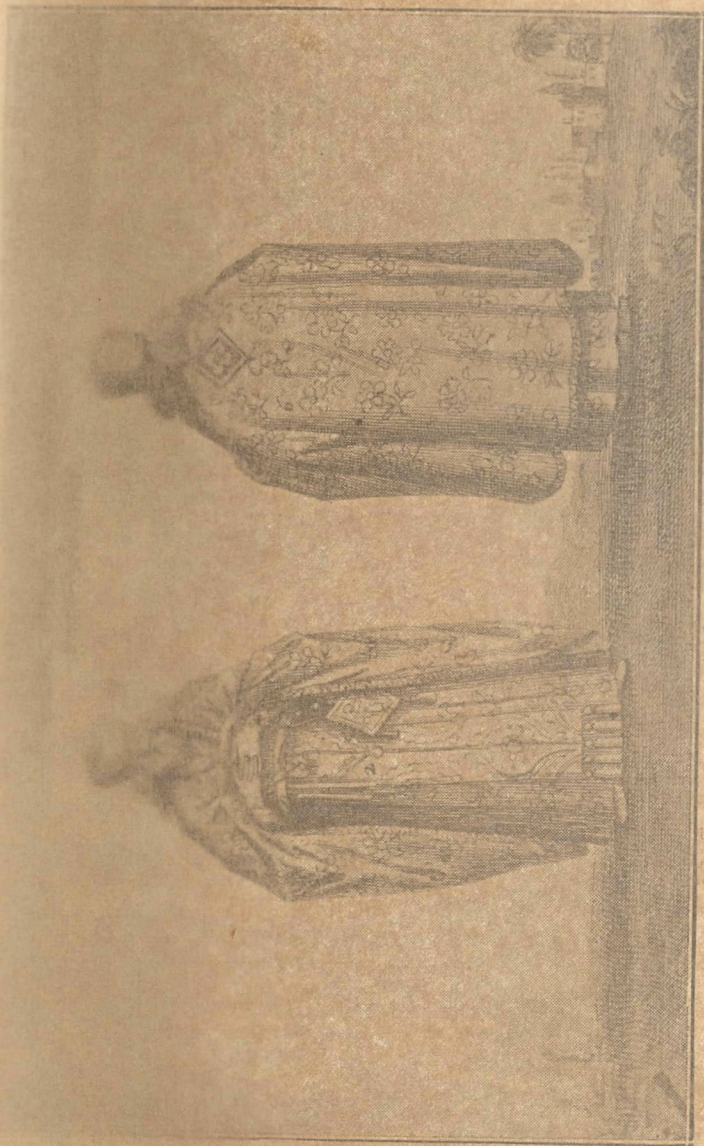
«Τῆς ζητῶ ὡς ἓνα μέγα ἔλεος νὰ μὲ εὐσπλαχνισθῆ νὰ στείλῃ τὰς προσταγὰς τῆς καὶ ἐκεῖνας τῆς Βουλῆς ἢ νὰ μὲ γλυτώσουν τὸ γληγορώτερον ἢ νὰ μὲ θανατώσουν, ἂν μοῦ πρέπει καὶ θέλω τὸ προσμένει μὲ μεγαλωτάτην ἀνυπομονυσίαν. Πέρονω τὸ θάρρος νὰ τῆς εἰπῶ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Ἄρχων Κον Κωλέττην ὅλα τὰ ραπόρτα καὶ τὰ γράμματά μου, ὅπου τοῦ ἔγραψα ἀπὸ τὸν Ἰούλιον μῆνα καὶ ἅς καταδεχθῆ νὰ τὰ διαβάσῃ μὲ ἐπιμέλειαν, θέλει εὔρει καὶ ὠφέλιμα διὰ τὸ τίμιον ἐπέγγελμά της ἐρχόμενος ἐδῶ.

«Ἦθελα νὰ τῆς περιγράψω πολλὰ τὰ ὁποῖα ἤθελον ἦτον καὶ ὠφέλιμα μερικῶς διὰ τὸ ὑποκείμενόν της καθὼς καὶ κοινῶς διὰ τὸ καλὸν τοῦ γένους, ἀλλὰ νὰ μὴ τὰ πάρη διαφορετικῶς κάλλιον νὰ σιωπήσω, θέλει μάθει ἐκάμποσα ἀπὸ τὸν ἐπιφέροντα καὶ τοὺς ἀνθρώπους του· αὐτοὶ εἶναι ἐλεύθεροι γυρίζουν καὶ ἡξεύρουν περισσότερα ἀπὸ ἐμέ.

«Ἐὰν οἱ κατηραμένοι ἤθελε πιάσουν αὐτὸ τὸ γράμμα μου βέβαια ποὺ δὲν ἦτον σωτηρία πλέον δι' ἐμένα καὶ οὐ μὴν τὸ δώσει ὁ Θεὸς νὰ μὲ προδόσῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ συμπατριώτης σας!

«Ἄς πάρη τὰ ἀναγκαῖα καὶ πρέποντα μέτρα κινούμενος διὰ ἐδῶ νὰ μὴν πάθῃ τὰ ἴδια ὅπου ἔπαθα ἐγώ! δὲν τὸ λέγω εἰς τὸν ἄερα, ἴσως οἱ συμπατριῶται της θέλει τῆς εἰποῦν κάτι τι ὡς ἔμαθα νὰ ἤκουσαν καὶ ἔμαθον τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ φρονήματα τῶν διαστραμμένων.

«Ἄς μὴν στοχασθῆ ὅλους διὰ κακοὺς, ὄχι, ὄχι, ὁ λαὸς εἶναι καλωτάτος καὶ δυνατὸς καὶ μάλιστα ἂν θέλει πατηθῆ τὸ Σέλινον καὶ ἡ Κίσαμος ὅπου αὐξάνουν παρὰ νῶ 5.000 φοβερὰ παλληκάρια, φτάνει αὐτοὶ νὰ βροῦν τὴν σκέπηνη της, σβιοῦν εὐθύς τοὺς κατηραμένους Σφάξους, ἀληθινούς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος καὶ τοῦ γένους τοῦ χριστιανικοῦ καὶ θέλει ἀναπληρωθῆ τὸ φυσικόν τους ὄνομα, ἡγουν νὰ σφαγοῦν αὐτοί· εἶναι ὀλίγοι καὶ δειλοί, μάλιστα τώρα ὅπου καὶ ἐπλούτισαν καὶ ἀρχόντευσαν τοὺς ἐξαπτοῦσα καὶ ἐγὼ ἀλλὰ τί ἡμπορεῖ ἓνας μόνος καὶ ξένος ἄνθρωπος νὰ κάμῃ σὰς ἐρωτῶ; Αὐτὸ τελείως δὲν κάνει τιμὴν οὔτε τῆς Βουλῆς οὔτε τῆς Πανευγενείας σας! οἱ Σκλάβοι εἰς τὴν Μπαρμπαραίαν δὲν ὑποφέρουν τόσον ὅσον ἐγὼ

ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΙΕΡΕΙΣ
μὲ τὶς λειτουργικὰς φορεσιὰς τοὺς τὴν ἐποχὴν τοῦ Πάσχα.

ἔδῶ! ἀφήστετέ με, ἂν εἴσθε χριστιανοί, νὰ πάγω νὰ ἰδῶ τὴν πατρίδα μου καὶ θέλω σᾶς τὸ γνωρίζω διὰ μεγαλωτάτην χάριν.

Μένω μὲ τὸ πρέπον σέβας διὰ πάντα

M. ΚΟ.ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΕΦ. » 1

1.—'Απὸ τὰ δύο γράμματά του πρὸς τὸ Λούη Στῆ φαίνεται ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ Ἀφεντούλιεφ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσί του ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὸ μῖσος του γιὰ τοὺς Σφακιανούς καὶ ὁ πόνος του, γιατί ὁ Στῆς τοῦ κατακρατοῦσε τὰ προσωπικά του ἔγγραφα πού πιστοποιοῦσαν τὴ δρᾶσι του. Θεωρῶ καθήκύν μου νὰ δώσω τὸ λόγο καὶ σ' αὐτὸν πού ὄλοι κατηγορήσαν καὶ νὰ μὴ στερήσω τὴ μνήμη του ἀπὸ τὸ δικαίωμα ν' ἀμνηθῆ μπρὸς τὴ γενικὴ κατακραυγῇ.

«Φιλογενέστατε Ἄρχον Λουάκη

Σύρα τῆ 18—30 Ἰουλίου 1823

Μετὰ τὸ ὑστερόν μου γράμμα ὁποῦ σᾶς ἔγραψα μὲ τὴν Γαλιότα σας ἀπὸ ἐδῶ, εἶχα κάθε δικαίον νὰ προσμένω καὶ νὰ ἐλπίζω νὰ μοὶ στείλετε ἀφεύκτως τὸ τί σᾶς ἐξητοῦσα. Ἄλλὰ ἀνελπίστως χοντρά ἐγελᾶσθηκα καὶ μοὶ κατοφαίνεται ὑπὲρ τὸ ἄκρον, τόσον περισσότερον ὅπου ἐλογάριασα ἐπάνω σας ὡς εἰς ἕναν τιμιότατον ἄνθρωπον καὶ τὸν πλέον καθαρὸν μου φίλον, καθὼς πάντα ἤμουν καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος· ἤξεύρατε καλά ὅτι ὁ Κ. Πασᾶς χωρὶς ἄλλον θέλει εὐγὴ εἰς τὰ νησιά διὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Αὐγούστου, ἐγὼ μὲ τὰ μάτια μου εἶδα γράμμα ἐδικόν του καθολικὸν καὶ ἤξεύρω ὅλην τὴν ἀπόφασιν τῆς Πρότας καὶ τὴν ἐδικὴν του ἀπὸ μεγάλους ἀνθρώπους καὶ Κομμαντάντας Φραντζέζους καὶ Ἰγγλέζους ὡς καὶ Αὐστριακούς, τὸ ἤκουσα, καὶ μὴν στοχασθῆτε πῶς αὐτὸς κοιμᾶται· θέλετε μὲ μίας μάθη καὶ ἀκούση καὶ ἴσως καὶ μὲ τὰ ἴδια σας τὰ μάτια θὰ ἴδετε ἔργα τρομερὰ καὶ ἀνήκουστα! Τὸ κεφάλι μου εἰς τοῦτα τὰ μέρη δὲν εἶναι σίγουρον, καὶ χωρὶς ἄλλον δὲν πρέπει νὰ εὐρεθῶ ἐδῶ, μάλιστα εἰς τοῦτο τὸ διαβολόνησον, καὶ ἤθελα ἕως τώρα ἀπὸ πολὺ νὰ εἶμαι μισευμένος ἐὰν δὲν ἐγνιαζόμουν νὰ περιλάβω τὰ γνωστά σας χαρτιά καὶ ὑστερὶς ὁποῦ σᾶς ἔγραψα ἀκόμη ἀπὸ τὴ Μήλο πρὸ πολλοῦ καὶ δὲν ἐλάβετε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ τὰ στείλετε ἕως τώρα· ὁ καπετάνιος τῆς γαλιότηας σας εἶδεν χθὲς καὶ σήμερον τὸν δούλον μου καὶ τοῦ εἶπεν ὅτι δὲν ἐστείλατε τὰ χαρτιά μου, διατὶ ἐμάθατε πῶς ἐγὼ ἔφυγα. Καλὴ πρόφασις εἶναι τούτη! καὶ τὸ θάρρος ἤθελε ἦτον δι' αὐτὴν τὴν γαλιότα σας νὰ τὰ φέρῃ ἂν μὲ ἠύρισκεν μὲ τὰ ἐπαράδιδεν, δὲν μὲ εὕρισκεν, ἤθελε σᾶς τὰ φέρει ὀπίσω, καὶ τί ἤθελε χάσετε παρὰ μίαν κόλα χαρτὶ καὶ ἕνα κουάρτο τῆς ὥρας ὅσον νὰ γράψετε ἐκεῖνο τὸ γράμμα, πάλιν ἐγὼ δὲν ἔφευγα χωρὶς νὰ παρακαλέσω κανένα φίλον μου νὰ τὰ παραλάβῃ καὶ νὰ μοῦ τὰ στείλῃ, ἐκεῖ ὅπου πρέπει καθὼς ἤμουν καὶ ἀποφασισμένος νὰ τὸ κάμω ἐὰν ἔφευγα, ἐπειδὴ δόξα τοῦ Θεοῦ φίλοι παντοῦ ὅπου καὶ ἂν ἐπῆγα δὲν μοῦ ἀπολείπουν, ἐδῶ ἔχω ἐλλίδες· ἦλθον καὶ κάποιοι συγγενεῖς μου· ἀπόλαυσα φίλους καὶ πολλούς, οἱ ὅποιοι μὲ γνωρίζουν πρὸ τόσων χρόνων. Τοῦμῶ λοιπὸν νὰ σᾶς εἰπῶ, ἀκριβέστατε φίλε Ἄρχον Λουάκη, μὲ τὴν συνηθισμένη καθαρὰν μου καρδίαν καθὼς καλὰ τὴν γνωρίζετε, ὅτι μὲ ἀδικήτε πάρα πολὺ εἰς αὐτὸ καὶ δὲν εἰμφορῶ ποτέ νὰ τὸ κρύψω καὶ νὰ μὴν σᾶς τὸ προσθέσω ἀκόμη, ὅτι ἐμβήκα εἰς ὑποψίαν νὰ μὴν ἦστε ἀκόρδο μὲ τοὺς Σφακιανούς ἐναντίον μου καὶ νὰ κατακρατῆτε καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον, νὰ σβύσετε κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν των τόσα τὰ ἐνδοξα καὶ ἱερά μου ἔργα εἰς τὴν Κρήτην καθὼς καὶ κάθε ἀπόδειξις εἰς τὰ δικαίωτά μου τὰ πλέον δίκαια καὶ νόμιμα, νὰ ζητήσετε μίαν ἡμέραν ἐὰν ὁ Θεὸς χαρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ γένους σας, τὰ ὅσα μοῦ ἔκλεψαν. Τὸ ἔξεύρατε καλά καθὼς καὶ τί μοὶ ἀπαρθενεῖαι διὰ τὴν δούλευσίν μου, ἐὰν ἐγὼ ἐδούλευσα μὲ τιμὴν καὶ φόβον Θεοῦ τοὺς Γραικούς, τόσον εἰς τὸν Μορέα καθὼς εἰς τὴν Κρήτη. Τὰ ἔργα μου εἶναι γνωστά εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ ἡ δούλευσίς μου

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ φαίνεται τὸ ἄγριο μῖσος τοῦ Ἀφεντούλιεφ γιὰ τοὺς Σφακιανούς, οἱ ὅποιοι γιὰ νὰ θέσουν ἓνα τέλος στὶς φιλοδοξίες τους ἀναγκάσθησαν ν' ἀφήσουν ἐλεύθερη τὴ γνωστή τους ὠμότητα—ὠμότητα ποὺ δημιούργησαν οἱ σκληρὲς τῆς ζωῆς των συνθήκες—καὶ νὰ τὸν περιορίσουν ὡς κοινὸ ἐγκληματία. Ἡ ἀπογοήτευσίς τοῦ Ἀφεντούλιεφ τὸν κάνει νὰ χάσῃ κάθε ψυχραὶμη σκέψι καὶ νὰ ξεχύνεται σὲ ὑβρεολόγιο φρικτό. Ἀπὸ τὸ ὑβρεολόγιό του αὐτό, ποὺ ἤξερε πὼς ἂν τὸ μάθαιναν οἱ Σφακιανοί, κινδύνευε ἄμεσα ἡ ζωὴ του, φαίνεται ὁ σκληρὸς καὶ παράφορος χαρακτῆράς του καὶ δικαιολογοῦνται οἱ βαρεῖες μομφὲς γιὰ τὶς ὑπερβασίες καὶ τὶς ἴταμότητές του.

Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἀκούεται ἡ φωνὴ τοῦ ἀπὸ ὅλους κατηγορουμένου αὐτοῦ θερμοῦ, ἀλλὰ μωροφιλοδόξου Ἑλληνοῦ, ποὺ ἐπρόσφερε κι' αὐτὸς στὸν ἀγῶνα ὅλη τὴ δύναμί του, ἀδιάφορο ἂν αὐτὴ καταντοῦσε μὲ τὴν ἐπιπολαιότητα τῆς παροχῆς τῆς βλαβερῆ καὶ κάποτε ἀντεθνικῆ. Ἀπὸ τὸν πόνο ποὺ τὸν ἐξώθει σὲ χυδαῖες καὶ ἄδικες βρισιὲς γιὰ τοὺς Σφακιανούς, βγαίνει τὸ συμπέρασμα πὼς τ' ὅτι ἐνεργοῦσε τὸ αἰσθανότανε ὡς καθῆκον· ἡ ἐνέργειά του ἦταν συνειδητῆ. Γιὰ κάθε του πράξι προσδοκοῦσε ἀνταμοιβὴ ἐθνική, πράγμα ποὺ ἐλαφρώνει κάπως τὶς βαρεῖες κατηγορίες ποὺ τοῦ

εἶναι φανερά καὶ μία φούκτα διαστρεμμένοι, κάκιστοι, ποταποὶ ἄνθρωποι καὶ ἀληθινῶς ἐχθροὶ τῆς πατρίδος των καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ τὰ σβύσουν. Λοιπὸν σὰς παρακαλῶ θερμοῦς μὴν μοῦ κάμνετε περισσότερον αὐτὴν τὴν ἀδικίαν καὶ μὴν μὲ βαστάτε ἐδῶ ἀδίκως καὶ παραλόγως νὰ ἐξοδεύομαι καὶ νὰ κινδυνεύω καὶ τὴν ζωὴ μου καὶ αὐτὸ εἶναι σίγουρον, ἀλλὰ (δυσανάνγνωστον) νὰ μοῦ τὰ στείλετε ἐδῶ καὶ ἂν θέλει εἶμαι ἔως τότε μισευμένος μὲ τὸν συγγενῆ μου Ἄρχον Μιχαὴλ Πάγκαλον Κόσολα ἐπὶ τὰ ριγᾶτων εἰς τὴν Τζία, νὰ τὰ παραδώσουν εἰς τὸν Κ. Γεωργάκη τοῦ ὁποῦ σήμερον ὁ δούλος μου θέλει δεῖξει τὸ μαγαζὶ τοῦ καπετάνιου σας καὶ τὸ σπίτι ὅπου εἶναι πρῶτον ἐδῶ εἰς τὴν Σύρα καὶ ἂν θέλετε μοὶ κάμνετε μεγαλητέραν χάριν προστάξτε τοῦ ἴδιου καπετάνιου σας νὰ τὰ φέρῃ μόνος του εἰς τὴν Τζία ὅπου θέλει μείνω χαμιμὰ εἰκοσαριὰ ἡμέρας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐμπαρκάρομεν διὰ τὸ Τριέστε καὶ θέλει σὰς γνωρίσω μεγάλην χάριν. Τὰ βουνά, κύριε, δὲν ἀνταμόνονται οἱ δὲ ἄνθρωποι πολλὰ συχνά, καὶ ὁ Θεὸς ἤξεύρει πὼς θέλει γυρίσουν τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ἐγὼ ἤμπορῶ παντοῦ νὰ σὰς εἶμαι ὠφέλιμος· εἶμαι βέβαιος καὶ ἀγαπῶ νὰ κάμω τὸ καλὸν ὄτινος καὶ ἂν εἶναι ὅταν ἤμπορῶ. Ἐγὼ μὲ ἀνυπομονησίαν σὰς ἐπρόσμενα ἐδῶ καὶ τόσον ἡμῶν σίγουρος εἰς αὐτὸ ὅπου ἔβγαλα ἀπὸ τὸ κονάκι ἓνα φραντζέζον ἱατρὸν ὅπου τὸ εἶχαμεν μαζὶ καὶ τὸ ἐπῆρα ὅλον ἐπάνω μου πληρώνοντας 40 γροῦσια τὸν μῆνα, νὰ εἰμπορέσω νὰ σὰς δεχθῶ καὶ νὰ ἔχετε τὸ κόμοδόν σας ὡς πρέπει ἀλλὰ ἐγελάσθηκα χοντρά! ὁ ἐρχομός σας ἤθελεν ἦτον πολλὰ ὠφέλιμος διὰ τὴν εὐγένειάν σας, ἐπειδὴ εἶχα νὰ σὰς κοινολογήσω πράγματα καὶ ὑποθέσεις πολλὰ δηλικάτες ἀλλὰ τὸ ἀμελήσατε. Ταῦτα καὶ μὲν διὰ πάντα ὅλος ἐδικός σας. α

Μ. Κ. ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΕΦ

α. Τὰ γράμματα αὐτὰ πῆρα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τῶν Ἀγωνιστῶν τῆς Ἑθνικῆς

σφραγῆσαν γιὰ τὴν προδοτικὴ του δραῖσι καὶ γιὰ τὶς μυστικὰς του συνεννοήσεις μὲ τὸν Χασὰν πασᾶ. Δὲν ἦτο δυνατόν ἄνθρωπος ποὺ θὰ χτυποῦσε τὴν πόρτα τοῦ Χασὰν πασᾶ γιὰ πασαλίκια νάχη τὸ θάρρος νὰ κατηγορῆ, ἔστω κι' ἀδίκως, ἄνδρες ποὺ πρόσφεραν τὰ πάντα γιὰ τὴν πατρίδα τους καὶ νὰ μὴ τοὺς συγχωρῆ καὶ τὶς μικρὰς ἔστω καὶ ὑπερβολικὰς κάποτε προσωπικὰς τους φιλοδοξίας.

ΕΝΤΟΝΗ ΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΧΑΣΑΝ

Ἀλλὰ ἄς γυρίσωμε πάλι τὴν δραῖσι τοῦ Χασὰν πασᾶ ποὺ ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται πιὸ ὀρμητικῆ κι' ἀγρία πρὸς τὴ μέση κι' ἀνατολικὴν Κρήτη. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσι τῶν ἀρχηγῶν ἀπὸ τὰ γύρω τοῦ Ἡρακλείου, ὁ Χασὰν πασᾶς ὠργάνωσε τὰ πόστα του πρὸς τὸ Μαλε-

κῆς Βιβλιοθήκης καὶ ἀπὸ τὸν φάκελλον τοῦ Λοῦη Στάη πλοιάρχου ἐξ Ἰου. Ὁ φάκελλος αὐτὸς φέρει ἀριθ. 17.400—17.149.

Τὸ δεύτερο γράμμα του πρὸς τὸν ἴδιο:

Σύρα τῆ 28 7)βρίου 7 Ὀκτωβρίου 1823

Σὰς χαιρετῶ.

Μὲ μεγάλο κακοφανισμόν καὶ λύπην ἀναχωρῶ ἀπὸ τὴν Σύρα μὴν ἠμπορόντας νὰ σὰς ἀπολαύσω ἐδῶ μὲ ὅλας τὰς ἐλπίδας καὶ ὅσας παρακαλέσεις ὅπου σὰς ἔκαμα, ἀρχίζοντας τὸν Ἀπρίλιον ἀπὸ τὴν Μῆλον ἀκόμη, ἀλλὰ τοῦ κάκου. Τέλος πάντων ἐὰν ἀποφασίσετε εἴναι μὲ τὸ ὑστερόν μου γράμμα ποὺ σὰς ἔστειλα τούταις ταῖς μέρες νὰ μοῦ στείλετε τὰ χαρτιά μου τὰ γνωστά σας καὶ ἂν τὰ φέρουν μετὰ τὸν μισεμόν μου, παρακαλῶ σας νὰ λάβετε τὴν καλωσύνην νὰ προστάξετε καὶ νὰ παραδοθοῦν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κυρίου Γεωργάκη Ρούσου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν παραγγελίαν μου καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις ὅπου θέλει τοῦ γράφω, ἢ μοὶ τὰ στέλνει εἰς Μάλταν, ἢ Ρώμην, ἢ θέλει τὰ βαστάξει ἑὸς εἰς τὸν γυρισμόν μου ἐδῶ ὑποχρεώνοντάς με μεγάλως διὰ τὸ στέλσωμεν αὐτῶν τῶν 10 πακέτων ὅπου σὰς εἶχον στείλει μὲ τὸν γνωστόν σας συγγενῆ τὸν περασμένον χειμῶνα ἀπὸ τὸ Λουτρον τῶν Σφακιῶν καὶ ἐβεβαιώσατε τὴν παραλαβὴν τῶν ὁμοίων καὶ ἂν θέλετε στείλει καὶ τὸ χαβιάρι μου νὰ παραδοθῆ εἰς χεῖρας τοῦ κυρίου Γεωργάκη Ρούσου.

Ταῦτα καὶ μὴ ἔχοντας ἄλλον τί, σὰς εὐχομαι μὲ ὅλην τὴν οἰκογένειάν σας ὑγίαν εὐτυχίαν καὶ καλὰ τέλη τῶν νῦν ὑποθέσεων τῆς Πατρίδος σας καὶ μὲν διὰ πάντα ἐδικός σας εὐκρινὴς φίλος καλὸς δούλος.

Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ.

Κύριε Κύρ Γεωργάκη Ρούσε.

Σὰς ξαναπαρακαλῶ νὰ λάβετε τὸν κόπον ὡς καὶ πρὶν τούτου σὰς ξαναμίλησα καὶ σὰς ἐπαρεκάλεσα νὰ ὑποδεχθῆτε τὰ δέκα πακέτα μου καὶ τὸ χαβιάρι ἐὰν θέλῃ μοὶ σταλθοῦν ἀπὸ τὴν Νιὸ ἀπὸ τὸν κύριον Λουάκη Στάη, διδόντάς του μίαν σημείωσιν γιὰ τὴν παραλαβὴν των, καὶ θέλετε ἀκολουθήσει ὡς ἐμφανήσαμεν ὑποχρεώνοντάς με μεγάλως δι' αὐτὴν τὴν καλωσύνην μὲν ὁ ἐδικός σας.

Καβαλιέρος Κομουνδόρος

ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΕΦ

Σύρα τῆ 28 Σεπτεμβρίου — 8 Ὀκτωβρίου 1823.

βύζι. Είχε πιάσει την Τύλισσο και την ταμπούρωσε δυνατά. Προχωρημένα φυλάκιά του είχε στη Μονή και στα περάσματα του Σκλαβόκαμπου. Σὲ λίγο έπιασε και τον Άγιο Μύρωνα και τοποθέτησε ισχυρὸ σῶμα στρατοῦ.

Μὲ βási του τὸν Άγ. Μύρωνα προσπαθοῦσε νὰ δαμάση τὰ γύρω χωριά του Μαλεβυζιοῦ και νὰ ξεκαθαρίση τὸ δρόμο του πρὸς τὴ Μεσσαρά. Οἱ Μαλεβυζιωῖτες εἶχαν τραβήξει τὰ γυναικόπαιδά τους πρὸς τὸ δάσος τοῦ Ρούβα. Ἐκεῖ εἶχαν μεταφέρει ἀρκετὲς ζωοτροφίες κ' εἶχαν τοποθετήσει ισχυρὲς φρουρὲς πρὸς τὰ περάσματα τοῦ Κρουσῶνα και τῆς Γέργερης γιὰ νὰ προλάβουν ξαφνικὸ πέρασμα τῶν Τούρκων πρὸς τὸ δάσος. Τὸ κακὸ ἦταν πὼς τὸ φθινόπωρο τελείωνε και τὸ δάσος δὲν ἦταν ὁ κατάλληλος τόπος γιὰ παιδιά και γυναῖκες. Τὸ ὕψος του εἶναι πάνω ἀπὸ χίλια μέτρα κ' οἱ λίγες μάντρες ποὺ βρισκόντανε τότε μες στὸ δάσος δὲν μπορούσαν νὰ προστατεύσουν παρὰ ἐλάχιστο ἀριθμὸ. Ἡ ἐνέργεια τοῦ Χασάν πασᾶ προτοῦ προχωρήσει πρὸς τὴ Μεσσαρά και νὰ κτυπήση τὸν Κορμουλί με τὸς Μεσσαριῖτες του, εἶπνε στὸ νὰ ξεκαθαρίση τὸ Τέμενος και τὴν Πεδιάδα. Μὲ ἀποσπάσματα πολυἀριθμητὰ ξεπάστρευε τὰ χωριά πρὸς τ' ἀνατολικά. Σιγὰ-σιγὰ ἀναγκάστηκε ν' ἀλλάξη σχέδιο και ν' ἀναβάλῃ τὸ κατέβασμά του πρὸς τὸν κάμπο τῆς Μεσσαράς. Εἶχε πληροφορίες πὼς γινόντανε μεγάλες συγκεντρώσεις στὸ ὄροπέδιο τοῦ Λασηθιοῦ και πὼς ὅλα τὰ γυναικόπαιδα τῶν γύρω ἐπαρχιῶν κατέφευγαν στὴν ψηλὴ αὐτὴ ἐπαρχία. Φοβήθηκε πὼς ἂν δὲν προλάβαινε τὴ συγκεντρωσι ὅλων τῶν ἀνατολικῶν ποὺ θὰ γινότανε στὸ Λασηθι θὰ ὀργανώνετο μιὰ συστηματικὴ ἄμυνα πάνω στα ψηλὰ βουνὰ και θὰ τοῦ περᾶνε τὸ ξεκαθάρισμα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης. Γι' αὐτὸ ἀλλάξε σχέδιο και τραβήξε πρὸς τὸ Καστέλλι. Τσαντήρωσε στὸν κάμπο τοῦ ἔρημου Καστελλιοῦ, ποὺ ὡς ἔμαθαν τὸ πλησίασμα τῶν Τούρκων οἱ κάτοικοί του τὸ εἶχαν ἀδειάσει κ' εἶχαν ὀδηγήσει τὰ γυναικόπαιδά τους ἀπὸ τοῦ Τσουλή τὸ Μνήμα πρὸς τὸ ὄροπέδιο τοῦ Λασηθιοῦ κ' εἶχαν τραβηχθῆ κι' αὐτοὶ μαζί και ἐνώθηκαν με τὸς ἄλλους ἐπαναστάτες.

ΝΙΚΗ ΣΤΑ ΛΑΣΗΘΙΩΤΙΚΑ ΒΟΥΝΑ

Ὁ Χασάν πασᾶς ἤθελε νὰ κτυπήση τὸ Λασηθι ἀπὸ δυὸ μεριές και νὰ ἐπιχειρήση τὸ ἀνέβασμά του ἀπὸ δυὸ περάσματα. Προτίμησε τὸ Καστέλλι και τὰ Μάλλια. Ὡς τόσο οἱ ἐπαναστάτες εἶχαν εἰδοποιήσει τοὺς ἀρχηγούς και καπεταναίους, ποὺ βρέθηκαν στὰ κοντινὰ

μέρη νὰ τοὺς βοηθήσουν. Πραγματικῶς ἔτρεξαν πρόθυμα στὸ Λασηθι ὁ Κουσκουμπές, ὁ Θ. Χοῦρδος, ὁ Βουζομάρκος, ὁ Ζερβονικόλας, ὁ Ρούσος Χοῦρδος κι' ἀπὸ τὸ Μεραμπέλλο ὁ Λουτσάκης, ὁ Ἀλεξομανώλης, ὁ Μουρέλλος, ὁ Κουνάλης, ὁ Φούσκης, ὁ Γιανναδάκης, ὁ Κοτὸς κι' ὁ Ἀβδιώτης Καγιαμπῆς. Ὡς τόσο ὁ Καζανομανώλης με τοὺς ἄλλους καπεταναίους τοῦ Λασηθιοῦ ὀργάνωσαν τὴν ἄμυνα τοῦ ὄροπεδίου και ζητοῦσαν ὄπλα ἀπὸ παντοῦ. Τὶς ἡμέρες ἐκείνες ἡ Γενικὴ Διοικήσις εἶχε στείλει στὴν Ψαρή Φοράδα με τὸ καράβι τοῦ Ν. Ἀνδρουλακάκη ὀκτακόσια ὄπλα γιὰ νὰ ὀπλιστοῦν οἱ Λασηθιωῖτες, γιατί ὡς ἐκείνη τὴν ὥρα δὲν εἶχε κατορθωθῆ ὁ γενικὸς ἐξοπλισμὸς στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες. Ζήτησαν κι' ἄλλα γιατί εἶχαν καταφύγει στὸ Λασηθι πάνω και πολλοὶ ἀπ' τὶς κάτω ἐπαρχίες ποὺ ἦταν ἄοπλοι κι' ἀνίκανοι νὰ προσφέρουν καμμιά βοήθεια σὲ μιὰ τέτοια στιγμὴ κρίσιμη και μόνο σύγχισι ἔφεραν. Ἡ διοικήσις φόρτωσε στὸ καράβι τοῦ Ἀν. Ψαρουδάκη ἄλλα χίλια ὄπλα ποὺ κατώρθωσαν νὰ φτάσουν στὸ Μαντράκι τοῦ Μεραμβέλλου μόλις στὴν ἀρχὴ τοῦ Δεκέμβρη.

Κατώρθωσαν νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ Λασηθι πάνω ὡς δυὸ χιλιάδες ὀπλοφόροι με ἀρχηγούς τὸν Χοῦρδο, τὸν Καζάνη και τὸν Ζερβονικόλα. Κατέλαβαν θέσεις ἀπ' τὴν Κασταμονίτσα ὡς τὸ Κράσι. Ὅλοι στὶς ριζοβουνιές. Καταλάβαιναν πὼς ἀπὸ κεῖ θὰ δεχόντανε τὸ πρῶτο κτύπημα, ἀλλὰ δὲν ἤξεραν ἀπὸ ποῖο μέρος ἀκριβῶς. Τοὺς τούρκους τῶν Μαλλιωῶν τοὺς κρατοῦσαν οἱ Βραχασιωῖτες, οἱ Μαλλιωῖτες κ' οἱ Μοχιανοί. Ἀπὸ κεῖ δὲν εἶχαν φόβο. Ὁ κίνδυνος παρουσιαζότανε ἀπ' τὴν Κασταμονίτσα κι' ἀπ' τὴν Ἀμπελο.

Στὶς 25 τοῦ Σεπτέβρη ὁ Χασάν πασᾶς ἄρχισε μιὰ δυνατὴ ἐπίθεσι πρὸς τοῦ Τσουλι τὸ Μνήμα. Τὰ πόστα τῶν χριστιανῶν ποὺ κρατοῦσε ὁ Βουζομάρκος, ὁ Λουτσάκης κι' ὁ Καζανομανώλης ἦσαν ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκὰ γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες και τῶν Τούρκων ἡ ὀρμὴ ἔσπασε γρήγορα. Κτύπησαν τὴν ἴδια μέρα πὺ πέρα. Προσπάθησαν νὰ πετύχουν κύκλωσι. Μιὰ δυνατὴ ἀντεπίθεσι τῶν ἐπαναστατῶν πληρώθηκε με ἑκατὸ Τούρκους νεκρούς και ὀλόκληρη ἐφοδιοπομπὴ ποῦχαν κοντὰ τους στὴν Κασταμονίτσα, γιατί νόμιζαν πὼς τὸ ἀνέβασμά τους ἦταν ζήτημα ὀρων. Δὲν πρόφταξαν στὴ σύγχισι τους πάνω νὰ τὴν τραβήξουν πρὸς τὰ πίσω. Οἱ χριστιανοὶ τραβήξαν τὰ φορτωμένα μουλάρια, ἔγδυσαν τοὺς νεκρούς και τραβήχτηκαν πάλι στὰ πόστα τους. Ἐχασαν δεκαπέντε νεκρούς κι' εἶχαν ἀρκετοὺς τραυματίες. Ὁ Βουζομάρκος πληγώθηκε τὴν ἡμέρα ἐκείνη μαζί με τὸ

Γ. Κριτοβουλίδη ἀδελφὸ τοῦ χρονογράφου Κριτοβουλίδη. Ὁ Καλλικρατιανὸς Παπαδόπετρος κατώρθωσε μέσα στὴν ὁρμὴ τῆς ἀντεπιθέσεως νὰ μπῆ μέσα στὸ στρατὸ ποὺ ὑποχωροῦσε καὶ ν' ἀρπάξῃ μίαν σημαίαν Τούρκικη σκοτώνοντας τὸ σηματοφόρο χωρὶς νὰ τολμήσῃ μῆτε ἕνας κἄν ἀπὸ τοὺς τρομοκρατημένους τούρκους νὰ τὸν κτυπήσῃ. Καθένας ἔτρεχε νὰ γλυτώσῃ καὶ νὰ μεταδώσῃ τὸν τρόμο του ὡς τὸ σταντῆρι τοῦ Χασάν πασᾶ.

Μετὰ λίγες ἡμέρες οἱ τούρκοι προσπάθησαν μὲ ξαφνικὴ νυκτερινὴ ἐπίθεσι ν' ἀνεβοῦν ἀπ' τὴν Ἄμπελο. Ἡ αὐτὴ ἀποτυχία τὸν περίμενε, γιατί τόσο οἱ βοηθοὶ τους ὅσο καὶ οἱ Λασηθιώτες, ποὺ ἤξεραν τὴ συμφορὰ ποὺ τοὺς περίμενε ἂν ὁ πασᾶς ἔμπαινε μὲς στὴν ἐπαρχία τους, πολέμησαν σ' ἄνθηρία. Τοὺς ἔρριχναν ἢ νεκροὺς ἢ ζωντανοὺς ἀπ' τὶς κατοπιεὶς καὶ τοὺς κνηγοῦσαν ὡς κάτω χαμηλὰ στοὺς κάμπους.

ΠΡΟΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΗ ΥΠΟΧΩΡΗΣΙΣ

Ὁ Χασάν πασᾶς εἶδε πὼς δὲν θὰ κατώρθωνε τ' ἀνεβάσματά του ἀπὸ τὰ δύσκολα αὐτὰ μέρη κ' ἀπεφάσισε νὰ τραβήξῃ πρὸς τὴ Βιάννο. Φαντάστηκε πὼς μὲ τὴν πρώτη τους νίκη οἱ χριστιανοὶ θ' ἄφηναν ἀφρούρητα τ' ἄλλα περάσματα κ' ἔτσι θὰ κατώρθωνε χωρὶς ἀπώλειες ν' ἀναβῆ στὸ Λασηθί. Δὲν ἐλογάζριζε ὅμως πὼς θὰ τὸν πρόφτανε ἕνας ἡρωϊκὸς καπετάνιος, ὁ περίφημος χαϊνης Συμιακός. Ὅσες μέρες ἔμεινε στὴ Βιάννο ὁ Χασάν, ὁ γρήγορος καὶ παράτολμος ὄπλαρχηγὸς τῶν Βιαννιτῶν τὸν κτυποῦσε ἀπὸ παντοῦ ἀπροσδόκητα πότε δεξιὰ, πότε ἀριστερά, πότε πίσω ἢ μπρός, κάθε νύκτα κ' ὅλη νύκτα, κρατώντας τὸ στρατὸ σὲ μιὰ κουραστικὴ ὑπερνεύρωσι ποὺ τοῦ ἀφαιροῦσε τὸν ὕπνο καὶ τὴν ξεκούρασι. Ὁ Χασάν πασᾶς ὑποκρίθηκε πὼς ἀναγκάστηκε νὰ φύγῃ καὶ νὰ γυρίσῃ πίσω στὴν Πεδιάδα. Δυστυχῶς τὴν ὑπόκρισί του αὐτὴ μῆτε οἱ ἀγωνισταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὴν κατάλαβαν, μῆτε οἱ χρονογράφοι, ποὺ περιέγραψαν τὴ δρᾶσι τοῦ Χασάν πασᾶ πρὸς τ' Ἀνατολικά, ὅπως θὰ δοῦμε. Δὲν μᾶς ἔδειξαν πὼς τὴν ἔνοιωσαν καὶ μετὰ τὴν ἐπιτυχία της ἀκόμα.

Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι ἀντὶ νὰ κρατήσουν τὶς θέσεις τους μπρὸς τὸν ἐχθρό, ποὺ μὲ ὑπομονὴ περίμενε τὴν κατάλληλη ὥρα νὰ κτυπήσῃ τὸ Λασηθί, ἀφήσαν τοὺς Λασηθιώτες μόνους καὶ τράβηξαν πρὸς τὴν Γεράπετρο'. Ἦλπιζαν λάφυρα ἀπὸ τὴν πολιτείουλα τῶν

1.—Αὐτὸ τὸ δικαιολογεῖ ὄχι μόνο ὁ Ψιλᾶκης ἀλλὰ καὶ οἱ προηγουμέναι χρονογράφοι, γιατί πάντα ζητοῦσαν δικαιολογίες εἰς βάρος τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὰ χονδροειδῆ ἀλλὰ φυσικὰ λάθη τῶν δυτικῶν, ποὺ ἀγνοοῦσαν τελείως τὸ ἔδαφος πρὸς τ' Ἀνατολικά.

πλουσίων Τούρκων λαδοπαραγωγῶν καὶ συνενοήθησαν νὰ κτυπήσουν ξαφνικὰ τὴν πόλι καὶ νὰ κατορθώσουν νὰ τὴν διαρπάξουν. Βέβαια δὲν ὑποψιάσθηκαν τὴν τραγικὴ τροπὴ ποὺ πῆρε ἡ ἐνέργειά τους αὐτὴ μὲ τὸ διχασμὸ τῶν μαχητικῶν δυνάμεων των, ἄλλως θὰ τοὺς βάραινε ἡ εὐθύνη τοῦ χαμοῦ τῶσων γυναικοπαίδων. Τοὺς βαρύνει ὅμως ἡ ἀσυγχρόρητη ἐπιπολαιότης. Ξεκίνησεν ἀπὸ τὸ Λασηθί ὁ Ζερβονικόλας, ὁ Βουζομάρκος, ὁ Κουσκουμπές, ὁ Μανιάς κ' ὁ Ἄνδρακός. Βοῆξαν πρόθυμους καὶ πῆραν μαζί τους τὸ Μακρῆ, τὸ Συμιακό, τὸν Κογτό, τὸ Στακάκη καὶ τὸ Μυτηλιναῖο. Κανένας Λασηθιώτης καὶ Μεραμπελιώτης δὲν πῆγε μαζί τους. Ἐφθασαν στὴν Πρίνα. Ἐκεῖ κατέστρωσαν τὸ σχέδιό τους. Οἱ ἄλλοι καπετάνιοι, ὁ Καζανομανώλης, μὲ τοὺς Χούρδους καὶ μὲ τοὺς Μεραμπελλιῶτες ὄπλαρχηγούς, τοὺς ἔστειλαν τὸ Ἀλεξομανώλη γιὰ νὰ τοὺς δεῖξῃ τὸν τρομερὸ κίνδυνο, ποὺ ἡ ἀπερίσκεπτη σπουδὴ τους δημιουργοῦσε καὶ τοὺς συνεβούλευσαν νὰ περιμένουν πρῶτα τὴν ἀπομάκρυνσι τοῦ πασᾶ ἀπ' τὸ Καστέλλι, ποῦχε πάλι γυρίσει κ' ὕστερα νὰ ἀποφασίσουν μιὰ γενικὴ ἐνέργειαν πρὸς τὴ Γεράπετρο καὶ τὴ Σητεία. Ἡ ἀπάντησίς τους ἦταν ἀρνητικὴ· ὁ λόγος αὐτὸς ἀκριβῶς ἔκανε καθένα τους νὰ βιάζεται γιὰ τὴν ἐνέργεια πρὸς τὴ Γεράπετρο. Δὲν ἤθελαν νὰ προφτάξουν καὶ νὰ προστεθοῦν στὴν προσοδοφόρο τους πολεμικὴ ἐπιχείρησι κ' ἄλλοι συντρόφοι καὶ συνεταιροὶ κ' ἀπεφάσισαν νὰ ἐπισπεύσουν τὴν ἄλωσι τῆς Ἱεραπέτρας. Ὡς τόσο οἱ Χούρδοι, ὁ Καζανομανώλης κ' οἱ καπετάνιοι τοῦ Μεραμπέλλου ἔμειναν καὶ κρατοῦσαν τὰ πόστα τους μπρὸς στὸ Χασάν πασᾶν, ποὺ δὲν τολμοῦσε νὰ κινήθῃ πρὸς τὰ πάνω γιατί ὑπελόγιζε τὴν ἀποτυχία ποὺ τὸν περίμενε.

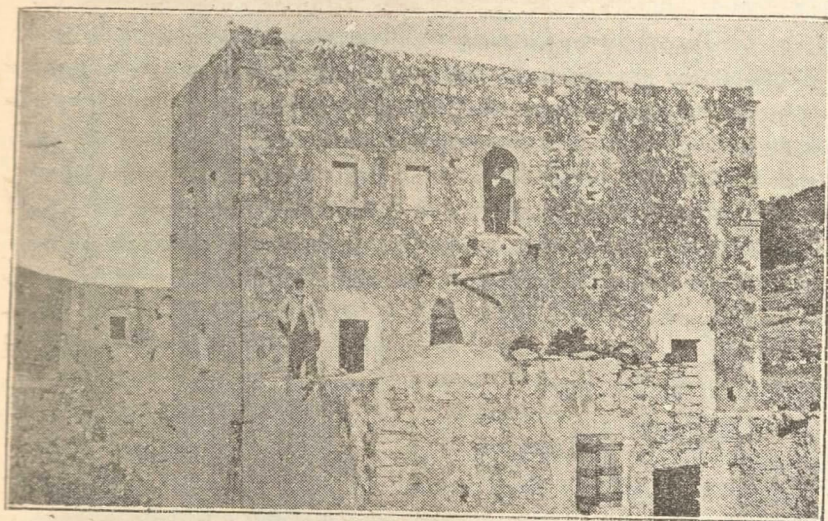
Στις 18 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1822 βρισκόντανε κοντὰ στὴν Ἐλούντα ὁ Μιχ. Μαγουλάκης, ὁ Ἄν. Κουσκουμπές, ὁ Ζερβονικόλας κ' ὁ Γ. Σφακιανάκης. Ἦθελαν νὰ ὀργανώσουν μιὰ συστηματικὴ ἄμυνα κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Σπίνας Λόγγας, ποὺ γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὶς ἐπιδρομὲς ποὺ τοὺς ἔκανε ὁ Σητειακὸς Μιχάλης Μπογιατζῆς μὲ τὸ καράβι του καὶ μερικὰ Κασσώτικα καράβια μὲ τὸ τὸ Μακρῆ, ποὺ διαρκῶς τοὺς κτυποῦσαν, ὠργάνωναν κ' αὐτοὶ νυκτερινὲς ἐπιδρομὲς μὲ καϊκία καὶ κατάσφαζαν ὅσους χριστιανοὺς πρόφταναν στὰ γυρογιάλια. Τότε ἀκριβῶς ἔτυχε ν' ἀράξῃ στὸ λιμάνι τοῦ Ἁγίου Νικολάου (στὸ Μαντράκι) ὁ ψαριανὸς Χ. Γ. Κοτσιᾶς μὲ τὴ γαλιότα του «Ταχύπλου». Βρέθησαν στὸν Ἅγιο Νικόλαο κ' οἱ καπετάνιοι τοῦ Μεραμπέλλου μὲ τοὺς καπετάνιους τῶν δυτικῶν ἐνισχύσεων. Ζήτησαν τὴ συνδρομὴ τοῦ Κοτζιᾶ καὶ συμφώνησαν νὰ τοῦ πληρώσουν

πέντε χιλιάδες οκάδες λάδι τὸ μῆνα γιὰ μισθὸ τῆς γαλιότας μὲ τὸ πλήρωμά της. Ὁ ἀποκλεισμός τῆς Σπίνα Λόγγας συστηματικὸς πιά ἄρχισε ἀπὸ τὸν Κοτζιά καὶ τὰλλα καράβια τοῦ Μπογιατζῆ καὶ τῶν Κασσωτῶν. Μὰ ἓνα βράδυ πού οἱ Τοῦρκοι τῆς Σπίνα Λόγγας ἤξεραν πὼς ἡ γαλιότα τοῦ Κοτζιά ἦταν ἀραγμένη στὸν Ἅγιο Νικόλαο γιὰ νὰ ἐφοδιασθῆ, γρήγορα ἀράτωσαν δεκατρεῖς «Μαλτέζες» καὶ μιὰ «γαλιότα» διάλεξαν τὰ καλύτερα παλληκάρια καὶ μὲς στὸ σκοτάδι ἐκύκλωσαν τὴ ψαριανὴ γαλιότα πού ἀγκυροβολημένη δὲν μπορούσε νὰ ξεφύγῃ καὶ νὰ προλάβῃ τὴν ἐπίθεσι ἀπὸ τόση ἐχθρική δύναμι. Ὁ Κοτζιάς δὲν ἔχασε τὸ θάρρος του· ἄρχισε δυνατὸ κανονίδι γύρω του καὶ ταχὺ τουφεκίδι· ἀφῆκε τὴν ἀγκυρά του καὶ μέσα στὸν καπνὸ καὶ στὴ φωτιὰ ἀνοιξε τὰ πανιά του. Ρίχτηκε στὰ τούρκα καϊκία πάνω, βούλιαξε ἓνα καὶ τσάκισε ὅσα τολμοῦσαν ν' ἀψηφίσουν τὴν ἀφοβία του καὶ νὰ τὸν πλησιάσουν. Ὁκτὼ ὀλόκληρες ὥρες βάσταξε τὸ κανονίδι, ὅσπου ἀνάγκασε τὰ τούρκα καράβια νὰ τραβήξουν σακατεμένα πάλι πρὸς τὴ Σπίνα Λόγγα καὶ ν' ἀφήσουν ἐλεύθερο τὸ λιμάνι τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἡ γαλιότα εἶχε πάθῃ σοβαρὸς ζημιές στὰ ξάρτια καὶ στὸ σκάφος· εἶχε σκοτωθῆ ἓνας ναύτης κ' εἶχαν πληγωθῆ δέκα· μὰ τὸ πρωτὶ ξανάραξε στὸ ἴδιο μέρος πού τὴν πρόκαμαν οἱ Τοῦρκοι ἀραγμένη, ἐν ᾧ ἀπ' τὴ στεριά οἱ πολεμιστὲς πού παρακολούθησαν τὸν ἥρωισμό τοῦ Κοτζιά τὸν ὑπεδέχθηκαν μὲ νικητήριες κραυγὲς καὶ πυροβολισμούς. Τὸ κοινὸ τοῦ Μεραμπέλλου τοῦ ἔδωκε διπλὸ λάδι ἀπὸ τὸ συμφωνημένο καὶ τὴν ἄδεια νὰ γυρίσῃ στὰ Ψαρά καὶ νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὴς ζημιές τῆς γαλιότας του. Μὰ δὲ γύρισε πιά.

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΠΕΤΡΟΥ

Μὲ τὴν ψεύτικη ὑποχώρησί του ἀπὸ τὴ Βιάννο ὁ Χασάν πασῶς ἔδωκε σ' ὅλους σχεδὸν τὴν ἐντύπωσι πὼς δὲ θεωροῦσε τὸ πέρασμα του εἰκόλο ἀπ' τὴς κατοτοπιές της. Ἔτσι οἱ μαχητές της παρεσύρθησαν ἀπὸ τοὺς πολεμικοὺς ἐπιχειρηματίας τῆς Ἱεραπέτρας καὶ ἀφῆκαν σχεδὸν κενὴ κ' ἐλεύθερη γιὰ τὸν πασᾶ.

Ἐν ᾧ αὐτοὶ ἐτοίμαζαν τὴν ἐπίθεσί τους γιὰ τὴ Γεράπετρο παρασκευάσει κ' ὁ πασῶς τὴν νέα του κίνησι πρὸς τὴ Βιάννο. Μέσα τοῦ Νοέμβριου χίλιοι ἑκατὸ ἄνδρες μὲ τοὺς ἀρχηγούς πού ἀνέφερα παραπάνω ξεκίνησαν γιὰ τὴ Γεράπετρο. Τὴν ἐνέργειά τους αὐτὴ τόσο ὁ Χασάν πασῶς ὅσο κ' οἱ Τοῦρκοι τῆς Γεράπετρας τὴν εἶχαν καταλάβει. Ὁ Χασάν πασῶς δὲν ἤθελε νὰ τὴν προλάβῃ, γιὰ τὸν σύμ-

Ο ΠΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΚΟΥΡΜΟΥΛΙΑΔΩΝ

φερε ὁ χωρισμός τῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων. Ἦθελε νὰ τοὺς βρῆ χωρισμένους ὡς θὰ δοῦμε. Ὁ Ζερβονικόλας πού ἀρχίγεινε μὲ τοὺς ἄλλους μαζί ἔφταξαν γύρω ἀπὸ τὴ Γεράπετρο. Τὸ σχέδιό τους ἦταν νὰ κτυπήσουν τὸ κέντρο ὁ Ζερβονικόλας μὲ τοὺς Βιαννίτες, τοὺς Στειακοὺς καὶ τοὺς ντόπιους ὀπλαρχηγούς, ἀπ' τοὺς Καλογέρους πρὸς τὴ δυτικὴ πλευρὰ νὰ ἐπιτεθῆ ὁ Μανιᾶς κ' ὁ Βουζομάροκς κ' ἀπ' τὰ ἀνατολικά πλευρὰ ὁ Ἄνδρακὸς κ' ὁ Κουσκομπές.

Ἡ ἐξόρμησις θὰ γινότανε αἰφνηδιαστικὴ μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου γιὰ νὰ μὴν προφτάξουν οἱ Τοῦρκοι ν' ἀμυνθοῦν κ' ἔτσι νὰ μποῦν μὲς στὴν πόλι χωρὶς ἀπώλειες. Ὁ Συμιακὸς ὅμως μὲ τὸ Φραγκιὸ Παπαδάκη—ὅπως ἀναφέρει ὁ χρονογράφος τῆς ἐποχῆς—ἄστοχα κ' ἀμελέτητα πρὸ τῆς ὥρας εἶχαν ἐνεργήσει ἔνεδρα κοντὰ στὸ Κεντρί κ' εἶχε πιάσει πέντε Τοῦρκους. Οἱ συντρόφοι κείνων ποῦπιασαν ἔτρεξαν κ' εἰδοποίησαν τοὺς Τοῦρκους τῆς Γεράπετρας καὶ τῶν γύρω χωριῶν γιὰ τὴν παρουσία τῶν ἐπαναστατῶν. Ὅλοι οἱ Τοῦρκοι ἀπ' τὸ Κάτω Χωριό, τὸ Κεντρί, τὸ Γιαννίτσι, τὸ Πάνω Χωριὸ καὶ τὴν Ἐπισκοπὴ ἔσπευσαν κ' ἐκλείστηκαν γρήγορα μὲς στὰ σπίτια τῆς Γεράπετρας, πού τὰ ὑπεστήριζε ἓνας δυνατὸς καὶ καλὰ ὠχυρωμένος πύργος. Ἐκεῖ θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν προστατευμένων, γιὰ τὸν δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι οἱ ἐπαναστάτες θὰ τολμοῦσαν ν' ἀψηφίσουν τὰ κονάκια καὶ τὴν ὀχύρωσι τοῦ πύργου.

Ἡ ἄστοχη αὐτὴ ἐνέργεια τοῦ Φραγκιοῦ Παπαδάκη ἐξώργισε τὸ Ζερβονικόλα καὶ γιὰ μιὰ στιγμή ἀπειλήθηκε ἐμφύλιο τσάκωμα καὶ διάλυσις τῶν σωμάτων, πού τώρα καὶ δύο μέρες τᾶχε καθηλωμένα ἢ βροχή σ' ἀδράνεια ἐκνευριστική. Ἡ ἐρεθισμὸς κι' ὁ δίκαιος θυμὸς τοῦ Ζερβονικόλα πέρασε καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἄρχισε ἡ ἐπίθεσις.

Ἐκεῖνος Ζερβονικόλας πρῶτος κατώρθωσε νὰ καβαλλήσῃ καὶ νὰ περάσῃ τὸ χαμηλὸ τοῖχο πού προστάτευε γύρω τὴν πολιτεία. Μὲ τὸ σπαθὶ του ὁ ἴδιος κατώρθωσε νὰ σκοτώσῃ πέντε Τούρκους πάνω στὸ τεῖχος, ἐν ᾧ ὁ Συμιακὸς μὲ τοὺς ἄλλους προσπαθοῦσαν νὰ φέρουν ὅσες μποροῦσαν πῖο πολλὰ φθορὰς στὸν ἐχθρό. Δὲν κατώρθωσαν ὅμως τίποτε, γιὰτὶ οἱ Τούρκοι ὠχρωμένοι τοὺς κτυποῦσαν δυνατὰ ἔρριξαν νεκροὺς δέκα ἐπαναστάτες. Κάναν δυνατὴ ἔφοδο μὲ τὰ παλληκάρια τῶν ὁ Ζερβονικόλας μὲ τὸ Συμιακό, μὰ γύρισαν πίσω· δὲν μπόρεσαν νὰ προχωρήσουν μέσα στὴ πόλι· τοὺς κτυποῦν ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τὰ παραπόρτια μέσα στὰ στενοσόκακα· ὁ κίνδυνος ἦταν μεγάλος· ὑπεχώρησαν. Τότε χάθηκε κι' ἄλλος παρὰ τολμος ἦρως, ὁ Μποτονάκης ἀπὸ τὰ Σφακιά, σὲ μιὰ ἀδικαιολόγητη ἐπίδειξι τοῦ ἠρωϊσμοῦ του μετὰ τὴν ὑποχώρησι, πού δὲν ἐδείλασε καὶ προχώρησε κοντὰ στὰ φρούρια ὀλομόναχος βρίζοντας τοὺς Τούρκους. Μιὰ σφαῖρα τὸν ἔρριψε νεκρὸ μπρὸς στὴν πύλη τοῦ φρουρίου.

Ἐκεῖνος Βουζομάρκος μὲ τὸν Κουσκουμπὲ καθυστέρησαν στὴν ἐπίθεσί τους. Δὲν κατώρθωσαν νὰ πιάσουν τίς ὠρισμένες θέσεις μὲ τὴν ὥρα τους. Τοὺς κτυποῦσαν δυνατὰ ἀπ' τὸν πύργο μὲ τουφέκια καὶ κανόνια. Χάθηκαν πολλοὶ καὶ μαζί μ' αὐτοὺς ὁ Παπᾶ Γιάννης ὁ Κρηστῶτης, ἓνα δυνατὸ καὶ ὀρμητικὸ παλληκάρι πού δὲν ἐλογάζε φόβο.

Τὴν καθυστέρησι αὐτὴ, τόσο τοῦ Βουζομάρκου ἀπ' τὸ δυτικὸ μέρος ὅσο καὶ τοῦ Κουσκουμπὲ ἀπ' τ' Ἀνατολικό, ὁ Ζερβονικόλας τὴν πίστεψε προμελετημένη, ἀκριβῶς γιὰ νὰ τὸν ἀφήσουν μόνο στὴ διάθεσι τοῦ ἐχθροῦ ἐν ᾧ θὰ βρισκότανε στὸ πῖο ἐπικίνδυνο σημεῖο τῆς ἐπιθέσεως. Ἡ ὑπόνοια αὐτὴ τοῦ Ζερβονικόλα δὲ θεωρεῖται δικαία, γιὰτὶ κι' ὁ Βουζομάρκος κι' ὁ Κουσκουμπὲς δὲν ἦταν ἀπὸ τοὺς ἄνδρες ἐκείνους πού θὰ μποροῦσαν νὰ περιορίσουν τὰ εὐρύτερα πατριωτικὰ συμφέροντα μέσα στὴν ἀκτίνα προσωπικῶν ὑπολογισμῶν.

1.—Μετὰ τὴν ἐπαναστατικὴ αὐτὴ ἐπιχείρησι οἱ Τούρκοι ὠχρόφωσαν συστηματικώτερα πιά τὴ Γεράπετρα κλείνοντάς τὴν μέσα σὲ χαμηλὸ ἀλλὰ ἀρκετὸ γιὰ τὴν ἀμυνά της τεῖχος.

Εἶναι γνωστὸ πὸς ὁ Κουσκουμπὲς εἶχε δυσανεστηθῆ πρὸ δύο μηνῶν κατὰ τοῦ Ζερβονικόλα τοῦ πιστοῦ καὶ ἀγαπημένου «ἀδελφοχοῦ» του, γιὰτὶ ἐν ᾧ ἦσαν ἰσόβαθοι καὶ κάθε τους δρᾶσι ἦταν πάντα κοινὴ καὶ συνδυασμένη, ὁ Ἀφεντούλιεφ, μὲ τὸ σκοπὸ πάντοτε τῆς διαιρέσεως τῶν ἀρχηγῶν, προήγαγε τὸ Ζερβονικόλα σὲ Γενικὸ Ἀρχηγὸ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν κι' ἀφήκε αὐτὸν στὸ βαθμὸ του τοῦ πεντακοσιάρχου. Ἀπὸ τότε εἶχε παύσει ἡ φιλία τους ἢ τόσο ὀνομαστή ὡς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν ἦταν τέτοιο, πού νὰ προσχεδιάσῃ ὁ ἓνας ἦρως τὸ χαμὸ τοῦ ἄλλου, γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ γιὰ τὸν παραγνωρισμὸ του.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ σχεδίου τῆς καταλήψεως καὶ λαφυραγωγίας τῆς Γεράπετρας δὲν ἔφερε μόνο ἀδίκους θανάτους σὲ τόσο ἐκλεκτὰ παλληκάρια καὶ δὲν ἔγινε αἰτία νὰ δημιουργηθῆ σοβαρὰ ψυχρότης στὶς σχέσεις τῶν ἀρχηγῶν καὶ καπεταναίων πούλαβαν μέρος στὴν παράλογη αὐτὴ ἐκστρατεία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκατάλειψις τῶν Λασηθιωτῶν μὲ μόνη τὴ βοήθεια τῶν δύο ἠρωϊκῶν Χούρδων μπρὸς στὴ δύναμι τοῦ Χασὰν πασᾶ δημιουργοῦσε κινδύνους σοβαροὺς τοῦ ὄλου Κρητικοῦ ἀγῶνος, τὸν ὁποῖον οἱ ἐπιχειρηματῆται τῆς Γεράπετρας δὲν ἤθελαν, ἴσως καὶ νὰ μὴν εἶχον τὴ δύναμι, νὰ διαγνώσουν. Ὁ λαὸς τοῦ Λασηθιοῦ ἔβλεπε τὸ μεγάλο κίνδυνον, πού σὰν θηρίον εἶχε ἀνοίξει τὸ στόμα του ἔτοιμος νὰ καταπιῆ τὰ παιδιὰ του κι' αὐτὸ τὸν ἀπεγοῆτευε κι' ὅμως ἐβάσταξε δυνατὰ, ὅπως αὐτὴ ἡ ἴδια ψυχρὴ καὶ δυσμενὴς πάντα γιὰ τὸν ἀγῶνά του ἱστορία ὁμολογεῖ. Ὁ πασᾶς δὲν ἐτόλμησε νὰ βγῆ ἀπ' τὴν Κασταμονίστα, πού θὰ πῆ πὸς οἱ Λασηθιωτὲς κρατοῦσαν καλά. Ἀλλὰ μετὰ τὸ πάθημα τοῦ Ζερβονικόλα καὶ τῶν ἄλλων στὴ Γεράπετρο, ὁ Χασὰν πασᾶς ἐν ᾧ ἀκόμα οἱ ἐπαναστάτες ἦταν σκορπισμένοι ἐδῶ κι' ἐκεῖ, αὐτὸς προχώρησε πρὸς τὴ Βιάννον. Πέρασε τὸν κάμπο της, ἔπιασε τὴ Μύρτο, προχώρησε στὶς Μάλλαις κ' ἔφθασε στὴ Γεράπετρο.

Ἐκεῖνος Ψιλάκης καὶ μαζί μ' αὐτὸν κ' οἱ ἄλλοι χρονογράφοι ἄκριτα κ' ἐπιπόλαια, ὡς κάνουν πάντα ὅταν ἀναγράφουν κάτι πού εἶναι μακρὰ ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ καὶ ἱστορικὴ τους ἀκτίνα, ἀναφέρουν χίλιες δυὸ ἀνακρίβειες γιὰ νὰ ρίξουν τὴν ἀποτυχία πού ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς στὴν λαφυρομανία τῶν διαφόρων ἀρχηγῶν καὶ καπεταναίων, εἰς βάρος τοῦ Ἀσιώτικου λαοῦ, καὶ ἐν ᾧ λέν ὅτι ὁ λαὸς τοῦ Λασηθιοῦ παρέδιδε τὰ ὄπλα του στὸν πασᾶ κι' ἄφηνε ἀνυπεράσπιτη τὴν ἐπαρχία του, ἀναγκάζονται νὰ παραδεχτοῦν ὅτι «ἄφ' οὔ δὲν ἦδυνήθη (ὁ Χασὰν) νὰ εἰσελάσῃ εἰς Λασηθιον ἀπὸ Κασταμονίστας διὰ

τῶν δυσκόλων στενοπῶν Τσουλίου καὶ Κερᾶς—περίεργον ἀφ' οὗ τοῦχαν δώσει τὰ ὄπλα των κ' ἀφοῦ οἱ ἐπικουρίες τῶν δυτικῶν ἀρχηγῶν βρισκόντανε γιὰ «τάρατα» στὴ Γεράπετρο, δηλ. μίλια ὀλόκληρα μακρὰ, πῶς δὲν μπόρεσε; !—περιελθὼν κύκλῳ διήλθε κατὰ τὴν ρίζαν τὰς μεσημβρινὰς ὑπωρείας τῆς Δίκτης καίτοι ἀποτελούσης τὰς ἐπικινδυνωτέρας δυσχωρίας τῆς νήσου εἰς διάβασιν στρατοῦ ' καὶ ἔφθασε διὰ τῆς κοιλάδος—ποιᾶς κοιλάδος;—Μύρτου εἰς Μάλλες καὶ Ἰράπετρα ἀπρόσβλητος καὶ σφάζων καὶ λεηλατῶν, πυροπολῶν καὶ καταστρέφων».

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΗΣ ΒΙΑΝΝΟΥ

Ὁ Χασὰν πασᾶς δὲν μπόρεσε νὰ πατήσῃ τὸ Λασῆθι ἂν καὶ οἱ ὑπερασπιστὲς του ἀπέμειναν μόνο μὲ τὴ βοήθεια τῶν Χούρδων, γλήγορα κατέστρωσε ἄλλὰ σχέδιο· ἤθελε νὰ ἐπωφεληθῆ ἀπ' τὸ ἀτύχημα τοῦ Ζερβονικόλα καὶ τῶν ἄλλων. Ζήτησε ἄλλο τρόπο ν' ἀνεβῆ στὸ Λασῆθι. Δὲν μπορούσε νὰ ἀφήσῃ πίσω του τὴ σφυκοφωλιά, πού τὸν δάγκωνε ἀπὸ παντοῦ. Τὸ σχέδιό του ἦταν σατανικὸ καὶ τὸ πέτυχε. Ἄμα ἄρχισε νὰ κἀνῃ τὴ μεγάλη στροφή πρὸς τὴ Βιάννο, ὁ Καζανομανώλης μὲ τοὺς ἄλλους καπετάνιους τὸν παρακολουθοῦσαν ἀπὸ ψηλά. Ἔστειλαν γρήγορους παρατηρητὲς σὺν τις κορφὲς μὲ τὴν ἐντολὴ ν' ἀνάβουν φωτιά πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ μέρος τοῦ ὄροπεδίου κ' ἀκριβῶς στὸ μέρος πού θ' ἄβλεπεν ὁ παρατηρητὴς ὅτι ἔχει ἤδη προσπεράσει χαμηλὰ ὁ Χασὰν πασᾶς. Ἔτσι οἱ φωτιᾶς ἀναβαν γύρω στὶς κορφὲς σ' ὅλο τὸ δρόμο τοῦ Χασὰν πασᾶ. Μαθιά, Νιπηδητό, Παναγιᾶ, Ἐμπαρος, Βιάννος, Βαχός, Ἀμυρᾶ, Σύμη, Μάλλες, Ψαθὶ Γεράπετρος. Αὐτὸ ἔδειχναν οἱ φωτιᾶς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ Καπετάνιοι ἀφήνοντας λίγες φρουρὲς στὰ περάσματα τοῦ Λασηθιοῦ τὶς ἀκλουθοῦσαν μὲ χίλια ἑκατὸ παλληκάρια. Κατέβηκαν στὴν Κορητσᾶ. Ἐκεῖ εἶχαν συγκεντρωθῆ κ' οἱ ἄλλοι καπεταναῖοι καὶ ἀρχηγοί. Ὡς τόσο εἶχαν παραληφθῆ καὶ νέα χίλια ὄπλα πού εἶχε στείλει ἡ Γεν. Διοίκησις μὲ τὸν Ἄναγν. Ψαρουδάκη στὸν Ἀγ. Νικόλαο.

1.—Οἱ χρονογράφοι καὶ περισσότερο ἀπ' ὅλους ὁ Ψιλᾶκις ἀγνοοῦν προφανῶς καὶ τὴ γεωγραφία ἀλλὰ καὶ μορφολογία τοῦ ἐδάφους, ἄλλως δὲν δικαιολογοῦνται οἱ παραλογισμοὶ πού παραθέτουν διαρκῶς προκειμένου περὶ τῶν ἀγνώστων εἰς αὐτοὺς ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Δυστυχῶς ὁμοῦς ἡ ἀγνοία τους αὐτὴ πάντοτε, σὰν νὰ εἶναι ἐσκεμμένη, γιὰτὶ μόνον ὁσάκις πρόκειται νὰ κατηγορήσουν ἐκείνους πού, ἐν ᾧ ἐστρεφόντο τὰ πάντα, ἐπολέμησαν καὶ ἐχάθησαν σχεδὸν ὅλοι, τὴ μεταχειρίζονται

Ἡ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΟΝΤΑΡΑΝΤΟΣ

Στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1823 ὁ Χασὰν πασᾶς ἄρχισε νὰ προπαρασκευάζεται. Οἱ ἀρχηγοὶ τὸ πληροφορήθηκαν καὶ μὲ γρήγορους μαντατοφόρους εἰδοποιήθηκαν παντοῦ. Πιάσαν τοὺς Μεσο-

Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ ΒΑΣ. ΧΑΛΗΣ

σελέρους, τὴν Πρίνα, τὸν Κρούστα μὲ βαρδιάνους δυνατοὺς γιὰ νὰ κρατοῦνται ἐνήμεροι γιὰ κάθε κίνησι τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ Καζανομανώλης μὲ τὸ σῶμα του εἶχε πιάσει τὸ Καθαρὸ κ' εἶχε προχωρήσει πρὸς τὸν Κρούστα κρατώντας τ' ἀνατολικά μέρη τοῦ δάσους Σαλάκανο. Ὑποψιάστηκε πῶς ὁ Χασὰν θὰ προτιμοῦσε τὸ πέρασμα αὐτὸ καὶ κράτησε τὰ πόστα τοῦ Καθαροῦ. Μὰ γρήγορα πληροφορεῖται πῶς ὁ

ἐχθρὸς προχωρεῖ πρὸς τὴν Κρητῶν με σκοπὸν νὰ τὴν καταστρέψῃ. Ὡς τόσο μαντατοφόροι ζητοῦν ἀπὸ τὴν Κρητῶν τὴ βοήθειά του. Ἀφήνει μικρὴ φρουρὰ καὶ τρέχει πρὸς τὰ κάτω περυνώντας ἀπ' τὰ Κρητῶντικα Ὁρη. Ἐφθασε στὴν ὥρα πάνω. Ἐχει ἀνάψει τὸ τουφέκι στὴν Κοντάραντο. Ὁ πονηρὸς Ἀλβανὸς ὑποκρίνεται πὼς θέλει νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ Λακωνία καὶ νὰ τραβήξῃ κατὰ τὴ Σκάφη τοῦ Μεραμβέλλου, ἐν ᾧ πραγματικῶς του σκοπὸς ἦταν νὰ σπρώξῃ πρὸς τὰ πάνω ὅλη τὴν ἐπαναστατικὴ δύναμι καὶ τότε νὰ στείλῃ ἓνα ἰσχυρὸ σῶμα ἀπὸ δύο χιλιάδες γιὰ νὰ ἐρημώσουν τὸ Λασηθι καὶ νὰ κατασφάξῃ τὰ γυναικόπαιδα—ἐκείνων ποὺ κατὰ τὸν Ψιλᾶκη τοῦ παρῆδιδαν τὰ ὄπλα!—αὐτὸς δὲ νὰ προχωρήσῃ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ σχεδίου του. Τὴν ἡμέρα ἐκίνη ἀκριβῶς πέθανε στὸ Καινούργιο Χωριὸ ὁ Ζερβονικόλας. Μετὰ τὴ Γεράπετρο εἶχε πάθη περιπνευμονία καὶ ἀπὸ ἔλειψι ἰατρικῆς περιθάλψεως κ' ἐξάντησι ἀπὸ τοὺς τόσους κόπους, δὲν μπόρεσε νὰ βαστάξῃ ὁ δυνατὸς καὶ ἡρωϊκὸς αὐτὸς ἀρχηγός, ποῦσπευσε εὐθὺς ἀπ' τὴν πρώτη μέρα τοῦ Κρητικῶν ἀγῶνος νὰ κατεβῆ ἐθελοντῆς ἀκολουθώντας τὸν ἀγαπημένο του Γ. Τσελεπή.

Ἡ μάχη τῆς Κοντάραντος βάσταξε δυὸ μερόνακτα· οἱ χριστιανοὶ εἶχαν ἐνισχυθῆ ὡς τόσο με ἀρκετὰ παλληκάρια. Τοῦ Χασάν πασᾶ ὁ στρατὸς με τὴ νέα Ἀγυπτιακοὶ ἐνίσχυσι, ποὺ τοῦλθε ὅταν περνοῦσε ἐπὶ τὴ Βιάννο, ἔφτανε τὶς 16.000· ἀπ' αὐτὴ τὴ δύναμι εἶχε ἀφήσει στὴ Γεράπετρο τὸ Χουσεῖν Βέη με πεντακόσους· ὅλη τὴν ἄλλη τὴν εἶχε μαζί του. Ἀπέναντί του ἦταν ὡς τρεῖς χιλιάδες ἐπαναστάτες με ἐλάχιστα πολεμοφόδια. Τὰ πυρὰ τους ἦταν μετρημένα. Ὑπολόγιζαν τὴν κάθε τους βολή, γιὰτὶ δὲν περίμεναν ἀπὸ πουθενὰ νὰ τοὺς ἔρθουν. Ὅλοι οἱ μαχηταὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν με ἀρχηγὸ τὸν Καζανομανώλη καὶ ὄπλαρχηγούς τὸν Ἀλεξομανώλη, τὸ Χ. Γ. Γιαμάκη, τὸν Κουνάλη, τὸ Μουρελλομανώλη, τὸ Φούσκη, τὸ Γιανναδάκη, τὸ Μανουῖσο Δαστέρη, τὸ Χάρο, τὸ Μηλιαρᾶ, τὸ Μακρῆ, τὸ Συμακό, καὶ τὸν Κοντό, με τὴν ἀρχηγία τοῦ Μπουζομάρκου οἱ ἄλλοι, ὁ Ἀνδρακός, ὁ Μιτυληναῖος, ὁ Μανιάς καὶ ὁ Κουσκουμπές, βάσταξαν καλὰ τὸν ἀγῶνά τους καὶ καθήλωσαν δύο μερόνακτα στὶς θέσεις του τὸ Χασάν πασᾶ. Τὸ μεσημέρι τῆς δεύτερης μέ-

1.—Κι' ἀφ' οὗ τοὺς κρατοῦσε τὴ στιγμή ποῦ τὰ παρῆδιδαν, γιὰτὶ τοὺς ἄφηνε κατόπι; γιὰ νὰ θυσιάσῃ τόσο στρατὸ νὰ τοὺς ξαναπάσῃ; καὶ ἦταν αὐτὸ σύμφωνο με τὴν πολιτικὴ του περὶ ὑποταγῆς τῶν ἐπαναστατῶν; Θὰ προτιμοῦσε νὰ σκοτώνη κείνους ποὺ ὑπετάσσοντο; Λογικὴ ἀλογος.

ρας ἀντελήφθησαν πὼς δὲν μποροῦσαν νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα τους. Τρεῖς ὡς τέσσερα φυσέκια καθέννας τους. Πὼς θὰ βαστοῦσαν; Ἔστειλαν παντοῦ νὰ ζητήσουν· μα θὰ πρόφθαιναν; κι' ἀπὸ ποῦ; Ὁ Καζανομανώλης εἶχε μεταφέρει ἀπ' τὸ Λασηθι ὄλο του τὸ μαροῦτι. Τρόπος νὰ προμηθευθῶν δὲν βρισκότανε· ὁ Μπογιατζῆς καὶ οἱ Κασῶτες καταβοκύρηδες τοὺς ἔστειλαν τὴν πποηγουμένη, ποὺ πολιορκοῦσαν τὴ Σπίνα Λόγγα με τὸ Μ. Μαγουλάκη καὶ Σπ. Μανιάτη, ὅσο τοὺς περίσσει. Ἀπὸ ποῦ ἄλλοῦ νὰ ἐλπίσουν; Εἶχαν ζητήσῃ ἀπ' τὸν Κουρμούλη στὴ Μεσσαρᾶ καὶ ἀπὸ τὸ Ζερβουδάκη στὸ Μαλεβύζι. Μὰ πότε θ' ἄφτανε τὸ μαροῦτι; ξαναειδοποίησαν τὸν ἡρωϊκὸ Μπογιατζῆ μα δὲν ἤλπιζαν, γιὰτὶ κι' αὐτὸς δὲν εἶχε.

Ἄμα κατάλαβαν τὴν ἀδυναμία τους ἐλίγαναν τὰ πυρὰ τους· κρατοῦσαν ὅμως τὶς θέσεις τους δυνατὰ· σκορπιστὲς ἐξορμήσεις με τὰ μαχαίρια ποὺ γινόντανε με τὸ σκοπὸν νὰ προμηθευθῶνται μαροῦτι ἀπ' ὅσους μποροῦσαν νὰ σκοτώνουν ἢ νὰ πιάνουν, τοὺς ἐκόστιζαν πολὺ σὲ ἀπώλειες καὶ ἀφήκαν τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς προμηθείας πυρομαχικῶν. Τότε ἀκριβῶς τὶς βραδινὲς ὥρες, ποὺ πιανόντανε χέρια με χέρια, ἢ παρὰδοσις φέρει τὸ θάνατο τῆς Ροδάνθης τῆς περιφνημῆς χαϊνίσας Κριτσοτοπούλας ποὺ τόσο ἐλάμπρυνε ὁ θρύλος. Τὴ σκότωσαν με μαχαίρι σὲ μιά της ἐξόρμησι καὶ ὁ θάνατός της ἔφερε τὴ γενικὴ θλίψι.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΛΑΣΗΘΙΟΥ

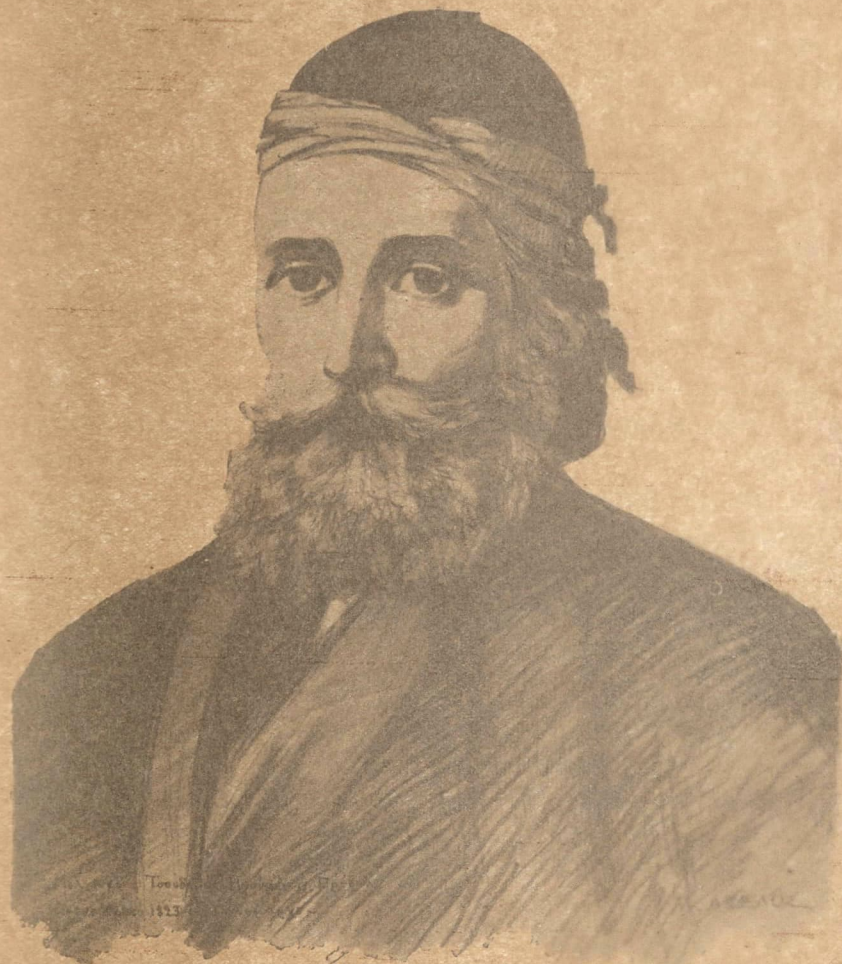
Τὴ νύκτα ἀπεφάσισαν οἱ ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι νὰ τραβηχθῶν πρὸς τὴ Σκάφη τοῦ Μεραμβέλλου καὶ νὰ προσπαθήσουν ν' ἀνακόψουν τὴν πορεία τοῦ Χασάν πασᾶ πρὸς τ' ἀπάνω πιάνοντας τὶς κορφές τῆς Κεφάλας πρὸς τὰ βορεινὰ τῶν Λακωνιῶν. Ἐνόμιζαν πὼς ὁ ἐχθρὸς θ' ἄσπευδε πρὸς τὸ Μεραμπέλλο καὶ ἤθελε νὰ τοῦ κόψουν τὸ δρόμο. Τὸ πρῶτ' ὁ Χασάν πασᾶς δὲν εὐρῆκε ἀπέναντί του τοὺς ἐπαναστάτες, εἶχαν φύγει ἀθόρυθα τὴ νύκτα γιὰ νὰ προλάβουν τὴν καταδίωξι. Κι' ὅμως ὁ Χασάν πασᾶς ἐν ᾧ ἀκόμα ἔκαιε καὶ χαλοῦσε τὴ Κρητῶν καὶ ἔδιδε φωτιὰ στὸ δάσος της πρὸς τὰ Νοτιοδυτικά, ἀκριβῶς γιὰ νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴ τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς τὶς φλόγες τῆς καταστροφῆς, ἔστειλε συγχρόνως δύο χιλιάδες στρατὸ πρὸς τὸ Καθαρὰ ἀπ' τὰ Κρητῶντικα Ὁρη με τὴν ἐντολὴ νὰ κάψουν καὶ νὰ χαλάσουν τὰ σπίτια τῶν Λασιθιωτῶν καὶ νὰ σκλαβώσουν ὅσα γυναικόπαιδα πρόφθαιναν. Τὸ πείσμα τῶν Λασηθιωτῶν, ποὺ δὲν ἄκουαν τὶς παραπειστικὲς συμβουλές του καὶ τὶς φο-

βέρες του, τὸν εἶχε εξαγοιώσει κ' ἤθελε νὰ πάρη ἐκδίκησι γιὰ τὸν ἐξευτελισμὸ του στὴν Κασταμονίτσα· διάλεξε τὴ στιγμή πού ὄλοι οἱ ἄνδρες τοῦ Λασηθιοῦ ἔλειπεν μὲ τὸν Καζανομανώλη.

Ἡ φρουρά πού «ἐβίγλιζε» ἀπ' τὸ Καθαρό μόλις εἶδε τὴ μιμηκιά τοῦ στρατοῦ νὰ περνᾷ τὸ δάσος τῶν Κρητσώτικων ᾽Αοριῶν, ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ κάτω στὸν κάμπο τοῦ Λασηθιοῦ νὰ τρέξουν πρὸς τὶς κορφές τῶν βουνῶν τὰ γυναικόπαιδα καὶ νὰ γλυτώσουν Ἐσράντα ἄνδρες, ἀνίκανοι νὰ φέρουν καὶ τὴν παραμικρότερη βλάβη στὸν ἐχθρὸ στὰ περάσματα τοῦ Καθαροῦ, προτίμησαν νὰ γίνουν προστάτες τοῦ ἀόπλου πληθυσμοῦ. Ἔτρεξαν πρὸς τὸ μέσα Λασηθι, ἄλλοι στὴ Μονὴ Κρουσταλένιας, ἄλλοι στὸ Ψυχρὸ κ' ἄλλοι στὸ Τζεομιάδω κ' ἄρχισαν νὰ παίζουν τὰ σήμαντρα τῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ κάμπος ἀντιλαλοῦσε ἀπ' τὰ σήμαντρα καὶ τὶς μικρὲς καμπάνες. Φωνές, κλάματα, τρόμος, θρῆνος· ὅλα τὰ γυναικόπαιδα τρέξαν πρὸς τὰ γύρω βουνὰ στὴν καρδιά τοῦ χειμῶνα (25 τοῦ Ἰανουαρίου 1823) γιὰ νὰ βροῦν προστασία μέσα στὰ σπηλιάρια.

Οἱ Τοῦρκοι πέρασαν τὸ Καθαρό καὶ ξεχύθηκαν πρὸς τὸ ὄροπέδιο. Λέν εἶχαν ἀκόμα προφθάσει τὰ γυναικόπαιδα νὰ τραβηχθοῦν κ' οἱ τοῦρκοι ἄρχισαν τὴ διαρπαγὴ καὶ τὴ φωτιά. Ὅσους χριστιανούς ἐπιαναν γέροντες, γυναῖκες καὶ παιδιά πού παραπόμεναν, τοὺς περνοῦσαν στὸ μαχαῖρι. Κεῖνες ποῦθελαν νὰ σπλαβώσουν ἐπρόλαβαν κ' ἔφυγαν· ὅσες ἀτόμειναν δὲν ἄξιζαν. Σφαγὴ καὶ φωτιά μετὰ τὴ γενικὴ διαρπαγὴ.

Δυὸ ὄπλοφόροι ἅμα ἀσφάλισαν τοὺς δικούς των πρὸς τοὺς Ποτάμους, κατώρθωσαν νὰ φθάσουν στὴν Κεφάλαια πάνω ἀπ' τὰ Λακώνια καὶ νὰ εἰδοποιήσουν τὸν Καζανομανώλη γιὰ τὴν καταστροφὴ πού γινότανε στὸ Λασηθι μέσα στὸ σπῖτι του. Ἔτρεξε μὲ τὸ Μηλιαρᾶ καὶ μὲ τὸ Χατζῆ Γιάννη Καριώτη, τραβώντας τετρακόσια παλληκάρια. Μὰ εἶχαν περάσει δεκαοκτὼ ὥρες ἀπ' τὴ στιγμή πού εἶχαν μπῆ οἱ Τοῦρκοι μέσα στὸ Λασηθι κ' ἡ καταστροφὴ εἶχε συμπληρωθῆ. Εἶδε πὼς θὰ ἦταν μάταιο κ' ἄδικο νὰ μπῆ καὶ νὰ διακυνδινεύσῃ μὲς στὸ Κάμπο χωρὶς αἰτία. Τράβηξε γύρω στὰ βουνὰ γιὰ νὰ δῆ πού εἶχαν καταφύγει τὰ γυναικόπαιδά τους· ἔδειξε κατάλληλους τόπους καὶ κρυψῶνες φυσικοὺς καὶ προσπάθησε νὰ τοὺς κάμῃ γρήγορο συνγκέντρωσι σὲ τρία τέσσερα ἀσφαλῆ σημεῖα τοποθετώντας μιὰ ἰσχυρὰ δύναμι σὲ κάθε κρυψῶνα· τὰ βουνὰ γεμάτα χιόνι καὶ τὰ γυναικόπαιδα σὰν κοπάδια παραδεομένα σὲ βαρυνχειμωνιά, χωρὶς ἐλπίδα, χωρὶς σκεπή. Χιόνια, κρύο, βροχὴ, κακό. Μάτωνε ἡ

ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ
ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΜΟΝΗΣ ΠΡΕΒΕΑΙ

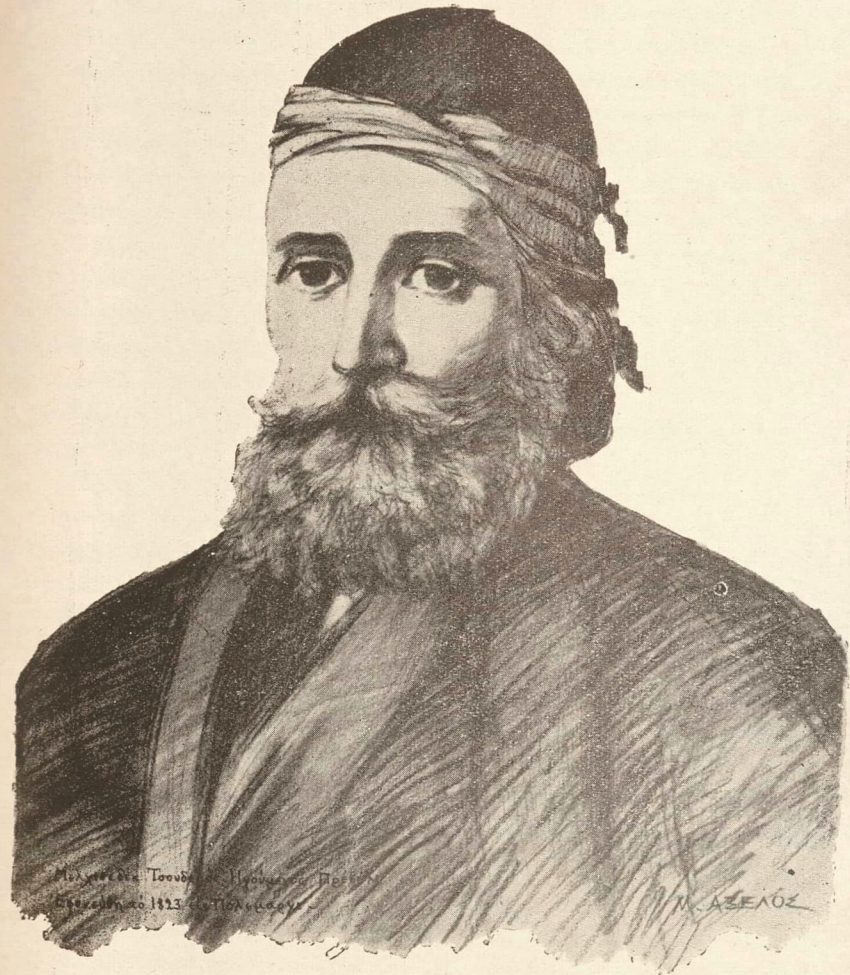
Ἐνας ἀπὸ τοὺς φιλικούς καὶ πρωτεργάτες τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821. Σκοτώθηκε τὸ 1823 στὸ Πορμεράχι.

βέρες του, τὸν εἶχε ἐξαγριώσει κ' ἤθελε νὰ πάσῃ ἐκδίξῃ τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ στήν Κασταμονίτσα· διάλεξε τὴ στιγμή που ἄνδρες τοῦ Λασηθιοῦ ἔλειπεν μετὸν Καζανομανώλη.

Ἡ φρουρὰ ποὺ «ἐβίγλιζε» ἀπ' τὸ Καθαρὸ μόλις εἶδε τὴν κινήσιν τῶν στρατῶν νὰ περνᾷ τὸ δάσος τῶν Κοησιώτικων Ἄσπερων ἐσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ κάτω στὸν κάμπο τοῦ Λασηθιοῦ νὰ τρέξουν πρὸς τὴς κορφές τῶν βουνῶν τὰ γυναικόπαιδα καὶ νὰ γλιτώσῃ τὰ Σαράντα ἄνδρες, ἀνίκανοι νὰ φέρουν καὶ τὴν παραμικρότερη ἀρτίαν στὸν ἐχθρὸν στὰ περάσματα τοῦ Καθαροῦ, προτίμησαν νὰ γλιτώσῃ τὰ προστάτες τοῦ ἀόπλου πληθυσμοῦ. Ἐτρέξαν πρὸς τὸ μέσον Λασηθίου ἄλλοι στὴ Μονὴ Κρουσταλένιας, ἄλλοι στὸ Ψυχρὸ κ' ἄλλοι στὰ Τριφυλῆα κ' ἄρχισαν νὰ παίζον τὰ σήμαντρα τῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ σκοπὸς ἀντιλαλοῦσε ἀπ' τὰ σήμαντρα καὶ τὴς μικρὲς καμπάνες. Φοιτοὶ κλάματα, τρόμος, θοῆνος· ὅλα τὰ γυναικόπαιδα τρέξαν πρὸς τὰ βουνὰ στὴν καρδιά τοῦ χειμῶνα (25 τοῦ Ἰανουαρίου 1823) γινόμενοι βροῦν προστασία μέσα στὰ σπηλιόρια.

Οἱ Τοῦρκοι πέρασαν τὸ Καθαρὸ καὶ ξεχύθησαν πρὸς τὸ ὄρειον πῆδον. Λέν εἶχαν ἀκόμα προφθάσει τὰ γυναικόπαιδα νὰ τραπεζηθῶν κ' οἱ τοῦρκοι ἄρχισαν τὴ διασπαγὴ καὶ τὴ φωτιά. Ὅσους χριστιανούς ἐπιαναν γέροντες, γυναικὲς καὶ παιδιὰ ποὺ παρατόμεναν, τοὺς πνέουσαν στὸ μαχαίρι. Κεῖνες ποῦθελαν νὰ σιλαβώσουν ἐπρόλαβαν κ' ἔφυγαν· ὅσες ἀτόμειναν δὲν ἀξίζαν. Σφαγὴ καὶ φωτιά μετὰ γενικὴ διασπαγὴ.

Δυὸ ὄπλοφόροι ἅμα ἀσφάλισαν τοὺς δικούς των πρὸς τοὺς Ποτάμους, κατῶρθωσαν νὰ φθάσουν στὴν Κεφάλαια ἀπ' τὰ Λακωνία καὶ νὰ εἰδοποιήσουν τὸν Καζανομανώλη γιὰ τὴν καταστροφὴν ποὺ γινότανε στὸ Λασηθίον μέσα στὸ σπίτι του. Ἐτρέξε μετὸν Μηλιαρῶ καὶ μετὸν Χατζῆ Γιάννη Καριώτη, τραβώντας τετρακόσια παλληκάρια. Μὰ εἶχαν περάσει δεκαοκτὼ ὥρες ἀπ' τὴ στιγμή ποὺ εἶχαν μπῆ οἱ Τοῦρκοι μέσα στὸ Λασηθίον κ' ἡ καταστροφὴ εἶχε συμπληρωθῆ. Εἶδε πὼς θὰ ἦταν μάταιο κ' ἄδικον νὰ μπῆ καὶ νὰ διακινδυνεύσῃ μετὰ τὸν Κάμπο χωρὶς αἰτία. Τραβήξε γέσω στὰ βουνὰ γιὰ νὰ δῆ ποῦ εἶχαν καταφύγει τὰ γυναικόπαιδά τους· ἔδειξε κατάλληλους τόπους καὶ κρυψῶνες φυσικοῦς καὶ προσπάθησε νὰ τοὺς κάμῃ γρήγορον συγκέντρωσι σὲ τρία τέσσερα ἀσφαλῆ σημεῖα τοποθετώντας μὴ ἰσχυρὰ δύναμι σὲ κάθε κρυψῶνα· τὰ βουνὰ γεμάτα χιόνι καὶ τὰ γυναικόπαιδα σὰν κοπάδια παραδεκμένα σὲ βαρυνεμωσιά, χωρὶς ἐλπίδα, χωρὶς σκεπὴ. Χιόνια, κρύο, βροχὴ, κακὸ. Μάτωνε ἡ

ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΜΟΝΗΣ ΠΡΕΒΕΛΙ

Ἐνας ἀπὸ τοὺς φιλικούς καὶ πρωτεργάτες τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Σκοτώθηκε τὸ 1823 στὸ Ποιμενάρι

ψυχή τοῦ Καζανομανώλη μὰ ἦταν ἀνήμερος μπρὸς στὴ γενικὴ συμφορὰ. Τὶ γυναικόπαιδα δὲν εἶχαν προφθάσει νὰ πάρουν μῆτε τροφές, μῆτε ροῦχα· ἀντὶ νὰ πολεμοῦν τὰ παλληκάρια, ἔτρεχαν παντοῦ ζητώντας ψωμί καὶ ροῦχα γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ πέθαιναν ἀπὸ τὴν παγωνιά. Ἀρκετὲς μαννάδες, ποὺ γιὰ νὰ ζεστάνουν τὰ παιδιὰ τους τᾶβαναν στὴν ποδιά τους καὶ σκύφτοντας πάνω τους τὸ ζέσταναν μὲ τὸ ἀχνό τους, ξεπάγιαζαν, πέθαιναν καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ ὀρφάνευαν πάνω στὰ χιόνια· οἰμωγὴ, θρήνος, κλάμα καὶ σιωπὴ θανάτου στὰ γύρω βουνά· ὀπλοφόροι ἀρματομένοι ἔτρεχαν μὲ τὰ ὀρφανεμένα βρέφη των στὴν ἀγκάλη. Τὰ χεῖλη τους κλειστά, τὰ πρόσωπά, τους χυμένα, οἱ καρδιές τους ματωμένες ἀπὸ πόνο κ' ὅμως ἐβάσταξαν στὴν ἄγρια πάλη. Μόλις τακτοποίησαν τοὺς κρουσῶνές τους, διακόσια παλληκάρια μὲ τὸν Καζανομανώλη καὶ τὸ Χατζῆ Γιάννη Καριώτη ἔσπευσαν νὰ ἐνωθοῦν στὸ Μεραμπέλλο μὲ τοὺς ἄλους ἐπαναστάτες. Ὁ Μανώλης Μηλιαρᾶς εἶχε μείνει ὁ προστάτης τῶν γυναικοπαίδων κ' ὁ ἀρχηγὸς τῶν φρουρῶν.

Ὡς τόσο ὁ Χασὰν πασᾶς δὲν ἐβιάστηκε νὰ περάσῃ πρὸς τὸν Κάμπο τοῦ Μεραμπέλλου. Ἔστειλε ἄλλη δύναμι ἀπὸ δυὸ χιλιάδες ἄνδρες μὲ δύο κανόνια πρὸς τὴν Σπίνα Λόγγα. Ἡ πολιορκία τῆς βαστοῦσε ἀκόμα ἂν κ' εἶχαν μάθῃ οἱ πολιορκητὲς τὴν καταστροφὴ τῆς Κρητσαῖς καὶ τοῦ Λασαθιοῦ. Φοβήθηκαν νὰ τὴ λύσουν γιὰ νὰ μὴν ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι οἱ φορικτοὶ αἰμοβόροι Σπιναλογκίτες Τοῦρκοι κ' ἀρχίσουν τὴ σφαγὴ τῶν γυναικοπαίδων τοῦ Μεραμπέλλου, προτοῦ προφθάσουν οἱ ἐπαναστάτες τῆς ἐπαρχίας καὶ τὰ προστατεύσουν. Μὰ σὲ λίγο οἱ ἀραπάδες κ' οἱ ἀρβανιτάδες τοὺς κτυποῦσαν ἀπὸ παντοῦ γύρω κ' ἀναγκάσθησαν νὰ τραβήξουν πρὸς τὸ Βρονχᾶ καὶ τὸ Λούμα. Τὰ μικρὰ καίκια τοῦ Βογιατζῆ καὶ τὰ Κασώτικα μὲ τὸ Μακρῆ ἔφυγαν. Εἶδαν τὴ ματαία τους καθήλωσι πρὸς τὸ ἰσχυρὸ φρούριο.

Ἔτσι ἐλεύθεροι οἱ Τοῦρκοι τῆς Σπιναλόγκας μὲ τὸ Στρατὸ τοῦ Χασὰν πασᾶ κατέστρεψαν τὴν Ἐλούντα, ἔκαψαν τὶς Λωριαῖς καὶ τραβήξαν πρὸς τὴ Φουρνὴ. Ὁ Χασὰν πασᾶς μετὰ τὴν Κρητσαῖ πέρασε στὰ Λακωνία. Τὰ κατὰστρεψε καὶ προχώρησε πρὸς τὴ Σκάφη τοῦ Μεραμπέλλου. Οἱ Μεραμπελλιῶτες καπετάνιοι ἔστειλαν δυὸ γρήγορους πεζοὺς πρὸς τὴν Γενικὴ Διοίκησι ζητώντας βοήθεια καὶ σὲ ἄνδρες καὶ πολεμοφόδια. Οἱ μαντατοφόροι ἔφθασαν τὴ Γενικὴ Διοίκησι στὴν Κίσαμο στὶς 3ης τοῦ Φεβρουαρίου, ἀκριβῶς τὴν ἡ-

μέρα πούχε σκοτωθῆ ὁ ἠγούμενος Μελχισεδέκ Τσουδερός σὲ μιὰ ἠρωϊκὴ ἐξόρμησί του καὶ εἶχε τραυματισθῆ ὁ ἀδελφός του ἀρχηγὸς Γεώργιος Τσουδερός. Ἐκτὸς ἀπ' τὰ γράμματα πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκησι οἱ Μεραμπελλιῶτες εἶχαν γράψει καὶ σ' ἄλλους ἀρχηγούς προσωπικούς των φίλους ἐπιστολὰς ἰδιαίτερες καὶ τοὺς παρακαλοῦσαν νὰ σπεύσουν νὰ τοὺς βοηθήσουν, γιατί κινδύνευαν τὰ γυναικόπαιδά τους νὰ χαθοῦν μπρὸς τὴν ἀγριότητα τοῦ Ἀλβανοῦ πασᾶ. Μιὰ τέτοια ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Σήφακα, μᾶς δίδει ὁ Κριτοβουλίδης ποὺ ἦταν πάντα κοντὰ του σὰν γραμματέας του καὶ σύμβουλός του.

«Ἀδελφέ καπετὰν Σήφη! ἀπὸ τὴν ἀναφορὰν μας πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους μας θὰ πληροφορηθῆς τὰ ἐδῶ τρέχοντα ἢ κατὰστασί μας εἶναι δεινοτάτη καὶ ἐλεινὴ διὸ καὶ σᾶς λέγομεν, ὅτι ἐὰν παραμεληθῶμεν τώρα, ἡμεῖς θὰ χαθῶμεν βεβαίως ἐδῶ, θὰ κινδυνεύσῃ ὅμως καὶ ἡ πατρίς μας καὶ θὰ χάσωμεν τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας μας. Ἐγράψαμεν καὶ εἰς ἄλλους νὰ μᾶς βοηθήσωσιν, ἀλλὰ πρὸς σὲ ἔχομεν περισσότερον τὰς ἐλπίδας μας, ὅθεν σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ πάρῃς ὅσους περισσότερους στρατιώτας ἠμπορέσῃς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ νὰ προφθάσετε, διὰ ν' ἀπαντήσωμεν τὸν κίνδυνον. Σᾶς δίδομεν δὲ πᾶσαν ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλομεν σᾶς θεωρεῖ ὡς ἀρχηγόν μας, καὶ ὅτι ὅσα παλληκάρια κι' ἂν φέρῃς μαζί σου εἶναι τόπος ἐδῶ νὰ τραφῶσι καὶ νὰ ζήσωσι καλά. Τότε ἐλπίζομεν ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ θέλομεν κατατροπώσῃ τὸν ἐχθρόν, ὅστις θύει καὶ ἀπολύει ἐδῶ ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπιμένει εἰς τὸ νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ χιλιάδες ἀδελφῶν μας, τοὺς ὁποίους ἔχει κλεισμένους εἰς μίαν σπηλιάν. Εἶναι τὸ δυστύχημα ὅπου ἀπέθανεν πρό τινων ἡμερῶν ὁ Ζερβονικόλας, ὁ δὲ Βουζομάρκος, ὁ Σουλιώτης, ὁ Κουσκουμπὲς καὶ ἄλλοι τινὲς περιφερόμενοι μᾶς ὑποστηρίζουν, ἀλλὰ τί νὰ κάμουν καὶ αὐτοί; Περιμένονται δὲ νὰ ἔλθουν καὶ ἄλλοι Σφακιανοὶ καὶ ἀπ' ἄλλα μέρη. Μὴ μᾶς ἀφήσετε νὰ χαθῶμεν ἐδῶ διότι τὸ κακὸν τότε θὰ ἔλθῃ γρήγορα καὶ αὐτοῦ.» Τὰ ἴδια ἔγραφαν καὶ πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκησι. Ὁ Οἰκονόμου διέταξε τὸν Τσουδερόν ἂν μπορούσε μόλις ἔθαφτε τὸν ἐξαιρετικὸν ἀδελφόν του νὰ τραβήξῃ μὲ τὰ παλληκάρια του πρὸς τὸ Μεραμπέλλο. Τὴν ἴδια διαταγὴ ἔδωκε καὶ στὸ Ρουσο Βουρδουμπᾶ, στὸ Στρατῆ Δεληγιαννάκη, στὸ Μανουσέλη καὶ στὸ Μανουσογιαννάκη. Πραγματικῶς ἔσπευσαν μὲ τὴν δυνατὴ ταχύτητα ποὺ ἐπέτρεπαν καὶ τὰ κουρασμένα κορμιά τους καὶ τὰ ἄθλια μέσα μεταφορῶν καὶ προσπάθησαν νὰ βοηθήσουν τὰ γυναικόπαιδα ποὺ διέτρεχαν τὸν πιὸ μεγάλο κίνδυνον.

Ὁ Χασὰν ὡς που νὰ φτάξουν οἱ βοήθειες αὐτές στοὺς χριστιανούς προχωροῦσε πρὸς τὸ Μεραμπέλλο μὲ τὸ κύριο σῶμα του, ἐν ᾧ ἡ ἄλλη του δύναμις ἔκαμε κ' ἔσφαζε ἀπὸ τὴς Δωριὲς ὡς τὴν Φουρνὴ. Τὰ γυναικόπαιδα τρελλὰ ἀπὸ φόβο καὶ ὀδύνη ἔτρεχαν στὰ βουνὰ καὶ κρυβόντανε στὴς ἀπόκρυμνες χαράδρες καὶ τὰ σπηλιάρια καὶ σὰν σπουργίτια κνηνημένα ἀπὸ ἄγριο γεράκι μαζεύτηκαν στὸ Σπήλιο τῆς Μηλάτου. Ὁ πασᾶς ἔκαψε τὴς Λίμνες, τὸ Χουμεριάκο, τὴς Βρύσες. Τὰ περισσότερα γυναικόπαιδα τοῦ Χουμεριάκου καὶ τῶν Βρυσῶν εἶχαν προφθάσει καὶ τραβήξαν πρὸς τὰ βουνὰ τῶν Ποτάμων. Στὴς μορφὲς τῶν βουνῶν αὐτῶν κατώρθωσαν νὰ σωθοῦν. Μὰ τὰλλα ἀκολούθησαν τὰ γυναικόπαιδα τοῦ Καινούργιου Χωριοῦ (τῆς Νεαπόλεως) τῆς Βουλισμένης, τῆς Λατσιῆς καὶ τῆς Μηλάτου ποὺ κλείστηκαν μέσα στὸ μεγάλο σπήλιο μὲ ἑκατὸ πενήντα παλληκάρια ὀπλοφόρους.

Ὅσα πρόφταξαν οἱ τοῦρκοι τὰ πέρασαν στὸ μαχαίρι. Οἱ ἐπαναστάτες ἀπ' τὴς κορφὲς τῶν βουνῶν παρακολοῦθοῦσαν τὸ Χασὰν πασᾶ. Δὲν εἶχαν φυνέκια. Δάγκωναν τὰ χέρια τους ἀπὸ ἀπόγνωσι. Ἀπὸ δυὸ γέροντες αἰχμαλώτους Λιμνιώτες ἔμαθε ὁ πασᾶς τὸν τάφο τοῦ Ζερβοῦ. Διέταξε καὶ τὸν ξέθαψαν. Τὸν ἔστρεσε ὀρθὸν στ' Ἀλωνάκια κοντὰ στοὺς Ἀνεμομήλους κι' ἀφ' οὗ τὸν περιύβρισε διέταξε κι' ἄδιασαν τὰ τουφέκια τους στὸ νεκρὸ κορμὶ τοῦ γενναίου ἀρχηγοῦ.

Ἔτσι τὸν ἀφήκε μέρες.

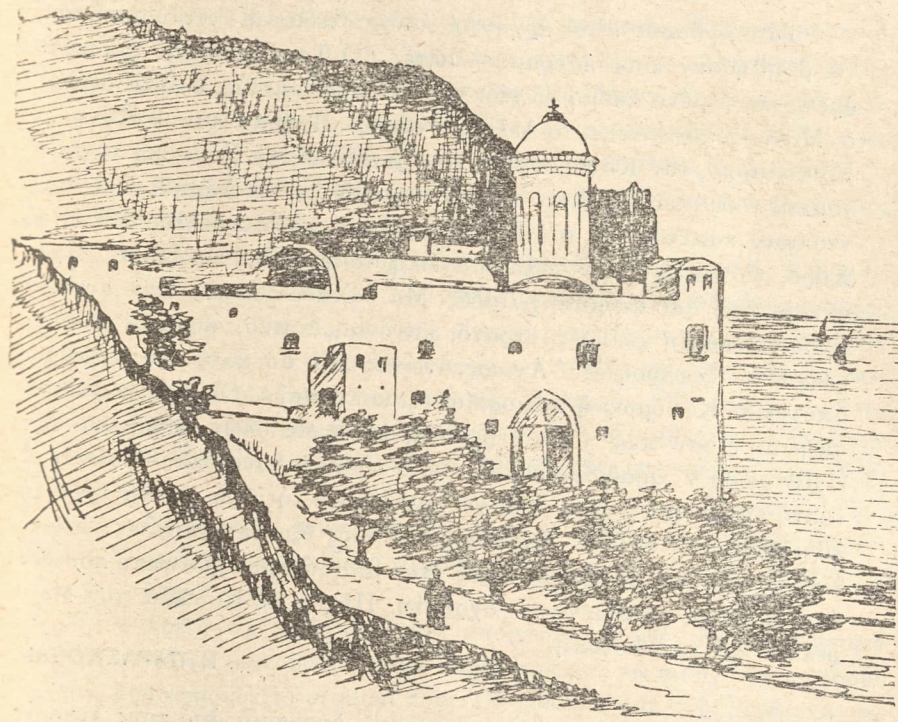
Ἡ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΗΣ ΜΗΛΑΤΟΥ

Κάποιος Βουλισμενιώτης Τοῦρκος Τερζαλῆς, καταγόμενος ἀπὸ τοὺς ἐξωμότες Βενετσάνους Δραγανίγους, πληροφορήθηκε πὸς τὸ Σπήλιο τῆς Μηλάτου ἦταν 3.700 γυναικόπαιδα μὲ 150 ὀπλοφόρους. Εἰδοποίησε τὸν πασᾶ. Ἔστειλε ἀμέσως τὸ Χουσεῖν Βέη, τὸ γαμπρὸ τοῦ Μαχάμετ Ἀλυ, ποὺ εἶχε μετακαλέσει ἀπὸ τὴ Γεράπετρο ἀφ' οὗ δὲν ὑπῆρχε πιά κανένας φόβος στὰ μέρη ἐκεῖνα. Πῆρε μαζί του πέντε χιλιάδες στρατὸ καὶ τὴ διαταγὴ νὰ προσπαθήσῃ ὅσο μπορούσε πρὸς τὸ γρήγορα νὰ πιάσῃ ζωντανὰ τὰ κλεισμένα γυναικόπαιδα μέσα στὸ σπήλιο.

Ὡς τόσο οἱ Μεραμπελλιῶτες καπετάνιοι μὲ τοὺς ἄλλους ποὺ εἶχαν ἔλθῃ νὰ τοὺς βοηθήσουν, ἄρχισαν τὰ κλέφτικα μὰ διαρκῆ κτυπήματα τους, γιατί ὁ Κουρμούλης κι' ὁ Ζερβουδάκης τοὺς εἶχαν στείλει τέσσερα φορτία πολεμοφόδια. Ἐν ᾧ ἡ πολιορκία ἐξακολουθοῦσε ἐνώπιονε μαζί μὲ τοὺς Μεραμπελλιῶτες ὁ Σπ. Μανιάτης καὶ ὁ Μ. Μαγουλάκης. Αὐτοὶ ἦσαν ἐφοδιασμένοι μὲ μπαροῦτι. Οἱ ἐπι-

θέσεις τους έγιναν πιό συχνές και σιγά-σιγά και πιό άγριες, γιατί οί περισσότεροι από τους καπετάνιους του Μεραμπέλλου είχαν μέσα στο σπήλιο της Μηλιάτου και δικούς των συγγενείς στενοούς και μακρινούς.

Ο ήρωϊκός караβοκύρης Σητειακός Βογιατζής που είχε πληροφορηθῆ τις ανάγκες τῶν επαναστατῶν ἄραξε στα Μάλλια κι' από κει τοὺς ἔστειλε μπαροῦτι χαρτί, και μολύβι. Ο ἄγωνας ἄρχισε ἀπεγνωσμένος ἀλλὰ δυνατός. Οί ἀτέλειωτες ἐπιθέσεις ἀπ' ὅλα τὰ μέρη και τὸ μελετημένο τουφεκίδι ἀπ' τὸ ἄνοιγμα τοῦ Σπήλιου ἔφερνε τὸ θάνατο στοὺς πολιορκητάς. Τὴν ἀπογοήτευσί τους ἀπὸ τὴν διάρκεια τῆς πολιορκίας τὴν ἐξαφάνιζε και τὴν παρηγοροῦσε κάθε τόσο ὁ Χασάν πασᾶς που με ἓνα ἰσχυρὸ σῶμα μέρα παρὰ μέρα πῆγαινε στοὺς Ἀγόρους και παρακολουθοῦσε τὴν πολιορκία. Βιαζότανε νὰ ξεμπλέξη ἀπ' τὸ ἐμπόδιο αὐτό, που τοῦκοβε τὸ δρόμο του κ' ἔταξε δῶρα πλοῦσια σὲ κείνους που θὰ κατώρθωναν νὰ μποῦν πρῶτοι μέσα στο ἄνοιγμα του. Αὐτὸ ἐκόστισε σὲ πολλοὺς Τούρκους τὴ ζωὴ. Μὰ ὅσο πῆγαινε τὰ λίγα τροφίμα ποῦχαν μαζί τους τὰ γυναικόπαιδα ἐτελείωναν και τὸ νερὸ που εἶχε στο βάθος τὸ σπήλιο δὲν ἔφτανε μήτε για πεντακόσους ἀνθρώπους κάθε μέρα. Κ' αὐτοὶ ἦσαν τέσσερις χιλιάδες! Πεινοῦσαν και διψοῦσαν, Στὴν ἀδύνατη πηγὴ μπρὸς σ' ἓνα πάλεμα φρικτὸ, ἀπαίσιο, ὁ ἓνας ἄρπαζε ἀπ' τοῦ ἄλλου τὰ χέρια τὸ «τάσι» με τὸ νερό. Μὲ στοργυλεμένα μάτια ἀπὸ ἀγωνία τ' ἄρπαζε ἄλλος, κτυπήματα, βρисиές, ξεσκίσματα τὸ τάσι ξέφευγε ἀπ' τὰ χέρια τους· τὸ νερὸ χυνότανε χάμω· βοῦρκα, λάσπες, μήτε τὸ μισὸ ἀπ' ὅσο τοὺς ἔδινε ἢ ἀδύνατη πηγὴ δὲν ἔπιναν· τᾶλλο χυνότανε ἀπ' τὴν ὀρμὴ τῶν διψασμένων· μάταια προσπαθοῦσαν οί γερόντοι νὰ τοὺς βάλουν σὲ κάποια σειρά· ὅλοι για μιὰ στιγμή πειθαρχοῦσαν, μὰ γρήγορα ἢ δίψα τους ξεχνοῦσε τὴν ἀνάγκη τῆς πειθαρχίας. Ὅποιος πρωταρπάξη ὅποιος προκάμη. Στὸ σκοτάδι τοῦ σπήλιου μιὰ τρομερὴ κόλασις κατατυραννοῦσε τέσσερις χιλιάδες γυναικόπαιδα· πάλευαν με τὸ χάρο μ' ἀπόγνωσι· ὁ θάνατος φτερούγιζε πάνω τους· ἄρχισαν νὰ πεθαίνουν ἀπὸ ἐξάντλησι γέροντες και γρηές. Μὲ τὸ στερνὸ στεναγμὸ τῶν γέροντων που πέθαιναν, ἐνώνοντο οί πρῶτοι κλαθμυρισμοὶ τῶν βρεφῶν που γεννιόντανε. Τis μέρες τῆς πολιορκίας γεννήθηκαν σαράντα παιδιά. Πόνος, θρήνος, οἰμωγές, ὀδύνες, κλαθμυρισμοὶ και ἀγωνία συντάρασε τὰ φιλακισμένα τέσσερις χιλιάδες γυναικόπαιδα. Ἄμα εἶδαν ἀπὸ τὴν ἀντικρυνὴ λοφοκορφὴ τοὺς Τούρκους νὰ τοὺς κτυποῦν με κανόνια, ἢ ἀγωνία τους μεγάλωσε. Πέντε δέκα κανονιὲς στὴ

Η ΚΥΡΙΑ (ΓΩΝΙΑ)

«μποῦκα» τοῦ σπήλιου και μιὰ γρήγορη ἐξόρμησις τῶν τούρκων· μὰ οί ἑκατὸ πενήντα ὄπλοφόροι, ἀμίλητοι, στεγνοί, χυμένοι, κι' ἀκλόνητοι μπρὸς τὸ θάνατο κτυποῦσαν μελετημένα κάθε Τούρκο που πρόβαινε στο ἄνοιγμα τοῦ σπήλιου. Οί τούρκοι ἀπελπισμένοι πια τοὺς ἔδιναν ὑποσχέσεις και τοὺς παρακινοῦσαν νὰ παραδοθοῦν. Οί πολιορκημένοι για νὰ προστατεύωνται ἀπ' τὰ βόλια τῶν κανονιῶν τοποθέτησαν μπρὸς στὴ «μποῦκα» τοῦ σπήλιου ὅλα τὰ στρώματα και τὰ παπλώματά τους. Πέτυχαν νὰ προστατευθοῦν. Οί Τούρκοι τοὺς ἔκαναν ὄρκους φρικτοὺς νὰ μὴ φοβηθοῦν και νὰ παραδοθοῦν. Τρίχα δὲ θὰ πάθαιναν ἀπὸ ὅσους θὰ παραδίδοντο. Μὰ δὲν ἐπίστευαν τοὺς ὄρκους των. Τὴ μόνη τους ἐλπίδα ἐστήριζαν στοὺς καπετάνιους των που ἄκουαν σὲ ὄρες ἡσυχίας τὸ ἀδιάκοπο τουφεκίδι τους πρὸς ὅλες τις μεριὲς που ἀντίκρουζαν στο ἄνοιγμα και που τοὺς ἔδιναν τὴ βεβαιότητα ὅτι κι' ἀπὸ τὰ πίσω μέρη, που αὐτοὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ἀκούσουν, τὸ ἴδιο θὰ γινότανε.

Τότε ἔφθασαν κ' οἱ ἀρχηγγοὶ ποῦχε στείλει ἡ Γενικὴ Διοίκησις νὰ βοηθήσουν τοὺς Μερυμπελλιῶτες. Ὁ Τσουδερός μὲ τραυματισμένο καὶ δεμένο ἀκόμα τὸ χέρι του, ὁ Βουρδουμπᾶς, ὁ Μανουσέλης, ὁ Μανουσογιαννάκης, ὁ Δελγιαννάκης. Βρῆκαν τὸν Καζάνη, τὸ Βουζομάρο, τὸν Κουσκουμπέ, τὸν Ἀνδρακό, τὸ Συμακό, τὸ Λουτσάκη, τοὺς Λασηθιωτὲς ποῦχαν κατεβῆ ἀπ' τὸ Λασηθι καὶ τοὺς ντόπιους καπετάνιους τὸν Κουναλογιῶρη, τὸ Μουρελλομανῶλη, τὸ Χάρο, τὸ Φούσκη, τὸν Ἀλεξομανῶλη, τὸ Μανιάκη κ' ἄλλους· εἶχαν δύναμι ἀνω ἀπὸ δυόμιση χιλιάδες. Μὰ ὁ Χασάν πασᾶς εἶχε συγκεντρῶσει δεκαῆξη χιλιάδες στρατό, κανόνια, ἵππικό, ἀφθονα πολεμοφόδια καὶ ζωοτροφίες. Ἄνισος ἀγώνας πού θὰ κατέληγε σὲ βεβαία ἀποτυχία. Κι' ὅμως ἡ πολιορκία ἐξακολουθοῦσε. Οἱ ὀπλοφόροι τοῦ σπῆλιου εἶδαν πὼς ἦταν περιττὴ ἡ παρουσία ὄλων ἐκεῖ μέσα. Δὲν εἶχαν χῶρο ν' ἀραδιάσουν πάνω ἀπὸ τριάντα τουφέκια. Ἐφυγαν οἱ ἑκατὸ εἴκοσι μιὰ νύκτα γιὰ νὰ μὴν πίνουν τὸ νερὸ καὶ νὰ τρῶν τὸ λίγο ψωμί τῶν ἄλλων. Ἐνώθησαν μὲ τοὺς ἔξω ἐπαναστάτες. Ἐκατὸ εἴκοσι τουφέκια σὲ τέτοιες ὥρες ἦταν μιὰ δύναμι σημαντικὴ πού δὲν ἔπρεπε νᾶναι κλεισμένη κ' ἀχρηστη. Πῆγαν μὲ τὸ σῶμα τοῦ Μουρέλλου καὶ τοῦ Φούσκη.

Η ΠΑΡΑΣΠΟΝΔΙΑ

Ὁ κίνδυνος τῆς πείνας, ἡ φρικτὴ δυσοσμία ἀπὸ τοὺς νεκροὺς τοῦ σπῆλιου καὶ περισσότερο ἀπ' ὅλα ἡ τρομερὴ δίψα πού ὄλο καὶ μεγάλωνε, ἔφερνε σ' ἀπόγνωσι τὰ γυναικόπαιδα. Ἀποφάσισαν νὰ παραδοθοῦν. Ὁ Χουσεῖν Βέης ἀπ' τὸν ἀντικρυνὸ λόφο ὠρριζότανε στὸν προφήτη του καὶ στὴν τιμὴ του πὼς δὲν θὰ πείραζε μῆτε μωρὸ παιδί. Ὁ Ἀλβανὸς αὐτὸς ἔδωκε ξεφωνητὰ μπρὸς σὲ χιλιάδες ἄνδρες τὴν ἱερὴ «μπέσσα» του· τὴν πίστεψαν. Παρεδόθησαν.

Ἄρχισαν νὰ βγαίνουν. Πρῶτα οἱ ὀπλοφόροι πέταξαν τὰ τουφέκια τους μπρὸς στὰ ποδάρια τῶν πολιορκιτῶν ὡς τοὺς κατέβασαν κάτω.

—Νερό! νερό! ἐφώναζαν ὅλοι· ἔκαιγαν τὰ σωθικά τους ἀπὸ τὴ δίψα.

—Μαχαῖρι τῶν γκισούρηδω! διάτασε ὁ Χουσεῖν Βέης καὶ τὰ τριάντα παλληκάρια ἄτιμα καὶ μπαμπέσικα σφάζονται μπρὸς στὰ μάτια τῶν γυναικοπαίδων πού εἶχαν ὡς τόσο βγῆ ἀπ' τὸ Σπήλιο.

Τὸ φρικτὸ θέαμα τῆς παρασπονδίας τὸ ἀντίκρουσε θρῆνος καὶ πόνος. Τὰ γυναικόπαιδα σκορπίστηκαν παντοῦ σᾶν ξεφρενιασμένο κο-

πάδι πουλιῶν. Κατάλαβαν ποιὰ τύχη τὰ περίμενε. Ἐτρεχαν παντοῦ πρὸς τοὺς κρημνοὺς· μὰ οἱ Τούρκοι τὰ περιμάζεψαν. Ἄρχισαν τὸ δέσιμο. Τὰ κορίτσα καὶ τῆς νέες γυναῖκες τὶς ἔδεσαν μὲ τὰ μαλλιά τους σὲ μιὰ φρικτὴ τραγικὴ ἄλυσσιδα. Τοὺς λίγους ἀνάπηρους ἄνδρες, τὶς γριῆς καὶ τοὺς γέροντες ὄλους τοὺς ἔδεσαν σὲ κορδόνι θανατερό.

—Νερό! νερό! φώναζαν τὰ γυναικόπαιδα· ὁ ξεραμένος του λαιμὸς καὶ τὰ στεγνὰ σωθικά τους ἔκαιγαν.

—Νερό! νερό! κτυπήματα καὶ κοντακιές σ' ὄλους χωρὶς διάκρισι.

—Νερό! νερό! σφαγὴ καὶ στραγκαλισμοί. Τὰ ἀδηγοῦσαν πρὸς τοὺς Ἀγόρους. Στὸ δρόμο τοὺς οἰμωγὴ καὶ θρῆνος, καὶ μέσα στὸν πόνο τους, τὸ ἄγριο γέλοιο τῶν τούρκων πού τὰ φρουροῦσαν. Ἐσκίζαν τὰ ροῦχα τῶν κοριτσιῶν καὶ τῶν γυναικῶν· ἔβγαζαν τὰ στήθια τους ἔξω κ' ἔτσι πού τὶς εἶχαν δεμένες ἀπ' τὰ μαλλιά τὴ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη καὶ δέκα-δέκα, εἴκοσι-εἴκοσι γραμμὴ, ἀσχημονοῦσαν πάνω τοὺς γελώντας.

—Νερό! νερό! φώναζαν σᾶν μέσα σὲ φρικτὸ κ' ἀπαίσιον ὄνειρον πού δὲν τᾶφηνε τίποτε ἄλλο νὰ αἰσθανθοῦν παρὰ μόνο τὴ δίψα τους.

—Νερό! νερό!

—Τρεῖς ἀπ' τοὺς δεμένους μπόρεσαν περνώντας τὸν ποταμὸ Χελιδωνιά νὰ ριχτοῦν στὰ θολὰ του νερὰ καὶ νὰ πιοῦν ὅσο μπορούσαν, ὅσο χωροῦσε τὸ στομάχι τους. Οἱ φρουροὶ πού τοὺς περίμεναν νὰ πιοῦν, ὅσο ἤθελαν, τοὺς ἔρριξαν χάμω. Ραβδισμοί, κοντακιές κτυπήματα στὸ στομάχι καὶ κλωτσιές. Σὲ λίγο πέθαιναν κ' οἱ τρεῖς.

Μιὰ ὠραιοκόρη κόρη πού ὁ συνοδὸς τῆς τὴν εἶχε μισογυμνώσει καὶ τὶς δάγκωνε τὰ μπράτσα καὶ τὰ στήθια, ὠρμησε ἀπ' τὴ γραμμὴ τῆς· ξεριζώθηκαν τὰ μαλλιά τῆς καὶ ρίχτηκε σὲ μιὰ στέρνα πού βρέθηκε μπρὸς τῆς. Δὲν πρόφταξαν νὰ τὴν ξαναπιάσουν. Ἐπνίγηκε.

Ἀπ' τὶς Ἀγόρους ὠδήγησαν τὰ γυναικόπαιδα στὸ Καινούργιον Χωριό, πού περίμενε στὴν εἴσοδο γιὰ νὰ θαυμάση τὸ θέαμα ὁ Χασάν πασᾶς. Ἡ τραγικὴ πομπὴ μὲ τὴν ἀτέλειωτη οὐρὰ ἔφθασε. Πέρασε πρὸς ἀπ' τὸν πασᾶ, πού στεκότανε στὴν πλατεία γιὰ νὰ χαρῆ τὸ θέαμα. Ὁ Χουσεῖν, τοῦ χαρίζει τὴν πιὸ ὡμορφὴ σκλάβα τὴ Σμαράγδα τὴν Καινουργιοχωρίτισσα. Αὐτὸς τοῦ δίνει «μπακίσι» ἑκατὸν εἴκοσι φρουριά καὶ τὸν προβιβάζει γιὰ τὸ κατόρθωμά του σὲ ὑποστράτηγον, γιὰ νὰ κολακέψη καὶ τὸν Μωχάμετ Ἄλυ, τὸν κύριο του, πού ἦταν πεθερὸς του.

Τὰ γυναικόπαιδα ἅμα ἔφθασαν στὴν πλατεῖα ἔπεσαν κάτω ἀπ' τὴν ἐξάντλησι σὲ μιὰ φρικτὴ ἀνθρωπομάζα. Ὁ Χασάν διέταξε καὶ

χώρισαν τούς γέροντες ἀπ' τις γρηγάδες. Πεντακόσοι σωστοὶ τούς ἔφεραν στή θέσι Γραμπέλες. Τὸ ἵππικὸ μὲ μιὰ ὀρητικὴ ἐπέλασι ἄρχισε νὰ τούς ποδοπατᾷ. Μιὰ ὥρα βάσταξε τὸ ποδοπάτημα. Δὲν ἀπέμεινε μητ' ἓνας ζωντανός· ἔκοψαν τὰ κεφάλια τους καὶ τᾶκαμαν πυραμίδα σ' ἓνα ἄλῳν στήν Ἁγία Ἄννα κ' ἔροριξαν τὰ νεκρά τους κορμιά μέσα σὲ μιὰ βάγκα. Γύρω ἀπὸ τὸ ἄλῳν διάταξε τούς αἰχμαλώτους συγγενεῖς τῶν πεθαμένων γερόντων κ' ἔστεσαν χορὸ.

Μέσα στοὺς αἰχμαλώτους ἦσαν δεκαοκτὼ παπάδες· τούς ξεχώρισε κ' αὐτούς· διάταξε καὶ τούς ἔκοψαν τὰ τρία πρῶτα δάκτυλα τοῦ δεξιοῦ χειριοῦ. Τὴν Παρασκευὴ μετὰ τὸν καθιερωμένο ντοῦ (προσευχὴ) στὸν προφήτη, ἔκαψαν ζωντανούς παπάδες τούς δώδεκα στή θέσι Ἁγιος Ἀθανάσιος. Τούς ἄλλους ἔξη τούς σκότωσαν στὸ Καστέλλι τῆς Φουρνῆς. 1) Τὰ γυναικόπαιδα ἀφ' οὗ ἔσφαξαν ὅλα τὰ βρέφη· γιὰ νὰ μὴ δίδουν βάρος κ' ἐμπόδιο στήν πούλησι τῶν μαννάδων τὰ πούλησαν κ' ἔκαμαν τὴν εἴσπραξι τρία μερίδια, ἓνα γιὰ τὸν Χασὰν πασᾶ, ἓνα γιὰ τούς ἀξιωματικούς καὶ ἓνα γιὰ τὸ ἀσκέρι (στρατό). Τίς πὺ ὁμορφες κοπέλλες τίς πῆρε ὁ Χασὰν μὲ τούς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς των καὶ ὠργίασαν στὸ κονάκι τοῦ Μαζλοῦμ Καρακάχη. Σκηνὲς τραγικὲς καὶ φορικτὲς ἐσπάρασαν τὴ ψυχὴ τῶν σκλάβων γυναικῶν σὰν τίς ξεχώριζαν ἀπὸ τὰ παιδιὰ τους καὶ ὁ θρηῆνος των ἀνατάραζε τὸ χωριὸ ὀλόκληρο, ὡς που κεῖνοι τούς τίς ἀγόρασαν τίς ἔστειλαν πρὸς τὰ κάστρα.

Τὸ γεγονός αὐτὸ τῆς παραδόσεως τῆς Μηλάτου καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς σκλαβιάς τόσων χιλιάδων γυναικοπαίδων, ξάπλωσε καὶ πρὸς τὰ βουνὰ πού εὐρίσκοντο οἱ συγγενεῖς, πατέρες, ἀδελφοὶ καὶ σύζυγοι τῶν σκλαβωμένων γυναικῶν. Νέος θρηῆνος καὶ νέος φορικτὸς πόνος ἐσπάραξε τίς ψυχὲς τῶν πολεμιστῶν, πού τρελλοὶ ἀπὸ ἐκδίκησι ἔτρεχαν ἀδιαφορώντας καὶ γιὰ τὴ δική τους ζωὴ παντοῦ, γιὰ νὰ κτυπήσουν κάθε μεμονωμένο Τούρκικο τμήμα καὶ νὰ πάρουν τὸ αἶμα πίσω. Ἀρκετοὶ ἀπὸ τούς πολεμιστὲς αὐτοὺς ἐθάθησαν στὰ τρελλὰ κ' ἀπονενωμένα αὐτὰ κτυπήματά τους πρὸς τούς Τούρκους· μὰ ἦ

1) Ὁ Μιχ. Διαλυνᾶς στὰ «Ἀπαντα» του ἀναφέρει ὅτι πιάστηκαν μέσα στὸ Σπήλιο τῆς Μηλάτου καὶ οἱ 140 ὀπλοφόροι καὶ ὅτι τούς 70 ἀπεκεφάλισαν στὸ Καινούργιο χωριό, τούς δ' ἄλλους 70, ἐκτὸς τριῶν πού πέθαναν ἀπὸ τὸ σφύξιμο τοῦ σκοινιοῦ των στὸ δρόμο, τούς ἐπνίξε στήν Πλάκα ὁ τρομερὸς Μεχμέτ Μερμπάτης. Ἄλλαι πληροφορίες, πὺ πιθαναί, φέρουν μόνον τριάντα ὀπλοφόρους στὸ Σπήλιο, γιατί οἱ ἄλλοι εἶχαν κατορθώσει νὰ φύγουν. Κ' οἱ τριάντα ἐσπάρησαν καὶ παρέδωκαν τὰ ὅπλα τους. Ὁ Μιχ. Διαλυνᾶς στήν περιγραφὴ τοῦ Μηλάτου ἐπικαλεῖται τὴ μαρτυρία τοῦ Χατζῆ Ὁσμὰν Βεγάκη ἐνὸς ἀγαθοῦ καὶ τιμίου Τούρκου.

τραγικὴ αὐτὴ λύσις πού ἐξηφάνισε σχεδὸν τίς μισὲς οἰκογένειες τοῦ Μεραμπέλλου, ἀγρίεψε πὺ πολὺ τούς πολεμιστὰς του κ' ἔγινε αἰτία νὰ ἀναδειχθοῦν περίφημοι ἥρωες, πού ζητώντας μόνον τὴν ἐκδίκησι, χωρὶς νὰ λογαριάζουν ὑστεροφημία καὶ δόξα, ἔτρεχαν παντοῦ ὅπου ἤλιπζαν νὰ πάρουν πίσω λίγο αἶμα ἀπὸ τὸ παιδί, ἀπ' τὴ γυναῖκα κ' ἀπὸ τὴ μάννα πού ἔχασαν.

Ὁ Κριτοβουλίδης περιγράφοντας τούς ἀγῶνες τῶν Μεραμπελιωτῶν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τοῦ Σπήλιου τῆς Μηλάτου καὶ κάνοντας λόγο γιὰ τὴ βοήθεια τῶν Σφακιῶν λέει:

«Πολλὰ ἄθεν ἔδραμον τότε οἱ Ἕλληνες πρὸς σωτηρίαν τῶν πασχόντων ἀδελφῶν των· ἔφθασε φέ 300 περίπου Σφακιανούς καὶ ὁ Ρούσος Βουρδουμπᾶς, μὲ πολλοὺς δὲ Λαμπαίους ὁ Γεώργιος Τσουδερός, ἐπετέθησαν ἅπαξ καὶ δις ἀθροοὶ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἐπροξένησαν φθορὰν μεγάλην εἰς αὐτὸν προσπαθοῦντες παντὶ σθένει νὰ διασώσωσι τούς κινδυνεύοντας, ὅτε διέφυγον ἐν τῷ μεταξὺ καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῷ σπηλαίῳ ἐνόπλων, ἀποχωρισθέντες περιπαθῶς τούς οἰκείους, γυναῖκες καὶ φίλτατα καὶ ἂν ἐπέμενον οἱ Ἕλληνες προσκαρτεροῦντες ὀλίγας τινὰς ἡμέρας εἰς τὰς θέσεις των, ἤθελον βεβαίως σώσει καὶ τούτους καὶ ἤθελον ἀπαλλάξει καὶ τὰ μέρη ταῦτα ἀπὸ τὰς ἐφορμήσεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἀρπάσαντες βόας, πρόβατα κ.λ.π. ἀνεχώρησαν ἀφήσαντες μόνους τούς Μεραμπελιώτας καὶ τούς περὶ αὐτοὺς νὰ πολεμῶσιν ἰσχυρὸν πολέμιον.»

Ὁ Παπαδοπετρακῆς γιὰ νὰ ἀμυνθῆ κατὰ τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀναγκάζεται νὰ πλάσῃ ἀπὸ τούς συνειθισμένους του μύθους παρὰ τὸ ρητὸν «χείλη ἱερέως τὸ ψεύδονται» καὶ νὰ παρουσιάσῃ καὶ στήν κρίσιμη αὐτὴ στιγμή τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν μόνον τούς Σφακιανούς πολεμοῦντας, ἐν ᾧ οἱ ὀπλοφόροι, πού ἦσαν μαζύ των κ' ἔβλεπαν νὰ χάνωνται τὰ παιδιὰ των κ' οἱ συγγενεῖς των δὲν τούς βοηθοῦσαν! Ἀλλὰ τότε πῶς δικαιολογοῦνται αἱ ἱκεσίαι τῶν Μεραμπελιωτῶν πρὸς τὴν Γενικὴν Διοίκησιν καὶ σὲ καθ' ἓνα ἀρχηγὸ τῶν δυτικῶν τμημάτων ἰδιαιτέρως, νὰ σπεύσουν νὰ τούς βοηθήσουν γιὰ νὰ μὴ χαθοῦν; «Μὴ μᾶς ἀφήσετε νὰ χαθῶμεν ἐδῶ, διότι τὸ κακὸν τότε θὰ ἔλθῃ γρήγορα καὶ αὐτοῦ» λέει στήν ἐπιστολήν των πρὸς τὸ Σήφακα. Δὲν θὰ τούς ἦταν εὐκολώτατο κ' ἂν ἀκόμα δὲν ἦσαν πραγματικὰ ἥρωϊκοὶ κ' ἀνεπίδεικτοὶ παράγοντες στὸν μεγάλο ἐθνικὸ ἀγῶνα, τὴ στιγμή πού ἔβλεπαν πῶς δὲν εἶχαν μῆτε πέντε φυσίγγια καθένας τους καὶ ὅτι εἶχαν μπρὸς τους δεκαῆξι χιλιάδες ὀργανωμένο στρατό, νὰ συνθηκολογήσουν μὲ τὸν Χασὰν πασᾶ, πού λαχτα-

ροῦσε καὶ ἐπιδίωκε νὰ παρουσιάσῃ τὸ Μωχάμετ Ἄλυ μὴ τέτοια ἔναρξι ὑποταγῆς καὶ νὰ γλυτώσουν τὰ σπῖτιά τους καὶ τὰ παιδιά τους, ἀλλὰ τ' ἀφήσαν νὰ σφαγοῦν καὶ νὰ πουληθοῦν; Ἀυτὰ δὲν τὰ σκέφθηκε ὁ «μὴ ψευδόμενος» ἀρχιερεὺς ἱστορικός.

Ἐν τούτοις καὶ τὸ ὅτι καταλογίζει εἰς βάρους τῶν Σφακιανῶν ὁ Κριτοβουλίδης δὲν μᾶς φαίνεται πιστευτόν. Διότι δὲν ἦτο φυσικὸν τὴν στιγμὴν ποὺ ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ ἄλλος μέρος τῆς Κρήτης γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Μεραμπελλιῶτες, νὰ τοὺς ἐγκαταλείψουν στὴν κρισιμότερή τους στιγμὴ καὶ μάλιστα νὰ τοὺς ἀρπάσουν ὅτι τοὺς ἀπέμεινε σὲ ποίμνια καὶ νὰ φύγουν. Αὐτὸ εἶναι ἀφύσικον· τὸ πιθανὸν εἶναι ὅτι κάποια παραξήγησις, ὅπως πάντα, στὰ λάφυρα ἢ στ' ἀπομεινάρια τῶν χριστιανικῶν χωριῶν, ποὺ εἶχαν ἀφήσει οἱ κάτοικοί των φεύγοντες πρὸς τὸ Σπήλιο τῆς Μηλάτου ἢ πρὸς τὰ βουνά, θὰ γίνηνε αἰτία νὰ ἀποχωρήσουν καὶ νὰ τοὺς ἀφήσουν μόνους ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Τσουδερό, ποῦ μείνει μὲ τοὺς Ἁγιοβασιλειῶτες του καὶ βοηθήσει τοὺς πολεμιστὰς τοῦ Μεραμπέλλου στὶς δύσκολες καὶ σκληρὰς αὐτὰς ὥρες¹. Ὁ Τσουδερὸς τοὺς ἐγκατέλειψε μόνον σὺν ὅλῳ ὁ στρατὸς τοῦ Χασάν πασᾶ ἔφυγε πρὸς τὸ Ἡράκλειο.

Σ' ὅλη αὐτὴ τὴ διαδρομὴ ὁ Χασάν πασᾶς δὲν ἔχασε παραπάνω ἀπὸ πεντακόσιους ἄνδρας μαζὺ καὶ μὲ τοὺς ἑκατὸ πενήντα ποῦπεσαν μπρὸς τὸ ἄνοιγμα τοῦ Σπήλιου τῆς Μηλάτου. Ἀπώλειαι ἀσήμαντες, ἀνεπαίσθητες γιὰ τότο στρατό. Αἰτία ἦταν ἡ ἔλλειψις πολεμοφοδίων καὶ ὁ τελευταῖος διχασμὸς τῶν ἐπαναστατῶν ἀκριβῶς τῆ στιγμῆ ποῦπρεπε νὰ κτυπηθῆ ὁ πασᾶς.

ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΙΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΣΤΑ ΔΥΤΙΚΑ

Ἐν ᾧ Χασάν πασᾶς προσπαθοῦσε νὰ δαμάσῃ τὴν ἐπανάστασι τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν μὲ αἷμα καὶ φωτιά, ἀφ' οὗ δὲν κατώρθωσε νὰ τὶς ὑποτάξῃ μὲ ψεύτικες ὑποσχέσεις γιὰ ἰσονομίαν καὶ δικαιοσύνην σ' ὅλους τοὺς κατοίκους ἀνεξαρτήτως θρησκείας, ἡ Γενικὴ

1.—Τὰς διηγήσεις αὐτὰς ἄκουσα πολλές φορές ἀπὸ τὸν πατέρα μου, ποὺ μοῦ μετὰδιδε ὅ,τι ἄκουσε χίλιες φορές ἀπὸ τὸν παπποῦ του ποῦ πέθανε τὸ 1893, σὲ ἡλικίαν ἑκατὸ ἐτῶν καὶ ποὺ ἦταν ἕνας ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν τοῦ Μεραμπέλλου τότε. Ἡ γεροντικὴ του χαρὰ ἦτο νὰ διηγητῆ καὶ τὶς πρὸ ἀσημαντομέρειες. Σ' αὐτὰς γίνεταν λόγος γιὰ τὶς παρεξηγήσεις ποὺ δημιουργοῦσαν μερικοὶ ὀπλίται τῶν Σφακιανῶν, γιὰ τὴ θεωροῦσαν τὰ ἐγκαταλειφθέντα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ὡς λάφυρα ἀδέσποτα κ' ἤθελαν νὰ τὰ διαρπάσουν κ' αὐτὰ ἐν ᾧ οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν πολεμοῦσαν μαζὺ τους. Ἡ ἐγκατάλειψις αὐτῆ ἀνάγκασε τοὺς ἀρχηγούς νὰ ἀκολουθήσουν τοὺς ἄνδρες τῶν σὺν ἀφήσαν τοὺς Μεραμπελλιῶτες μὲ τὸν Καζάνη, καὶ μόνον βοηθὸς τους τὸν πάντα ἀλτρονιστῆ καὶ συνετὸ Τσουδερό νὰ πολεμοῦν τὸν Χασάν πασᾶ.

Διοικήσις μὲ προσωρινὸ γενικὸ Ἐπαρχο ὅπως εἶδαμε ἀπὸ τὴν 1 Δεκεμβρίου 1822 τὸ Νεόφυτο Οἰκονόμο, ἄλλαξε ἔδρα ἀπὸ τὸ Λουτροὸ στοὺς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου. Ἀπ' ἐκεῖ ὁ Οἰκονόμος μὲ τοὺς ἄλλους Φροντιστὰς διηύθυναν τὸν ἀγῶνα καὶ τακτοποιοῦσαν τὸ κάθε τι γιὰ νέα δρᾶσι καὶ ἐνέργεια. Ὁ Οἰκονόμος εἶχε κατορθώσει νὰ προσελκύσῃ τὴν ἀγάπην καὶ τὸ σεβασμὸ ὅλων γενικῶς τῶν ἀρχηγῶν, γιὰτὶ κάθε του ἐνέργεια δὲν ἔτεινε σὲ τίποτε ἄλλο, παρὰ στὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ γενικοῦ ἀγῶνος χωρὶς καμμιὰ ἀπολύτως ἐπιδίωξιν προσωπικῆς φιλοδοξίας, χωρὶς κομπασμὸ, χωρὶς ἀξιώσεις γιὰ τὸ πρόσωπό του. Ἡ δρᾶσις του ἦταν ἡ ἰδέα· τὸ πρόσωπό του δὲν ἐφάνηκε ποτὲ δὲ καμμιὰ του ἐνέργεια.

Νὰ γιὰτὶ μὲ τὴν ἀνάληψιν τῆς Διοικήσεως σημειώθηκε μιὰ γενικὴ τόνωσις τοῦ ἀγῶνος στὰ δυτικὰ καὶ μιὰ σοβαρὰ ἐμφύχασις ὅλων τῶν ἀρχηγῶν. Ἀναγγέλοντας πρὸς τὸ λαὸ ὁ Οἰκονόμος τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων τοῦ Γενικοῦ Ἐπαρχου, ἔδιδε καὶ τὴ χαρμόσυνη ἀγγελίαν, ὅτι στὶς 30 τοῦ Νοεμβρίου τὸ φρούριον τοῦ Ναυπλίου παρεδόθηκε στοὺς Ἕλληνας καὶ ὅτι διωρίστηκε Ἀρμωστής στὴν Κρήτη ὁ Ὑδραῖος Μανώλης Τομπάζης. Ὁ διορισμὸς αὐτὸς τοῦ Ὑδραίου Ναυάρχου ἔδιδε τὴν ἐλπίδα στοὺς Κρητικούς ὅτι ἐπὶ τέλους θ' ἄβλεπαν κ' αὐτοὶ στὸν ἀγῶνα τοὺς κάποια ναυτικὴν σοβαρὰ βοήθεια, ποὺ μπορούσε ἂν ἤθελε νὰ τοὺς δώσῃ ἡ Ὑδρα, ἀφ' οὗ τῶρα θὰ ἐνδιαφερότανε γιὰ τὴ δόξα ἐνὸς ἀπὸ τοὺς θαλασσομάχους της.

Στοὺς Ἀρμένους ἐρρίχθηκε ἡ πρώτη πραγματικῶς στρατηγικὴ γνώμη τοῦ Β. Χάλη, νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς ἀδυναμίας τῆς φρουρᾶς τῶν Χανιῶν καὶ νὰ τὰ καταλάβουν. Μὲ τὴ γνώμη αὐτὴ τοῦ στρατηγικοῦ Χάλη συμφώνησε ἀμέσως ὁ Σήφακας, γιὰτὶ ἤξερε καλὰ πῶς ὁ Χασάν πασᾶς εἶχε πάρει μαζὶ του στὴν ἐκστρατεία του τοὺς πρὸ διαλεκτοὺς ἀπ' τὴ φρουρὰ τῶν Χανιῶν καὶ πῶς ἡ πανούκλα ποὺ θέρριζε μέσα στὴ πόλιν τοὺς Τούρκους, ἀνάγκασε πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς νὰ φεύγουν μὲ καΐκια πρὸς τὸ Καστέλλι τῆς Κισάμου καὶ τὴ Γραμπούσα. Ἡ πόλις γύρω εἶχε σφιχτὴ στενὰ ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες, ποὺ λεηλατοῦσαν τὸν κάμπο τῆς Κυδωνίας ὡς κάτω ἀπὸ τὰ φρούρια τῆς κλεισμένης καὶ διψασμένης πολιτείας.

Ὁ Οἰκονόμος δὲν εἶχε στρατιωτικὴ μόρφωσι, μήτε μπορούσε νὰ ἡγηθῆ ἐνὸς ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ γιὰ μιὰ ὀρμητικὴ ἐνέργεια ἀμφιβόλου μάλιστα ἐπιτυχίας. Τὸ πάθημα τοῦ Βαλέστρα ὅσον κ' ἂν ἦταν ξεκαθαρισμένο πῶς τὸ χροστοῦσαν στὶς δολοπλοκίαις τοῦ Ἀφεντούλιεφ, τὸν ἐφόβριζε. Δὲν μπορούσε νὰ φαντασθῆ ὅτι ἕνα φρούριον εἶνε

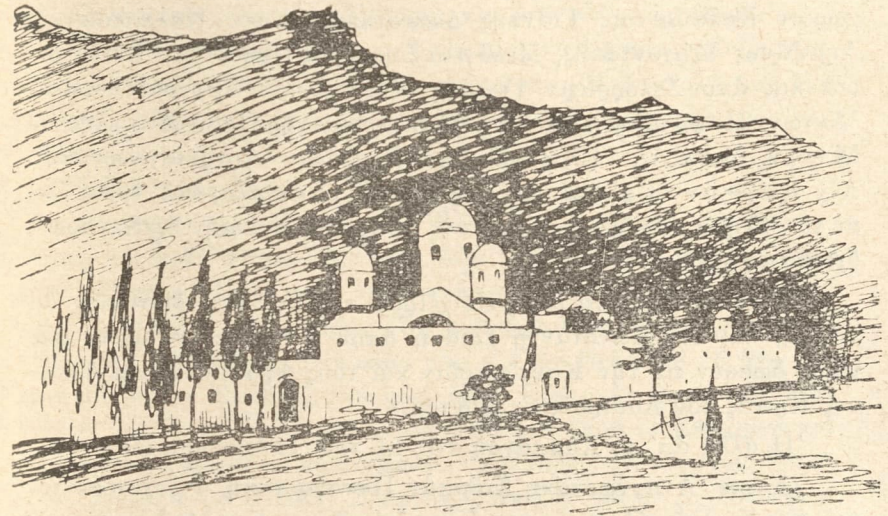
δυνατό νά παρθῆ τῇ στιγμῇ ποῦχε ἀνοικτὴ μπρὸς του τὴ θάλασσα, γιὰ νὰ αὐξήσῃ τὶς προμήθειές του καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὶς φρουρές του. Δὲν μπορούσε νὰ ἐπωφεληθῆ ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμό ποῦχε δημιουργήσει τὸ πέσιμο τοῦ Ναυπλίου στὶς τάξεις τῶν ἐπαναστατῶν καὶ δὲν μπορούσε νὰ παραδεχθῆ πὼς οἱ ἐπαναστάτες μὲ τὴν ὁρμὴ τους μόνο θὰ καβαλοῦσαν τὰ τείχη τῶν Χανιῶν χωρὶς βοήθεια ἀπ' τὴ θάλασσα. Εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἄδικα θ' ἄχαναν πολὺτιμο χρόνο κα' ἄδικα θὰ θρηνοῦσαν νεκροὺς τοὺς πιὸ ἡρωϊκοὺς μαχητὰς των στὴ δύσκολη ἐπιχείρησι τῆς καταλήψεως τοῦ φρουρίου. Προτίμησε ἄλλο σχέδιο τελείως ἀντίθετο τοῦ σχεδίου τοῦ Χάλη, ἐν ᾧ αὐτὸς ἐξακολουθοῦσε μὲ τὸ Σήφακα μαζί νὰ περνοῦν τὶς σκοτεινὲς νύκτες ὡς αὐτὰ τὰ τείχη τῶν Χανιῶν καὶ νὰ μετροῦν μὲ καλάμια τὸ ὕψος των καὶ νὰ ἐτοιμάζουσαν σκάλες γιὰ τὴν ἀνάβασί τους· εἶχε τὴ γνώμη πὼς ἔπρεπε νὰ προχωρήσουν πρὸς τὴν Κίσαμο καὶ τὸ Σέλινο, νὰ ξεκαθαρίσουν ἀπ' τοὺς Τούρκους τὶς δυὸ αὐτὲς ἐπαρχίες μὲ τὰ κωλοποτὰ ἀκρογιάλια, γιὰ νὰ δημιουργήσουν κόρφους καὶ λιμάνια καὶ γιὰ πολεμικὴ καὶ γιὰ ἐμπορικὴ δρασί, δυὸ ἀνάγκες ἀλληλένδετες ἐξ αἰτίας τῆς ἐλλείψεως τροφίμων σ' ὅλα τὰ ἐπαναστατημένα μέρη, κα' ὕστερα νὰ στραφοῦν πρὸς τὰ Χανιά.

ΙΚΕΤΗΡΙΕΣ ΚΡΑΥΓΕΣ

Ἐκάλεσε στοὺς Ἀρμένους ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Χάληδες καὶ τὸ Σήφακα πού ἦσαν ἐκεῖ μὲ τὰ σώματά τους καὶ τὸν Παναγιώτου, τὸν Τσουδερό, τὸ Βουρδουμπᾶ, τὸν Πωλογιωργάκη καὶ τὸν Μ. Πρωτοπαπαδάκη· ἡ σύσκεψις βάσταξε ὄρες. Μελέτησαν καλὰ τὴν ἐπιχείρησί τους, γιὰ τὴ θ' ἄχαν ἀπέναντί τους τοὺς πιὸ ἡρωϊκοὺς Τούρκους μὰ καὶ τοὺς πιὸ ὠχυρομένους σὲ φυσικὰ ὄχυρά πού ἀρκετὲς φορὲς ὡς τώρα εἶχαν πληρώσει μὲ αἷμα τὴν προσπάθειά τους νὰ τὰ περάσουν. Γιὰ νὰ μεταπέισῃ ὀριστικὰ τὸ Χάλη, ὁ Νεόφυτος Οἰκονόμου, ἀνέγνωσε δύο ἐπιστολὰς πού εἶχαν στείλει οἱ Σελινιώτες πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκησι. Ἡ μιὰ ἦταν ἀπὸ τὸ Λουτρὸ τὴν 1ην Ἰανουαρίου τοῦ 1823.

«Εἰς τοὺς πανευγενεστάτους καὶ δικαίους κριτὰς καὶ Καντζιλιέριδες τοῦ Λουτροῦ προσκυνοῦμεν καὶ φιλοῦμεν τὰ χέρια καὶ πόδια σας—τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1823.

«Θὰ ἠξεύρετε, Ἀρχοντες, Αὐθεντάδες μας καὶ Κριταί, ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς μεγάλον τρόμον ἡμέραν καὶ νύκτα καὶ εἰς κίνδυνον ἐξ αἰτίας τοῦ Τουρκικοῦ γένους. Κάθε ἡμέραν μᾶς σκοτώνουν μᾶς γδύνουν μᾶς πέρνουν τὶς γυναῖκες μας καὶ δὲν ἠμποροῦμεν πλέον

Η ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ

νὰ βαστοῦμεν ὅσο μᾶς κάνουν οἱ τρισκατάρατοι καὶ ἀνημένομεν βοήθειαν πρῶτα ἀπ' τὸν Θεὸν καὶ δεύτερον ἀπὸ τὴν πανευγενειάν σας. Τώρα βλέπομεν καὶ περᾶ ὁ καιρὸς καὶ οὐκ ἦν φωνή. Αὐτῶν τῶν σκυλιῶν τῶν ἤλθε γράμμα, ὅτι πὼς ἔρχεται καὶ ἄλλο ἀσκέρ 8 χιλιάδες καὶ ἔχουν χαρὲς μεγάλες καὶ μᾶς λέγουν ὅτι θὰ μᾶς ξεπαστρέψουν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς.

«Τὸ λοιπὸν ἐσυμφωνήσαμεν ὅλα τὰ χωριά τῆς Κισσάμου καὶ σᾶς γράφομεν νὰ κάμετε διὰ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸ ἐσταυρωμένον καμμίαν οἰκονομίαν πρὶν νὰ χαθῆ τόσος λαός. Ἐμεῖς γνωρίζομεν ὅτι ἀπὸ λόγον σας θὰ λάβωμεν τὴν ἐλευθερίαν μας, ὡσὰν καὶ τοὺς λοιπούς. Μοναχὰς ἄρματα θέλομεν· νὰ μᾶς βαστάτε καὶ μονετσιὰ. Θέλετε δ' ἠξεύρη ὡς καθὼς σᾶς φανερώνομεν τὰ χωριά μας πόσον ἀσκέρι βρίσκεται πολεμικὸν ἕως 6 χιλιάδες τὸ ὀλιγώτερον καὶ τὰ ἄρματα ἅμα πατήσετε ἐδῶ εἶναι οἱ παραδες ἔτοιμοι καὶ ὁπότε θέλει ὁ Θεὸς καὶ πατήσετε τὸ Σέλινο νὰ δώσετε καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν εἶδησιν καὶ μὲ πολλοὺς ἀνθρώπους νὰ σηκώσωμεν τὰ χωριά μας εὐθύς καὶ πρέπει νὰ στείλετε τ' ἄρματα μὲ καράβι. Ἄν τὸ ὁποῖον θέλετε νὰ κάμετε θὰ εἶναι διὰ μνημόσυτόν σας αἰώνιον καὶ νὰ σᾶς δυναμώνη ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς Σταυρός. Ἀμήν.

«Χωρίον Δρακονά Μιχαὴλ Φορτσάκης, χωρίον Καλουδιανὰ

Γεώργιος Κουβαρίτης, Χωρίον Τοπόλια Ἱερομόναχος Ἀποστολάκης, χωρίον Καλάθαινας Γιάννης Δεσποτάκης, Χωρ. Παλαιόκαστρον Δημήτριος Ἀρχοντάκης, Μεσόγεια Ξηρούχης Προεστώς, Ἐννέα χωριά καὶ ἀπὸ Σελόρραχιν Γιάννης Χαρτούλης, Ἀμυγδαλοκέφαλον Ἄντων. Πατιστάκης, Κουνένη Δασκαλογιάννης Παπᾶ Μανώλης καὶ Ἄντων. Μετάξās, Ἔλος καὶ ἀπὸ Περβόλια Ἀρχοντογεωργάκης. Δὲν γράφομεν τὰ χωριά μας παρὰ μόνον τὰ μεγάλα, ἀλλ' ἡμεῖς ὅλοι μὲ τὸ θέλημα τῶν χωρίων μας σᾶς γράφομεν καὶ μὴν ἔχετε ὑποψία ὅτι θὰ βγῆ λόγος.

«Τὸ παρὸν μας νὰ δοθῆ εἰς χεῖρας τοῦ Γιαννιοῦ Μενιδάκι καὶ νὰ βρῆ καὶ τὸν Κωνσταντῆ Τσιάνκη ἀποῦ εἶναι ἀπὸ τὸ μέρος μας νὰ τὸ δώσουν εἰς τὴν Καντζιλεριάν καὶ τοὺς Φροντιστὰς καὶ δικαίους Κριτὰς τοῦ Λουτροῦ, εἰς Λουτρό.»

Ἡ ἄλλη ἀπ' τὸ Καμπανοῦ στίς 14 τοῦ Ἰανουαρίου ἔλεγε:

«Κύριε Ἀναγνωστάκη Καπετὰν Παναγιωτάκη, Φιλογενέστατοι καὶ διὰ Χριστὸν Πατέρες μας Κατσιλιέρηδες, κύριε Ἀνδρουλῆ καὶ ἐλόγου σας κύριε Χατζῆ Γιάννη καὶ ἐπιλοίπους ὄσους δὲν γνωρίζομεν τὰ ὀνόματά σας ἕως τὸ συναυτὸ προσκνυοῦμε. Ἰδοὺ φανερόνουμε τῆς πολυχρονίου ὑγείας σας, ἐπειδὴς ἕως τώρα μὲ θέλημα τὸ ἰδικό σας καὶ τοῦ Κουμαντάκη ἠσυχάζομεν ἕως τώρα ὅλοι μας καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ τῆ φιλογενίαν σας προσμένομε τῆ προσταγῆ ἐπειδὴς ἄρματα δὲν ἔχομε καὶ ἀποστέλλομε τὸν Ἀναγνώστη Παπᾶ Μάρκου εἰς τὴν Φιλογενεϊάν σας διὰ καπετάνιο μας νὰ λάβῃ τὴν ἀποκρισι (ἴσως τὸν διορισμὸν) νᾶνε μὲ τὸ ἔδικό σας θέλημα, νὰ εἴμασταν ἔτοιμοι καὶ νὰ μᾶς στολίσετε πανδιέραν καὶ ὅταν εἶναι καλὰ νὰ στείλετε προσναπτικά. Μικροὶ καὶ μεγάλοι θέλομε ἓνα καπετάνιο ἀπὸ τὸ κοινὸ διὰ κάθε πρᾶμμα, ὡς καθὼς εἶναι τοῦ Νόμου, ἐπὶ τὸ αὐτὸ προσκνυοῦμε οἱ χρόνοι σας πολλοί, ἀμήν. Ἐμεῖς χωριό Καμπανοῦ καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ χωριά μικροὶ καὶ μεγάλοι προσκνυοῦμε. Γενναρίου 24 1823.

«Παπᾶ Μάρκος Σταμπόζος, παπᾶ Κωνστάνης Κωνσταντῆς,

1.—Σὲ ὑποσημείωσί του, ὁ Παπαδοπετροάκης τοὺς κοροϊδεύει καὶ τοὺς ἐλεεινολογεῖ ἐπειδὴ ἀπὸ τὰ ἐγγραφὰ των ἐξέγει ὅτι οἱ δυστυχισμένοι αὐτοὶ ἐγνωσαν τελείως τί γινότανε ἔξω ἀπ' τὴν ἐπαρχία τους, ἀντὶ νὰ τοὺς οἰκτιρῆ καὶ νὰ θλιβῆται ἐπειδὴ δὲν ἐπρόφθασαν τόσο ἠρωϊκοί—ὅπως ἀπεδείχθη ἀμέσως—ἄνδρες νὰ ὀπισθοῦν γρήγορα καὶ νὰ ξεσηκωθοῦν κ' αὐτοὶ μὲ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ ἐκλείσθησαν, στὰ δυσπρόσιτα χωριά τους μέσα στὸ ματωμένον κλοῖό των τούρκων.

Μανώλης Τσάκας, Μανώλης Φουντούλης, Ἀντώνης Πωλέρης, Νικόλας Φουντούλης, Νικολῆς Γλαμπῆς καὶ ἀπὸ οὔλα τὰ χωριά.»

Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Κίσαμον ἔσπευσαν νὰ ζητήσουν οἱ χριστιανοὶ ὄπλα γὰ νὰ κατορθώσουν νὰ ξεσηκωθοῦν. Ἡ ἐπιστολή τους δὲν ἐσώθηκε. Ἄλλὰ ἀπὸ τὴν ἀπάντησι τῶν Σφακιανῶν συμεραίνομε τὴν αἴτησί τους:

Ἡ ἀπάντησις ἔλεγε:

«Ἀγαπητοὶ μας Κίσαμιται. Ἐλάβομεν ἀσφαλῶς τὴν ἀναφορὰν σας καὶ πολὺ εὐχαριστήθημεν ὅλοι ἐδῶ διὰ τὴν καλὴν ἰδέαν ὅπου ἐλάβετε καὶ ἐσεῖς ὑπὲρ τῆς κοινῆς μας πατρίδος κατὰ τῶν βαρβάρων τούρκων. Ἐκλάσαμεν ὅλοι πικρὰ διὰ ὅσα μᾶς γράφετε ὅτι ὑποφέρετε· ἀλλὰ ἔχετε τὴν ἐλπίδα σας εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ, νὰ μᾶς δίδῃ ὑπομονὴν ἕως νὰ ἐτοιμασθοῦμεν καὶ νὰ συναχθοῦν οἱ στρατιῶτες μας ἀποῦ τὰ Καστρινὰ καὶ τὰ Ρεθεμνιώτικα καὶ νὰ προῖδεάσωμεν καὶ τοὺς γειτόνους μας Τσουδερόν, Σήφακα καὶ ἄλλους. Σήμερον ἀναχωρεῖ καὶ ὁ Α. Παναγιωτάκης διὰ τὴν Κυδωνίαν νὰ γίνωνται καὶ αὐτοὶ ἔτοιμοι.

«Τοῦτο ὅπου ζητᾶτε τώρα, ἀδελφοὶ θὰ τὸ ἐκάνομεν ἡμεῖς ἀπὸ πολὺν καιρόν, ἀλλ' ἐδοκιμάσαμεν δύο καὶ τρεῖς φορὰς μὰ δὲν ἐκυνηστήκετε καθόλου πάρεξ ὀλίγοι τινές. Μᾶς γράφουν καὶ ἀπὸ πολλὰ χωριά τοῦ Σελίνου τὰ ἴδια καὶ χειρότερα. Λοιπὸν ἂν ἠμπορεῖτε συνεννοεῖσθε μὲ πολλὴν προσοχὴν νὰ μὴν ἀφανιστῆτε περισσότερον. Θὰ στείλωμεν καὶ ἐκεῖ πάλιν ἀνθρώπους καὶ ἐλπίζομεν ὅτι τώρα, ὅπου τῶν ἔκαμαν τόσαις φρικταῖς σφαγαῖς εἰς Κακοδίκι, θὰ κάμωμεν δουλειὰ διότι φαίνονται τώρα ὅπου ἔπαθαν ὀρεξάτοι νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ αὐτοὶ πλέον. Θὰ σᾶς στείλωμεν διὰ θαλάσσης χίλια τουφέκια, τὰ ὅποια νὰ παραλάβῃ ὁ Καπετὰν Γεωργάκης Δρακονιανὸς νὰ τὰ δώσῃ αὐτὸς εἰς ὄσους γνωρίζει πὼς θὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν ἀγῶνά μας. Μὴν ἀμελῆτε τὰ πρᾶμματα, καὶ μὲ φρόνησιν. Ἡ δύναμις τοῦ τιμίου Σταυροῦ μαζί σας.

Λουτρον 7 Ἰανουαρίου 1823.

Ἡ Καγκελαρία Σφακιῶν. Χ. Ι. Πωλιουδάκης, Ἀνδρέας Κριαρᾶς, Σ. Βουρδουμπᾶς.»

Τέλος τοῦ Ἰανουαρίου 1822 μὲζεύτηκαν στὴν Ἁγία Μαρίνα τῆς Κυδωνίας οἱ ἀρχηγοὶ μὲ πέντε χιλιάδες παλληκάρια. Ἀπεπειράθη καὶ τότε ὁ Χάλης νὰ τοὺς πείσῃ ὅτι δὲν ἐπετρέπετο ν' ἀφήσουν πίσω τους τὸ φρούριο καὶ σὲ μιὰ δρᾶσι ἐπικίνδυνον κ' ἀμφίβολη κ' ὅτι ἡ εὐκαιρία ποὺ παρουσίαζε ἡ ἐξησθενημένη ἀπὸ τὴν

ἄρρώστεια μικρὴ φρουρὰ τῶν Χανίων δὲν νὰ βρισκότανε ποτὲ πιά.
 Ἐπὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν πλειοψηφία. Ἦταν ὁ χαρακτήρας τοῦ ἐξαι-
 ρετικοῦ αὐτοῦ ἀρχηγοῦ τόσο πειθαρχικὸς καὶ τόσο ἰδεολογικοὶ ποὺ
 δὲν μπορούσε νὰ ἀντιταχθῆ πρὸς μιὰ γενικὴ ἀπόφασιν καὶ ν' ἀνα-
 λάβῃ εὐθύνες ἀπέναντι τοῦ ὅλου ἀγῶνος.

Προτὺ ξεκινήσουν γιὰ τὴν Κίσαμο τὰ σώματα, οἱ ἀρχιγο-
 κοινοποίησαν μιὰ ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς πολεμιστάς:

«Ἡ Διοίκησις τῆς Κρήτης καὶ ὅλοι οἱ πεντακοσάρχοι καὶ καπε-
 ταναῖοι ἀποφασίζουσι καὶ προστάζουσι εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Σελί-
 νου καὶ Κισσάμου, ὅπου τώρα ἀποφασίζεται μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ
 Θεοῦ, δι' ὅσα πράγματα τουρκικὰ εὐρεθοῦν εἰς τὰς δύο ἐπαρχίας
 ὅπου ἀπαρθενεῦν νὰ εἶναι λάφυρα τῶν στρατιωτῶν καὶ θὰ μοιρα-
 σθεῦν μετὰ ἀδελφικὴν ἀγάπην, ἀφοῦ πατηθῆ καὶ κυριευθῆ ὁ τόπος
 καὶ ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς. Ῥωμαϊκὰ πράγματα νὰ μὴ πει-
 ραχθῆ οὔτε ἐνοῦς ἄσπρου, οὐδὲ νὰ κλέπτετε ἀπὸ κανένα καὶ ὅποιος
 κλέψῃ χριστιανοῦ πράγμα νὰ τὸν σκοτώνουν χωρὶς κρίσιν καὶ ἐξέ-
 τασιν καὶ δὲν ἔχει κινεῖς ἐξουσίαν νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸν πόλεμον ἀφ'
 οὔ φορτωθῆ πράξεις, διότι θὰ σκοτώνεται ἀπὸ ταῖς βάρδιας καὶ ἀπὸ
 ὅποιον ἄλλον τύχη. Εἰς τὸ ἔμβασμα τῶν στρατιωτῶν εἰς κάθε χωρίον
 ὅλα τὰ τουρκικὰ πράγματα θὰ ἐμβαίνουν εἰς ἓνα σπῆτι καὶ νὰ βου-
 λώνωνται ἀπὸ τοὺς Πεντακοσάρχους καὶ ἀφοῦ τελειώσῃ ἡ ἐκστρατεία,
 νὰ μοιράζωνται ἀπὸ τὴν διοίκησιν ἀναλόγως.

«Τὰ ἄρματα ὅπου εὐρίσκονται εἰς τὸν Πλατανιά νὰ ἔμβουν εἰς
 εἰς τὸ καράβι μετὰ ἀνθρώπο τῆς Διοικήσεως καὶ νὰ μὴν ἔχη κανεὶς
 ἄδειαν νὰ πάρῃ χωρὶς ντεσκερέ της. Κανεὶς καπετάνιος δὲν ἔχει ἐξου-
 σίαν νὰ γράφῃ χωριὰ ἐπάνω του, ἀλλ' ἡ Διοίκησις θὰ διορίζῃ καπε-
 ταναίους τῶν χωριῶν ὑστερώτερα. Εἰς αὐτὰ ἀποφασίσομεν ὅλοι καὶ
 ὑπογράφομενα ὁμοφώνως. «Ἁγία Μαρίνα Φεβρουαρίου 1823.

Οἱ Σφακιανοὶ Πρωτοπαπᾶς Γεώργιος, παπᾶ Ἀντρουλῆς, Παπᾶ
 Ἰωάννην, Ρ. Βουρδουμπᾶς, Ἐμμ. Πρωτοπαπαδάκης, Π. Μανου-
 σέλης, Σ. Δεληγιαννάκης, Ἀ. Μανουσογιαννάκης, Ἀ. Παναγιω-
 τάκης, Πωλογεωργιάκης, Ἀνδρέας Παναγιωνάκης καὶ Μ. Βαμβου-
 λάκης Πεντακοσάρχου. Τριακοσάρχοι δὲ Π. Παπαπολάκης Σ. Κου-
 κοντσάκης Ν. Βολουδάκης, Ν. Μανουσάκης καὶ ὁ Ἀστυνόμος τῆς
 Κρήτης Ἀναγνώστης Ἰερωνυμάκης. Οἱ ἐξ Ἁγ. Βασιλείου Γ. Τσου-
 δερὸς Πεντακοσάρχος. Ὁ ἐκ τῆς Κυδωνίας Β. Χάλης Πεντακοσάρχος.

Ἡ ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ
 Ὅπως τὴν βόρηνε ὁ Πάσχαλι τοῦ 1823.

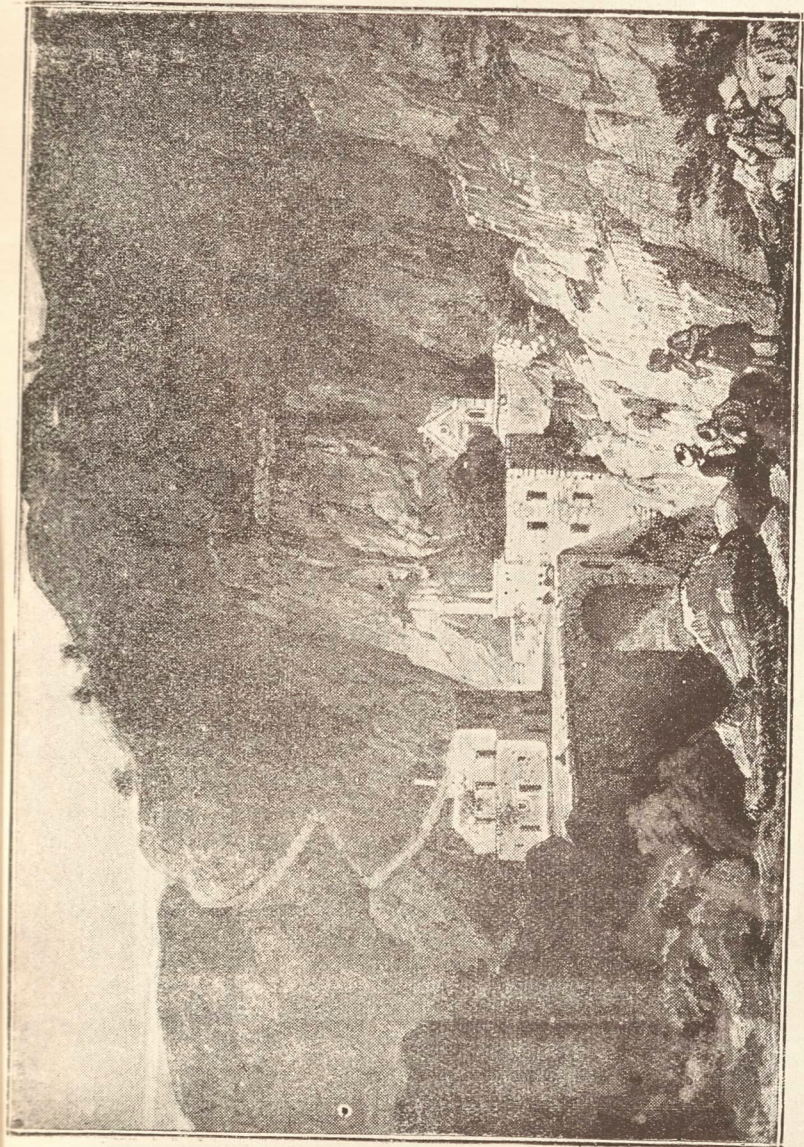
ἀρρώστεια μικρὴ φρουρὰ τῶν Χιανίων δὲν ἔβραζε.
Ἄλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ τοὺς πείσῃ ἀναγκαστικῶς
πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς πλειοψηφίας. Ἦταν ὁ
ρετικῶς αὐτοῦ ἀρχηγὸς τόσο πειθαρχικὸς καὶ ἐπιεικὴς
δὲν μποροῦσε νὰ ἀντιταχθῇ πρὸς μιὰ γενικὴ ἀπόφασιν
λάβῃ εὐθύνες ἀπέναντι τοῦ ὅλου ἀγῶνος.

Προτοῦ ξεκινήσουν γιὰ τὴν Κίσαμου τὴν 15 Μαΐου
ἐκιοινοποίησαν μιὰ ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς πολίτας.

Ἡ Διοίκησις τῆς Κρήτης καὶ οἱ βίοι οἱ πενήντα
ταναῖοι ἀποφασίζουσι καὶ προστίθουσι εἰς τὴν ἐπιτομήν
του καὶ Κισσάμου, ὅπου τότε ἀποφασίζουσι ἐπὶ τὸν
Θεοῦ, δι' ὅσα πράγματα τουρκικὰ ἐπὶ τοῦ ἔθνους
ὅπου ἀπαρθενεὺει νὰ εἶναι λήγῃ τῶν ἀγαθῶν
σθεῶν μὲ ἀδελφικὴν ἀγάπην, ἀφοῦ παύσῃ καὶ
καὶ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς. Ρωμαῖκὰ καὶ
ραχθῇ οὔτε ἐνοῦς ἄσπρου, οὔδ' ἐν κλέψει ἀπὸ
κλέψει χριστιανοῦ πράγμα γὰρ τὸν σκοτεινὸν
τασιν καὶ δὲν ἔχει κινεῖς ἐξουσίαν νὰ φέρῃ
οὐ φορτωθῇ πρὸς, διότι θὰ σκοτιώνεται ἀπὸ τὸν
ὅποιον ἄλλον τύχη. Εἰς τὸ ἐμβασμα τῶν στρατιῶν
ὅλα τὰ τουρκικὰ πράγματα θὰ ἐμβαίνουν ἐπὶ τὴν
λύνονται ἀπὸ τοὺς Πεντακοσάρχους καὶ ἑξήκοντα
νὰ μοιράζωνται ἀπὸ τὴν διοίκησιν ἀναλόγως.

«Τὰ ἄρματα ὅπου εὐρίσκονται εἰς τὸν Πάσχα
εἰς τὸ καράβι μὲ ἀνθρώπο τῆς Διοικήσεως καὶ
ἄδειαν νὰ πάρῃ χωρὶς ντεσκερὲ τῆς. Κανεὶς καὶ
σίαν νὰ γράφῃ χωριὰ ἐπάνω του, ἀλλ' ἡ Διοίκησις
ταναίους τῶν χωριῶν ὑστερώτερα. Εἰς αὐτὰ
ὑπογραφομένα ὁμοφώνως. «Ἁγία Μαρίνα 15 Μαΐου 1833»

Οἱ Σφακιανοὶ Πρωτοπαπᾶς Γεώργιος, καὶ
Ἰωάννην, Ρ. Βουρδουμπᾶς, Ἐμρ. Ηρώτακος, Π. Βασιλειάδης,
σέλης, Σ. Δεληγιαννάκης, Ἀ. Μαγουσογιάννης, Π. Βασιλειάδης,
τάκης, Πωλογεωργάκης, Ἀνδρέας Παναγιωτάκης, Π. Βασιλειάδης,
λάκης Πεντακοσάρχης. Τριακοσάρχοι δὲ Π. Βασιλειάδης,
κοντσάκης Ν. Βολουδάκης, Ν. Μανουσαῖος, Π. Βασιλειάδης,
Κρήτης Ἀναγνώστης Ἰερωνυμάκης. Οἱ ἑξήκοντα
δερός Πεντακοσάρχος. Ὁ ἐκ τῆς Κυδωνίας Β. Βασιλειάδης.

Ἡ ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ
Ὅπως τὴ βεβῆκε ὁ Πάσχα 1833.

χος. Ὁ Ν. Ζερβουδάκης ἄρχηγός τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος Πεντακοσίαρχος. Ὁ Ν. Γενικός Γραμματεὺς Νεόφυτος Οἰκονόμος.

Ἀπὸ τὴν ἐγκύκλιον αὐτὴν ξεκαθαρίζεται τελείως ὡς ἀληθινὴ ἢ μομφή² γιὰ μερικοὺς μαχητὲς καὶ κάμποσους μικροκαπετάνιους, πὼς ἅμα ἔμπαιναν σὲ μιὰ ἐπιτοχίαν γιὰ νὰ κτυπήσουν τοὺς Τούρκους δὲν ἔβαιναν μετὰ τὴν νίκη, πολλὰς φορὰς καὶ μετὰ τὴν ἥττα, σὰν στὸ Μεραμπέλλο, καμμιά διάκρισι μετὰ τὸν Τουρκικῶν καὶ χριστιανικῶν σπιτιῶν ἀλλὰ τὰ διήρπαζαν ὅλα, καὶ ὄχι μόνον αὐτὸ ἀλλὰ καὶ ἐγκατέλειπαν καὶ τὸν ἀγῶνα γιὰ νὰ μεταφέρουν καθέναν στὸ σπίτι του τὸ ὅτι ἤρπασε. Καὶ βέβαια ἔχουν μιὰ δικαιολογία, ὅτι ἐν ᾧ αὐτοὶ πολεμοῦσαν τὰ παιδιά τους πεινοῦσαν ἢ σκληρότης των ὅμως μένει σκληρότης πάντα, γιὰ τὴν τροφὴν τῶν παιδιῶν μαχητῶν γιὰ νὰ θρέψουν τὰ δικά τους. Καὶ ὅμως ποῦς μπορεῖ νὰ καταδικάσῃ τὴν μνήμη τους γιὰ κάθε εἶδος ὑπερβασίας τους; Ἦταν τόσο σκληρὴ ἢ πείνα καὶ ἡ γύμνια τους, πὼς τοὺς ἐλάττωνε κάθε αἴσθημα πειθαρχίας.

Στὴν Ἁγία Μαρίνα μὲ μυστικοὺς μαντατοφόρους εἶχαν εἰδοποιηθῆ οἱ χριστιανοὶ τῆς Κισάμου καὶ τοῦ Σελίνου, πὼς διαρκῶς ἐφρουροῦσαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῶν δύο αὐτῶν ἐπαρχιῶν, νὰ σπεύσουν ὅσο μποροῦσαν γρήγορα καὶ νὰ ὀπλιζοῦνται καθέναν ἀπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸ τῆς περιφερείας του. Πράγματι πολλοὶ κατόρθωσαν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ στενὸν περιορισμὸν τῶν Τούρκων καὶ ἐνώθησαν μὲ τοὺς ἄλλους χωριανούς των. Μόνον στοὺς Κοπετοὺς οἱ Τούρκοι τοὺς ἀνακάλυψαν τὴν νύκτα ποῦφευγαν καὶ τοὺς πῆραν κυνήγι. Ἄοπλοι αὐτοὶ τῶρριξαν στὸ τρέξιμον. Ἐνας ἀπὸ τοὺς πῶς ἐκλεκτοὺς χριστιανούς τῶν Κοπετῶν; πὼς μὲ ἀγωνία περιέμενε καὶ αὐτὸς τὴν ὥρα αὐτὴ

1.—Στὴν ἐγκύκλιον αὐτὴν φέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Ν. Ζερβουδάκη ἐν ᾧ ὡς εἶδαμε ἦταν νεκρὸς τὴν μέρην ἐκεῖνην καὶ τὸ πτώμα του ἀκριβῶς τὴν χρονολογίαν ἐκεῖνην ἦταν ἐκτεθημένον στ' Ἀλωνάκια τῆς Νεαπόλεως γιὰ νὰ τὸν τρών τὰ σκυλλιά.

2.—Γιὰ τὴν ἐξάλειψιν τῆς μομφῆς αὐτῆς ἀγωνίζεται ὁ Παπαδοπετρογάκης στὸ ἔργον του καὶ περὶ τῆς ἀδελφικῆς καὶ δικαιολογημένης ἀμύνης, νὰ περιορίσῃ τὴν ἠρωϊκότητα τοῦ ἀγῶνος σὲ μιὰ ἀκρίβεια τόσο στενή, πὼς θὰ ἦταν ἐπιτόλαιον ἂν ὑπεστήριξε κανένας ὅτι θὰ ἦταν ἰκανὴ νὰ κρατήσῃ τὸν ἀγῶνα καὶ λίγες μόνον μέρες ἂν δὲν ἐβοηθεῖτο ἀπὸ ὅλες γενικῶς τὴν ἐπαρχίαν. Ἡ στενὴ αὐτὴ ἀκρίβεια τοῦ πολλὰς φορὰς ἔσβυσε κάτω ἀπὸ τὸ πῆμα τοῦ ἐχθροῦ πὼς τὴν πέρασε πέρα καὶ πέρα καὶ ὅμως ὁ ἀγῶνας δὲν ἔπαυσε. Ἀπεναντίας ἐτονόθησε στ' ἄλλα μέρη, ἐκεῖνα πὼς ἀκριβῶς ὁ Παπαδοπετρογάκης θεωρεῖ ὡς μὴ συντελεστικὰ στὸν ἀγῶνα, ἐν ᾧ ἀπὸ τὴν φρικτὴν ἀγριότητα πὼς μεταχειρίστηκε ὁ τύραννος πάνω τους ἀποδεικνύεται ἡ ἐνδικαιότητα πὼς ἔτρεφαν οἱ Τούρκοι γιὰ τὴν αἱματηρὴν δρᾶσιν τῶν παλληκαριῶν τους.

νά ξεσκλαβωθῆ, τὸν Ἰ. Τσιβουράκη, πρόκαμαν οἱ Τοῦρκοι καὶ τὸν σκότωσαν.

Στὶς τέσσερις τοῦ Φεβρουαρίου τὰ μπαϊράκια τακτοποιήθηκαν κ' ἡ εἰσβολὴ ἄρχισε ἀπ' τὸ λεκανοπέδιο τοῦ Ταυρωνίτη. Ποτὲ ἄλλοτε τόσσο ὠργανωμένη ἐκστρατεία δὲν εἶχε παρασκευασθῆ ἀπ' τοὺς ἐπαναστάτες. Μὰ τὸ πέρασμά τους μαθητεύτηγε γρήγορα κ' οἱ Τοῦρκοι μὴ ξέροντας τὴ δύναμί τους ἔβγαιναν καθ' ἕνας ἀπ' τὸ χωριὸ τοῦ μόνου, κ' ὅπως μποροῦσε κτυποῦσε τὸ σῶμα τῶν ἐπαναστατῶν. Σὲ μιὰ τέτοια ἀπερίσκεπτη καὶ παράτολμη ἐπίθεσι τῶν Τούρκων σκοτώθηκε κ' ὁ τρομερὸς γιαννίσαρος Κανκαλᾶς¹ ἀπ' τὶς Βουκολιές.

Ὅσο προχωροῦσαν τὰ σώματα πρὸς τὴν Κίσαμο τόσο καὶ σκορποῦσε ἡ εἰδησις τοῦ ἐρχομοῦ των χαρὰ στοὺς περιορισμένους χριστιανούς καὶ τρόμο τοὺς Τούρκους πὺν ἔσπευδαν νὰ κλειστοῦν στοὺς πύργους τους καὶ στὰ ὀχυρωμένα χωριά τους. Μὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν τόσος πὺν ἐπέτρεπε νὰ γίνῃ γρήγορη ἡ ἐνέργεια γιὰ τὴν κατάληψι ὄλων τῶν μερῶν πὺν εἶχαν καταφύγει οἱ Τοῦρκοι. Ἐπετέθησαν στὸ Πολεμάρχι, στὶς Βουκολιές, στὰ Γριμπιλιανά, στὸ Μούλεμε, στὴ Χαρβάτα, στὰ Περβολάκια καὶ στὴν Καμάρα τῆς Κούμουλης. Σὲ λίγο ἡ φωτιά καὶ ὁ χαλασμός ἦταν ἡ ἐκδίκησις πὺν παιρναν οἱ Κισαμίτες γιὰ τὰ παλιὰ δάκρυα καὶ τὰ περασμένα μαρτύρια. Πρῶτος ὁ ἡρωϊκὸς Γερανωτῆς κατώρθωσε μὲ τὰ παλληκάρια του νὰ πάρῃ τὸν πύργο τῶν Γερανωτῶν γιαντισάρων νὰ τὸν καταστρέψῃ καὶ νὰ σκοτώσῃ δεκαοκτὼ τούρκους πὺν κράτησαν τὴν ἄμυνα των ὀλόκληρη τὴν ἡμέρα.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ ΤΣΟΥΔΕΡΟΥ

Ἡ Γενικὴ Διοίκησις μῶλα της τὰ μέλη καὶ τὸν προσωρινὸ Γενικὸ Ἐπαρχο ἀκλουθοῦσε ἀπὸ κοντά. Στὸ Πολεμάρχι ἔχασε ἕνα ἀπὸ τὰ πῶ διακεκομμένα μέλη της. Τὸν ἠγούμενο τοῦ Πρέβελι Μελχισεδέκ Νεῖλο Τσουδερό. Ὁ ἡρωϊκὸς ἠγούμενος δὲν περιοριζότανε στὰ κοπιώδη καθήκοντά του ὡς φροντιστοῦ στὰ οἰκονομικά, ἀλλὰ ζητώντας κ' αὐτὸς νὰ ἐπιστεύσῃ μιὰ ὥρα ἀρχύτερα τὸ ξεκαθάρισμα τῆς Κισάμου ἀπ' τοὺς Τούρκους, ὤρμησε μὲ τὸ σῶμα τοῦ ἀδελφοῦ του Γ. Τσουδεροῦ γιὰ νὰ καταλάβῃ τὸν πύργο τοῦ Πολεμάρχι. Στὴν παράτολμή των ἐξόρμησι, πὺν προηγεῖτο ἀπ' ὄλους, οἱ Τοῦρκοι συνε-

1.—Ὁ Κανκαλᾶς ἦταν ἐξομότης ἀπ' τοὺς Κανκαλάδες τῶν Σφακιῶν. Τὸν εἶχαν πάρει οἱ Τοῦρκοι παιδὶ στὴν ἐπανάστασι τοῦ Δασκαλογιάννη κ' ἔμεινε στὴ θρησκεία τους ὡς τὸ θάνατό του.

κέντρωσαν τὰ πυρά τους γιὰ νὰ τὸν ρίξουν καὶ νὰ ἀνακόψουν τὴν δεμητικότητα τῶν ἐπαναστατῶν. Τὸν σκότωσαν κοντὰ στὰ ταμπούρια τους. Τὴν ἴδια ὥρα λαβώνεται στὸ χέρι κ' ὁ ἀδελφός του. Οἱ Τοῦρκοι ὁμοῦν νὰ τὸν ἀποτελειώσουν, μὰ ὁ Ν. Φανδρίδης ἕνα ἄγουρο καὶ ἀτρόμητο παλληκάρι μὲ βέβαιο κίνδυνο ἀρπάζει τὸ ἐτοιμοθάνατο κορμὶ τοῦ Τσουδερογούμενου καὶ φεύγει μακριά. Ὁ ἡρωϊκὸς καὶ ἰδεολόγος κληρικὸς πὺν πρῶτος εἶχε ὑψώσει τὴ σημαία τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἶχε ἀφιερώσει ὅλη του τὴ δύναμι κ' ὅλη του τὴν ψυχὴ στὴν ἐξυπηρέτησι τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ξεψύχησε στὴ ματωμένη ἀγκαλιά τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐν ᾧ οἱ ἡρωϊκοὶ ἀνεψιοὶ του θρηνοῦσαν γύρω στὸ θλιβερὸ σύμπλεγμα τὸ χαμὸ τοῦ τόσο συνετοῦ καὶ ἀγνοῦ θεοῦ των. Σὲ λίγο εἶχε πέσει καὶ τὸ Πολεμάρχι καὶ τὸ θάνατο τοῦ Τσουδερογούμενου τὸν πλήρωσαν οἱ Τοῦρκοι μὲ τρακόσες ζωές.

Ἀπ' τοὺς πύργους καὶ τὰ χωριά πὺν εἶχαν καταφύγει οἱ Τοῦρκοι κατώρθωσαν νὰ διαφύγουν ὡς πεντακόσοι καὶ νὰ κλειστοῦν μαζί μὲ τοὺς ἄλλους στὸ Καστέλλι τῆς Κισάμου. Μερικοὶ πρόκαμαν καὶ μπῆκαν μὲς στὰ Χαλιὰ κατατσακισμένοι. Δυστυχῶς, παρὰ τὶς αὐστηρὲς διαταγές, οἱ πεινασμένοι καὶ γυμνοὶ πολεμιστὰι μπρὸς τὰ πλούσια λάφυρα ἄρχισαν τὶς συνειθισμένες ἀπείθαρχες διαρπαγές κ' ὄχι μόνο αὐτὸ ἀλλὰ μετάφεραν καὶ στὰ μακροσμένα τους σπίτια ἄλλος λίγο ἀλεῦρι καὶ λάδι κ' ἄλλος ροῦχα γιὰ νὰ θρέψῃ καὶ νὰ ντύσῃ τὰ παιδιά του. Μὰ ὅσοι κ' ἄν ἦταν αὐτοὶ, δὲν ἦσαν τόσοι πὺν νὰ παραλύσουν τὴν ὅλη δύναμι τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ Οἰκονόμος μὲ τὰ μέλη τῆς διοικήσεως πὺν τὸν ἀκολουθοῦσαν πῆγε κ' ἔμεινε στὸ μοναστήρι τῆς Γωνιάς γιὰ νὰ φροντίσῃ ἀπὸ κεῖ γιὰ τὴν ἐπιμελητεία σὲ τροφίμα καὶ πολεμοφόδια. Εἶχε ἀποφασισθῆ ὡς ὅτου ἐπιστρέψουν ἐκεῖνοι, πὺν εἶχαν διαρπάσει τὰ τούρκικα χωριά καὶ μετέφεραν τὰ λάφυρα τους στὰ σπίτια τους, νὰ μὴν προχωρήσουν τὰ σώματα πρὸς τὸ Σέλινο, γιὰ τὴν ὅτι θέσεις πὺν κρατοῦσαν οἱ Τοῦρκοι, μὰ κ' ἡ παλληκαριά τῶν Σελινιωτῶν Τούρκων ἀπαιτοῦσε καὶ προσοχὴ καὶ μελέτη σοβαρὰ γιὰ κάθε πολεμικὴ ἐνέργεια. Ὡς τόσο ὁ Οἰκονόμος εἶχε διατάξει τὸ νεαρὸ ἀρχηγὸ Μ. Πρωτοπαπαδάκη μὲ τὸν κηδεμόνα του Πωλιὸ Πρωτοπαπαδάκη νὰ πολιορκήσῃ στενὰ τὸ Καστέλλι. Συγχρόνως ἀπέκλεισαν τὸ νησί τῆς Γραμβούσης μὲ τὸ Μ. Μαυράκη ἀρχηγὸ τῶν Μεσογειανῶν Κισάμου.

Λαχταρισμένοι κ' οἱ ἄλλοι Κισαμίτες ἀπὸ τὴ χαρὰ τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἐκδικήσεως, ἔτρεξαν κοντὰ στοὺς ὄρισμένους των καπετάνιους, τὸ Δρακονιανὸ καὶ τὸ Μαρτιμιανὸ Περάκη καὶ σχημάτισαν

ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Μαυράκη καὶ δὴ ἄλλα ἰσχυρὰ καὶ διαλεκτά. Σὲ λίγο τὰ σώματα αὐτὰ εἶχαν ξεκαθαρίσει καὶ τὴ ἐπαρχία τῆς Κισάμου. Οἱ μόνοι τούρκοι ποὺ ἔμεναν εἶχαν κλειστῆ στὸ Καστέλλι καὶ στὴ Γραμβούσα.

Ἀκριβῶς ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες εἶχα φθάσει τὰ παρακαλεστικὰ γράμματα τὸν Μεραμπελλιωτῶν ποὺ ζητοῦσαν βοήθεια καὶ ἡ Διοίκησης διέταξε τὸν Τσουδερό μ' ἀνοικτὴ ἀκόμα τὴ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ πληγὴ του, τὸ Μανουσογιάννη, τὸ Βουρδομπᾶ, τὸ Μανουσέλη, καὶ τὸ Δεληγιαννάκη νὰ σπεύσουν ὡς εἶδαμε στὸ Μεραμπέλλο. Ἔτσι ἐμίκρανε ἡ δύναμις τῶν ἐπαναστατῶν στὴν Κίσαμο καὶ ἀνεβλίθθη ὀριστικῶς πρὸς τὸ σχέδιο τοῦ Σελίνου.

ΜΠΡΟΣ ΑΠ' ΤΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ

Ἡ διεύθυνσις τοῦ Οἰκονόμου σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἦταν συνετὴ. Παρακολουθοῦσε ἀπὸ κοντὰ κάθε πολεμικὴ ἐνέργεια καὶ ἔσπευδε νὰ τὴν βοηθήσῃ μὲ τὴ γρήγορη του ἀποφασιστικότητά. Βιαζότανε νὰ ρίξῃ τὰ δύο φρούρια τῆς Κισάμου καὶ ὠργάνωσε ὄχι μόνον τὸν ἀποκλεισμό τους ἀπ' τὴν ξηρὰ ἀλλὰ καὶ ἀπ' τὴ θάλασσα. Κατῶρθωσε νὰ βρῆ δύο Ὑδραῖκα καράβια τοῦ Γιάννη Μακρομούρα καὶ ἓνα καράβι τοῦ Τομπάζη μὲ καπετάνιο τὸ Σαμιώτη Παρασκευᾶ. Τὰ νοίκιασε, πλήρωσε τοὺς μισθοὺς τῶν πληρωμάτων καὶ τὰ διέταξε νὰ πολιορκοῦν ἀπ' τὴ θάλασσα τὸ Καστέλλι τῆς Κισάμου καὶ νὰ συνδυάζουν τὸ πυροβολικὸ τους μὲ τὶς ἐξωτερικὰς ἐξορμήσεις τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἔτσι τὰ δύο αὐτὰ καράβια ἀπ' τὴ θάλασσα καὶ οἱ ἰσχυρὲς φρουρὲς ποὺ τοποθέτησαν οἱ ἐπαναστάτες γραμμὴ στὰ σύνορα τοῦ Σελίνου γιὰ νὰ προλάβουν κάθε ἐνίσχυσι ἀπ' τοὺς Σελινιώτες Τούρκους, κατῶρθωσαν σιγὰ-σιγὰ νὰ σφίξουν τὸ Καστέλλι, ποὺ βαστοῦσε ἀκόμα παλληκαρίσια παρ' ὄλην τὴν ἀρρώστεια τῆς πανούκλας ποὺ θέριζε τοὺς πολιορκημένους μὲς στὸ φρούριο. Οἱ μισοὶ εἶχαν ἀρρωστήσει καὶ εἶχαν πεθάνει. Μὰ οἱ ἄλλοι βαστοῦσαν περιμένοντες βοήθεια ἀπὸ τὰ Χανιά. Μπρὸς στὰ μάτια τους εἶδαν τὰ δύο Ὑδραῖκα καράβια νὰ βουλιάζουν δύο τούρκικα καΐκια γεμάτα πολεμοφόδια καὶ τρόφιμα καὶ νὰ πνίγουνται τὰ ὀγκόντα παλληκάρια ποὺ τοὺς ἔστειλλαν ἐνίσχυσι ἀπ' Χανιά. Κι' ὅμως δὲν ἔχασαν τὸ θάρρος τους. Ἦταν παλληκάρια. Λογάριαζαν τὸ βέβαιο θάνατο ποὺ τοὺς περιέμενε ἂν παραδιδόντανε καὶ κρατοῦσαν δυνατὰ τὸν ἀγῶνά τους.

Μάθαιναν οἱ Τούρκοι τῶν Χανιωτῶν, τὴν κρίσιμη θέσι τοῦ Καστελ-

λιού καὶ ἤθελαν νὰ φέρουν κάποιο ἀντιπερισπασμὸ γιὰ νὰ ὑποχρεώσουν τοὺς ἐπαναστάτες νὰ χαλαρώσουν τὴν πολιορκία τους, μὰ δὲν τὸ κατῶρθωσαν, γιατί παντοῦ εὔρισκαν ἄγρυπνες τὶς Ἑλληνικὰς φρουρὰς καὶ ἔτοιμα τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα νὰ τσακίσουν κάθε ἀπόπειρά τους. Ὁ Β. Χάλης κρατοῦσε δυνατὰ τὸ Γαλατᾶ καὶ τὰ Περβόλια ἔξω ἀπ' τὰ Χανιά, θλιμμένος ἀκόμα γιατί δὲν ἀκολούθησαν τὸ σχέδιο του νὰ κτυπήσουν πρῶτα τὴν πόλι τῶν Χανιωτῶν καὶ ὕστερα νὰ στραφοῦν στὴν Κίσαμο καὶ στὸ Σέλινο, τώρα μάλιστα ποὺ εἶχαν καὶ τὰ δύο πολεμικὰ Ὑδραῖκα καράβια. Ὡς ἀπεπειράθησαν νὰ προχωρήσουν πρὸς τὰ κεῖ οἱ Τούρκοι κτυπήθηκαν ὀρμητικὰ καὶ γύρισαν στὴν πόλι. Τσικισμένοι ἔκαμαν νέα ἀπόπειρα μὲ περισσότερη δύναμι πρὸς τὸ Νεροκούρου καὶ τὰ Τσιακαλαριά, μὰ βρῆκαν μπρὸς τους τὸν Σήφακα ποὺ τοὺς πῆρε κυνήγι, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι ποὺ βγήκαν ἀπ' τὸ φρούριο τῆς Σούδας γιὰ νὰ προχωρήσουν μὲς στὸν Ἀποκόρωνα βρῆκαν τὸ Λαμινό, τὸν Τσακίρη καὶ τὸν Ταμπαρέ, ποὺ ἔτοιμοι γιὰ κάθε ἐνδεχόμενον περιέμεναν ἄγρυπνοι στὰ ἐπίκαιρα πόστα τους.

Ἡ ἀποτυχία τῶν ἐπιθέσεων τῶν τούρκων ποὺ ἔτειναν στὴ δημιουργία ἐνὸς σοβαροῦ ἀντιπερισπασμοῦ γιὰ νὰ γλυτώσουν τὸ Καστέλλι, ἔκαμε τὸ Λατὶφ πασᾶ νὰ παρακαλέσῃ τὸν πασᾶ τοῦ Ρεθύμνου νὰ ὀργανώσῃ αὐτὸς στὸ τμήμα του συστηματικὰς ἐξορμήσεις πρὸς τὰ χωριά του, γιὰ νὰ προσελκύσῃ πρὸς τὰ κεῖ τὴν προσοχὴ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ νὰ τοὺς ἀτονίσῃ τὰ σχέδια τους πρὸς τὴν Κίσαμο καὶ τὸ Σέλινο. Μὰ καὶ οἱ Ρεθεμνιώτικες ἐπιχειρήσεις τῶν τούρκων πῆγαν χαμένες, γιατί γύρω ἀπ' τὴν πόλι τους εἶχαν τὰ σώματα τους πάντα ἔτοιμα καὶ ἄγρυπνα ὁ Ρουστικιανὸς, ὁ Δρουλιόσκος, οἱ Μελιδόνηδες, ὁ Ἄντων. Καλλέργης, ὁ Β. Ἄγιομαμίτης καὶ ὁ Μ. Μελίτακας¹⁾ ἐξουθένωσαν εὐκολὰ κάθε ἀπόπειρα τῶν Τούρκων καὶ τοὺς ἀνάγκασαν νὰ γυρίσουν πίσω στὸ φρούριο τσακισμένοι καὶ ντροπιασμένοι.

ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΧΑΣΑΝ ΠΑΣΑ

Σ' αὐτὴ τὴ θέσι βρισκόντανε οἱ ἐπαναστάτες πρὸς τὸ Ρέθυμνο καὶ τὰ Χανιά, ὅταν ὁ Χασάν πασᾶς ἀποφάσισε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὶς ἄλλες ἐπαρχίας τοῦ Καστροῦ, ἀφήνοντας φρουρὰς δυνατὰς σ' ἐπίκαιρα μέρη τοῦ Μεραμπέλλου, μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ προσπαθήσουν μὲ

1.—Ὁ Ψιλᾶκης φέρει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἀρχῆς Φεβρουαρίου 1823, τὸ Στρατὴ Δεληγιαννάκη ἔξω ἀπ' τὸ φρούριο τοῦ Ρεθύμνου, ἐν ᾧ εἶναι ἐξακριβωμένο ὅτι εὔρισκετο στὸ Μεραμπέλλο μὲ τὸν Τσουδερό, τὸ Μανουσέλη καὶ τοὺς ἄλλους.

κάθε τρόπο νὰ προσελκύσουν τοὺς Μεραμπελλιῶτες σὲ ὑποταγὴ ἀπ' τὰ βουνὰ ποῦχαν καταφύγει, γιὰ τὰ τοὺς πείση νὰ φέρουν στὰ χωριά τους πίσω τὰ γυναικόπαιδα ποὺ γλύτωσαν, καὶ νὰ τὰ βρῆ ἔτοιμα γιὰ τὸ μεγάλο του σχέδιο, ποὺ ἦταν νὰ τὰ μεταφέρῃ ὅλα στὴν Αἴγυπτο καὶ νὰ τ' ἀνταλλάξῃ μ' ἄλλους Ἀραβικοὺς πληθυσμούς, ποὺ σιγά-σιγά θὰ ἀντικαταστοῦσαν τοὺς Χριστιανικοὺς πληθυσμούς. Τὸ μεγάλο του αὐτὸ σχέδιο ποὺ θὰ ἐσήμεναι τὸν ἀφανισμό τῆς Κρήτης τοῦ τὸ χάλασε πρῶτα-πρῶτα ἡ ἀρνησις τῶν χριστιανῶν, ποὺ μῆτε ἕνας βρέθηκε νὰ ὑποταχθῆ μετὰ τὴ τραγωδία μάλιστα τῆς Μηλάτου καὶ τὸ μαρτυρικὸ θάνατο τόσο γερόντων καὶ παπῶν, καὶ δεῦτερα ὁ θάνατός του δέκα μέρες μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὸ Μεραμπέλλο στὸ Καστέλλι τῆς Πεδιάδος ἀπ' ὅπου ἐσχεδιάζε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴ Μεσσαρά. Εἶχε βγῆ καβαλλάρης τὸν κάμπο τοῦ Καστελλιοῦ μὲ τὸ ἐπιτελεῖο του γιὰ περίπατο. Μιὰ στιγμή ἀφηνιάζει τὸ ἄτι του καὶ τὸν ρίχνει κάτω· ἔμεινε νεκρὸς χωρὶς νὰ προφθάσῃ νὰ πῆ μῆτε λέξι. Κατατρομαγμένοι οἱ ἀξιωματικοὶ του τὸν ἔφεραν μυστικά στὸ Ἡράκλειο τὴν ἴδια νύκτα, γιὰ τὴν φοβήθηκαν μὴ μάθουν τὸ θάνατό του οἱ ἐπαναστάτες ἀπ' τὸ Λασηθί κι' ἀπ' τὰ Ἡρακλειώτικα καὶ τοὺς ἐπιτεθοῦν προτοῦ ἀκόμα ὁ διάδοχός του ὁ Χουσεῖν Βέης, ποῦχε παραπομείνει στὸ Μεραμπέλλο, προφθάσῃ ν' ἀναλάβῃ τὴ διοίκησι καὶ νὰ ὀργανώσῃ ἄμυνα καὶ δρᾷσι μὲ νέο πρόγραμμα. Τὸν ἔθαψαν μὲ «ντοάδες» καὶ κλάματα στὸν περίβολο τοῦ Βεζίρ Τζαμί. ¹

1.—Ἀπὸ τ' ἅπαντα τοῦ Μ. Διαλυτῆ παίρνω τὴ μετάφρασι τῶν δύο ἐπιγραφῶν ποὺ φυλάσσονται ἀκόμα στὸ μουσεῖο Ἡρακλείου.

«Ὁ Θεὸς εἶναι αἰώνιος». Αὐστηρὸς εἰς τὸ καθήκόν του καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ἐπαξίως ὑπηρετῶν. Ἰκανὸς εἰς τὸ διοικεῖν καὶ δικάζειν καὶ δικαίως φέρων τὸν τίτλον τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ Διοικητοῦ σταλείς ὑπὸ τοῦ κραταιοτάτου Σουλτᾶν Μαχμουὶτ διὰ τὰ προτερήματά του αὐτὰ εἰς Κρήτην. Ἐκαμὲν τοὺς χριστιανούς τῆς Κρήτης καὶ ἐτρόμαξαν καὶ ἐφοβήθησαν ὅλοι.

Παρασημοφορηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὴν γενειότητά καὶ τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματά του. Καὶ ὅπως ὁ Σουλτᾶνος τὸν ἐδόξασε οὕτω καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ Προφήτης, διότι ἐστερέωσε τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ νέοι ἐμαρῶνθησαν ὡς γέροντες καὶ ἐλευκάνθησαν αἱ τρίχες των.

Ἀπὸ ὅλους τοὺς μεγιστάνας ὑπῆρξεν ὑψηλότερος. Νικητὴς Χατζῆ Χασάν Πασᾶς καὶ Προϊγκῆψ τῆς Αἰγύπτου τιλοφορηθεὶς. Ἐθεωρεῖτο ὁ ἥλιος, ὁ ὁποῖος ἐξωργᾷ τοὺς πιστοὺς καὶ ἀπεθάμβωνε τοὺς ἀπίστους.

Ἐδύσε κατὰ τὸ 1233 τῆς Ἑγείρας.

Πάνω στὸ μνήμά του ἐχάραξαν.

«Τοῦ Ταχῆρ Πασᾶ προϋπουργοῦ ὁ ἀδελφὸς Χατζῆ Χασάν Πασᾶς, ἤλθε Θεόπεμπτος διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸ Δοβλέτι τὸν ἔστειλε στὴν Κρήτη διὰ νὰ ταπεινώσῃ τὰ ὑπερήφανα φρούδια τῶν ἐπαναστατῶν.

Ὅπου ἔπαυσε ὑπερέσσαντο καὶ ἀνθρώποι καὶ πνεύματα καὶ τοῦτο διότι ἐβάδιζε κατὰ τὰς προσταγὰς τοῦ Θεοῦ.

Ἀλλὰ τί κρῖμα! Τί κρῖμα! Ὁ Θεὸς τὸν ἐχειράσθη καὶ τὸν ἐπῆρε μαζί του

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Χασάν πασᾶ καὶ τὴν ἀνάληψι τῆς Διοικήσεως τῶν Αἰγυπτιακῶν καὶ Τουρκικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὸ Χουσεῖν Βέη, ὁ ἀγὼνας πρὸς τὰ Ἡρακλειώτικα γιὰ λίγο καιρὸ ἔχασε τὴν ἔντασί του. Ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς ἔμεινε σ' ἀδράνεια κάμπο-σες μέρες στὸν κάμπο τοῦ Καστελλιοῦ Πεδιάδος. Ὡς τόσο οἱ Μελεβιζῶτες μὲ τὸ Ζερβουδάκη καὶ οἱ Μυλοποταμίτες μὲ τὸ Χουρδοθοδωρῆ εἶχαν κατορθώσει νὰ περιορίσουν τοὺς Ἡρακλειῶτες Τούρκους χαμηλὰ στὰ Γιοφυράκια. Μὰ καὶ κεῖ περνώοντας τὴ Γαζανὴ Καμάρα τοὺς κτυποῦσαν ξαφνικά. Πολλὲς φορὲς οἱ ἐπαναστάτες κατῶρθωσαν νὰ τοὺς κνηγήσουν ὡς τὴ Γιόφυρο, μὰ δὲν μποροῦσαν νὰ βροῦν πόστα ἰσχυρὰ καὶ νὰ κρατήσουν ἕνα ἐξακολουθητικὸ στένεμα τοῦ περιορισμοῦ τῶν Τούρκων μὲς στὸ Τόπ Ἀλί.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΧΟΥΡΔΟΘΩΔΩΡΗ

Τόσο εἶχαν τρομοκρατηθῆ οἱ τοῦρκοι ἀπὸ τὴς ἀποτελεσματικὲς ἐπιθέσεις τῶν ἐπαναστατῶν, ποὺ μὲ δυσκολία τολμοῦσαν πιά νὰ προχωροῦν ὡς τὴ Γαζανὴ Καμάρα. Ὁ περιορισμὸς τοὺς ὅμως αὐτὸς ἐδυσκόλευε τὴ ζωὴ τους μὲς στὸ Κάστρο καὶ μεγάλωνε τὴς ἀνάγκες τοῦ τουρκικοῦ ἀγροτικοῦ λαοῦ ποὺ ἦταν κλεισμένος μὲς στὸ φρούριο. Δὲν τολμοῦσαν ν' ἀπλωθοῦν πρὸς τὰ μέρη αὐτά, γιὰ τὴ ξαφνικὰ δεχόνταν ἐπιθέσεις κ' ἔπεφταν σὲ ἀπροοδόκητες ἔνεδρες τῶν ἐπαναστατῶν ποὺ τοὺς δεκάτιζαν ἢ τοὺς ἐπιαναν ζωντανούς. Ὁ Σερίφ πασᾶς ὠργάνωσε σώματα προστατευτικὰ τῶν γεωργῶν ποῦβγαίναν ἔξω ἀπ' τὴν πόλι καὶ κρατοῦσε ἐπίκαιρα σημεῖα τόσο πρὸς τὸ Μαλεβύζι ὅσο καὶ πρὸς τὸ Τέμενος. Πολλὲς φορὲς οἱ Τούρκοι πνιγμένοι μέσα στὸν περιορισμὸ τους, ὠργάνωναν ἐξορμήσεις, συνήθως νυκτερινές, τολμηρότατες. Ἐφταναν ὡς τὰ Σταυράκια, τὴς Βοῦτες καὶ πολλὲς φορὲς καὶ τὴς Δαφνὲς καὶ διάρπαζαν ὅτι μποροῦσαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ χριστιανοὶ διαρκῶς σημείωναν κινήσεις πρὸς τὰ χωριά τὰ γύρω ἀπὸ τὴν πόλι. Σὲ μιὰ τέτοια αἰφνηδιαστικὴ κίνησι στὸ τέλος τοῦ Φεβρουαρίου πεντακόσιοι ἐπαναστάτες μὲ τὸ Χουρδο κατῶρθωσαν νὰ διαρπάσουν ὅτι βρῆκαν στὰ Γιοφυράκια καὶ στὸ Καυροχώρι. Μὰ ἔπεσε πάνω τους ἕνα δυνατὸ προστατευτικὸ Τούρκικο σῶμα μὲ χίλιους πεζοὺς καὶ καβαλλάρηδες. Προσπάθησαν νὰ τοὺς κνυλώσουν. Ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγὸς Χουρδος ὑπεστήριξε τὴν ὑποχώρησι πρὸς τοὺς Κουμπέδες.

πρὶν νὰ ἀποτελειώσῃ τὸ Θεάρεστον ἔργον του. Δι' αὐτὸ κάθε πιστὸς ποὺ θὰ διέλθῃ ἐνταῦθα μὲ καθαρὰν τὴν καρδίαν καὶ ἀναπεπταμένας τὰς χεῖρας νὰ δέεται ὑπὲρ τοῦ ἐθνομάρτυρος τούτου πρὸς τὸν Θεόν!.

Μαζί του είχε δεκαπέντε, τούς πιο όνομαστους σκοπευτάς «παιγνιώτες» και μ' αυτούς μπόρεσε να βοηθήσει το σώμα του να πιάσει τις πλαγιές του Σεοβιλί. Μά οι καβαλλάρηδες είδαν την απομόνωσί του κ' έδυνάμωσαν την όρμή τους. Κατόρθωσαν να τον κυκλώσουν με τὰ δεκαπέντε παλληκάρια του. Οί πεζοί Τουρκοί που κατάφθασαν γρήγορα έκαμαν τὸ γλυτωμό του αδύνατο. Ὁ Χούρδος με τὰ παλληκάρια έπιασαν τὰ βράχια γύρω, σένα θανατερό κύκλο, και κτυπούσαν τούς Τουρκοί που δέν τολμοῦσαν να προχωρήσουν. Οί άλλοι επαναστάτες προχωροῦσαν προς τὰ πάνω, προς στίς πλαγιές του Στρούμπουλα είχαν χάσει τὸν αρχηγό τους. Δέν ήξεραν αν πήγαινε μπρός ή λοξά. Ποτέ δέν εφαντάσθησαν πως ὁ δυνατός και γρήγορος αρχηγός τους θάπεφτε στα χέρια τῶν Τουρκῶν. Τὸν ήξεραν καλά. Κι' αὐτὸ γίνηκε ή αιτία του χαμοῦ του Χουρδοθοδωρή. Μήτε ὁ ἀδελφός του ὁ Ρούσσο δέν υποψιαζότανε τότε γίνηκε' άκουσαν τούς πυκνούς πυροβολισμούς τῶν Τουρκῶν, μά υπέθεσαν πως ήταν εκδήλωσις χαράς για τὴν απροσδόκητη νίκη του. Ὁ Χούρδος με τὰ παλληκάρια του, άμα εξάντλησαν όλα τους τὰ πυρομαχικά, είδαν πως ήσαν πιά χαμένοι. Τους είχαι κόψει τὸ δρόμο τῆς υποχωρήσεως από παντού· τράβηξαν τὰ μαχαίρια τους και ρίχτηκαν προς τούς Τουρκοί, που τούς κλειοῦσαν τὸ δρόμο προς τὸ Στρούμπουλα. Τρομερὰ πάλη χέρια με χέρια· μακελιό φρικτό· βάσταξε κάμποση ὥρα. Οί φωνές, τὸ κακὸ κ' οί βραιοί, που αντιλαλοῦσαν στίς πλαγιές έκαμαν τούς επαναστάτες, που βρισκότανε προς τὸ σπήλιο του Καμηλάρι κ' ανέβαιναν προς τίς πλαγιές του Στρούμπουλα να καταλάβουν τὴν ανάγκη, του αρχηγού των. Ὁ Σκουλάς, ὁ Σγουρός, ὁ Λογκιανός, ὁ Σμπῶκος, ὁ Σολδάτος ὁ Ν. Κολοβαρδής, ὁ Στυλ. Μουριώτης κ' ὁ Κρουσανιώτης με τὸν Παλμέτη και τὸ Γ. Χαλικιά έτρεξαν με εκατὸ φτεροπόδαρα παλληκάρια, ὅσα βρέθηκαν κοντά τους, μά δέν πρόφταξαν τὸ χαμὸ του Χούρδου. Είχαι πέσει κ' οί δεκαέξη. Γύρω τους είχαι ξαπλώσει διπλάσιους έχθρους. Μά δέν μπόρεσαν ὡς τὸ τέλος να παλέψουν. Προσπάθησαν οί επαναστάτες με μιὰ όρμητική τους επίθεσι να τούς πάρουν τὸ κορμι του Χούρδου, μά δέν μπόρεσαν· οί Τουρκοί λίγο έλλειψε να τούς κυκλώσουν κ' αὐτούς. Πήραν τὸ κεφάλι του Χουρδοθοδωρή, τῶμπηξαν σένα κοντάρι και τῶφεραν μέσα στο Ἡράκλειο. Δυὸ μέρες τῶχαν καρφωμένο στην κεντρική πλατεία κ' άσχημονοῦσαν σε φτυσίματα και βραιοί.

Ἔτσι χάθηκε ένας από τούς πιο διαλεκτούς και πιο αίσθηματικούς ήρωας τῆς μεγάλης αὐτῆς επαναστάσεως. Ἄπαιδευτος μά ευ-

γενικός, δυνατός αλλά επεικής, γλυκός και ήρεμος, αλλά όρμητικός στην ὥρα τῆς μάχης· ήταν φίλος κάθε Μυλοποταμίτη καπετάνιου ή άπλου μαχητοῦ. Ὅλοι τὸν αγαποῦσαν και τὸν εσέβοντο, γιατί έβλεπαν πως είχε ρίψει στὸν ιερό άγῶνα ὀλόκληρη τὴν ψυχή του· κανένας προσωπικός υπολογισμός δέν άσχημίζε τὸν ήρωισμό του.

ΑΣΤΟΧΗ ΦΙΛΟΔΟΞΙΑ

Ὁ χαμός του εσκόρπισε τὸ πένθος παντού, μά λίγο έλειψε να γίνη κ' αιτία εμφυλίου σπαραγμοῦ εξ αιτίας τῆς άδικαιολόγητης φιλοδοξίας του ἀδελφού του Ρούσσου Χούρδου, που υποστηριζόμενος από τὸ συγγενή του Ρούσσο Βουρδουμπά επέμενε να πάρη τὴν αρχηγία του Μυλοποτάμου, εν ὃ οί Μυλοποταμίτες τώρα πιά είχαι δικούς τους να εκλέξουν. Διίλεξαν τὸν Ἄντων. Λογκιανό· ὅσο αγαποῦσαν τὸν ἀδελφό του Θόδωρο οί Μυλοποταμίτες, τόσο δέν ήθελαν τὸ Ρούσσο για τὸ σκληρὸ κ' άγροϊκο τρόπο του. Ἦταν γενναίος και δυνατός, μά δέν είχε τὰ χαρίσματα του αρχηγού σε τέτοιες μάλιστα σκληρές ὥρες. Ἄλλως τε κ' άλλη φορὰ είχε δοθῆ ευκαιρία στους Μυλοποταμίτες να του δείξουν πως δέν τὸν ήθελαν μήτε να τὸν έχουν συμπολεμιστή. Τὸν είχαι διώξει από τὴν επαρχία τους, γιατί είχε σκοτώσει ένα Ἡρακλειώτη Βλαστὸ που κατοικοῦσε στὸν Ἅγιο Ἰωάννη, για άσήμαντη άφορμή. Αὐτὸς ὁ άδικος θάνατος είχε ανάψει τὸ θυμὸ ὅλης τῆς επαρχίας γι' αὐτὸ μόλις εξεδηλώθη ή περιεργη αὐτῆ αξίωσις, που κ' αὐτὸς ὁ Παπαδοπετροάκης ὁ κατ' ἐπάγγελμα υπερασπιζόμενος κάθε Σφακιανή υπερβασία, αναγκάζεται να τὴν χαρακτηρίση αυθαίρετη, οί Μυλοποταμίτες ὅλοι σηκώθηκαν στο πόδι κ' αξίωσαν νὸ εκλέξουν δικὸ τους αρχηγό. Μά ὁ Ρούσσο Χούρδος επέμενε και τὸ κακὸ προχωροῦσε. Κεϊνες τίς μέρες κάποιος Μυλοποταμίτης για να εκδικηθῆ δυὸ Σφακιανούς που κακομεταχει-

Ο Ν. ΠΕΝΙΕΡΗΣ

ρίστηκαν τὴν ἀδελφή του, τοὺς σκότωσε. Ἡ σύμπτωση τῶν θανάτων αὐτῶν μὲ τὸν ἀναβρασμὸ πούχαν ἐξάψει ὁ Ροῦσσοσ Βουρδουμπᾶσ κι' ὁ Χοῦρδοσ, ἔφερε σὲ λίγο τόση χαλάρωσι σχέσεων μεταξὺ Μυλοποταμιτῶν καὶ Σφακιανῶν, πού ἄν δὲν πρόφτανε ὁ πάντα βαθυστόχαστοσ καὶ ἀγνὸσ ἀρχηγὸσ Τσουδεροσ νὰ ἐπέμβη, ἴσως νὰ προχωροῦσε τὸ μῖσοσ τῶν δύο ἐπαρχιῶν σὲ ἐκδηλώσεισ φορικτὲσ καὶ καταστρεπτικὲσ. Γιατὶ ὅπως γράφουν οἱ χρονογράφοι τῆσ ἐποχῆσ ἐκείνησ, οἱ Σφακιανοὶ πούχαν τὲσ ἀποθῆκεσ τῶν πυρομαχικῶν, ὄχι μόνο δὲν ἔστειλαν πολεμοφόδια στοὺσ Μυλοποταμίτεσ ἀλλὰ ἐτοίμαζαν κ' ἐκστρατεία ἐναντίον των. Μιὰ τοιαύτη ἐνέργεια ἄν ἐπραγματοποιεῖτο ποιοὺσ ἦτο δυνατὸν νὰ προῖδη ποιὲσ φορικαστικὲσ συνέπειεσ θὰ εἶχε ἀπὸ γενικωτέρασ σημασίασ; Ὁ Ψιλᾶκησ λέγει—περιέργωσ ὀρθὰ σ' αὐτὴ τὴν περίστασι προκειμένου περὶ γεγονότων ἀναφερομένων εἰσ ἐπαρχίαν μακρὰν τῆσ ἀκτίνοσ τῆσ συμπαθείασ του εὐρισκομένησ, ἦτοι πέραν τοῦ Ἀποκορώνου—ὅτι:

«Εἶναι ἀληθὲσ ὅτι ὁ ἐν Κρήτῃ ἀγὼν ὄφειλε πλεῖστα ὅσα εἰσ τὴν κατ' ἀξίαν πρωτοβουλίαν καὶ διὴ καὶ πολλὴν θυσίαν ἀρχῆθεν καὶ αὐταπάρνησιν τῶν Σφακιανῶν, ἐξ ὧν καὶ δικαίωσ ἀνεγνωρίζοντο οὗτοι σιωπηλῶσ ἀρχηγοὶ κατ' αὐτὸν ἀλλὰ προβαιόντων τῶν πραγμάτων, ἀνεπτύσσοντο κατὰ τὴν φορὰν αὐτὴν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἄνδρεσ, οἵτινεσ δὲν ἐνόουν κατὰ φυσικὸν λόγον νὰ ἐπωνται, ἀλλὰ νὰ ἠγῶνται καὶ αὐτοὶ ἐν ταῖσ ἰδίαισ αὐτῶν ἐπαρχίεσ» ὁ δὲ Παπαδοπετράκησ ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι:

«Ἐν τούτοισ ἐπέμενε θορυβωδῶσ νὰ ἀφαρπάσῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Μυλοποταμιτῶν καὶ εἰσ τὴν ἄλογον ταύτην ἀπαίτησιν ἔλαβον μέρος ὅτε συγγενὴσ αὐτοῦ Ροῦσσοσ Βουρδουμπᾶσ καὶ ἕτεροὶ Σφακιανοὶ φίλοι καὶ συγγενεῖσ αὐτῶν. Ἐκ τούτου μεγάλα ἠγέρθησαν σκάνδαλα μεταξὺ τῶν διεκδικούντων τὰς ἀδίκουσ ἀξιῶσεισ οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παράλογοι μομφαὶ ἐκ μέρουσ τῶν Αὐλοποταμιτῶν καθ' ὅλων τῶν Σφακιανῶν ἔλαβον χώραν.»

Μετὰ τὴν ἀναγνώρισι τοῦ δικαιώματοσ τῶν Μυλοποταμιτῶν νὰ ἐκλέγουν ἀπ' τοὺσ δικούσ τοὺσ καπετάνιοὺσ τὸν ἀρχηγὸ τῆσ ἐπαρχίασ τοὺσ—ἡ ἀναγνώρισισ αὐτὴ ξάπλωσε σιγά-σιγά καὶ σ' ἄλλεσ ἐπαρχίεσ '—ὁ Χοῦρδοσ ἀφῆκε τὲσ φιλοδοξίεσ του κ' ἐκεῖνοι πού τὸν

ἐβοηθοῦσαν στὰ σχέδιά του ἔπαυσαν νὰ τὸν ἐξάπτουν. Ἐτσι τὸ ζήτημα αὐτό, πού λίγο ἔλειψε νὰ χωρίσῃ τοὺσ μαχητὰσ δύο ἡρωϊκῶν ἐπαρχιῶν, ἔχασε τὴν δξύτητά του καὶ σὲ λίγο ξεχάσθηκε μπρὸσ τιὲσ νέεσ ἀνάγκεσ πού παρουσίασε ὁ ἀγῶνασ.

ΑΠΟΔΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΚΟΥΡΜΟΥΛΗ

Ὁ θάνατοσ τοῦ Χουρδοθόδωρου ἀπεθράσυνε τοὺσ Τούρκουσ πού ἄρχισαν συστηματικώτερεσ ἐξορμήσεισ ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο πρὸσ τὸ Τέμενοσ, ἀλλὰ περισσότερο πρὸσ τὸ Μαλεβύζι. Ἡ ἐξόρμησίσ τοὺσ δὲν προχωροῦσε ὡσ τὴ Μεσσαρά, γιατί ὁ Κουρμούλησ ὠργανωμένος πιά μὲ ἰσχυρὰ σώματα καὶ μὲ ἀρκετὸ δυνατὸ ἵππικό, κρατοῦσε καλὰ τὰ πόστα του καὶ τὰ περάσματα πρὸσ τὸ κάμπο. Φρόντιζεμὲ καθετρόπο νὰ μείνῃ ἀπείρακτοσ ὄσπου νὰ κατωρθώσουν νὰ κάμουν τὴ συγκομοιδὴ τῶν καρπῶν, ὅπως πέτυχε καὶ τὸ μάζεμα τοῦ λαδιοῦ ἀπὸ τὰ Τούρκικα κτήματα. Μὲ τὸ ποσοστὸ πού εἰσέπραττε ὡσ φόρο τῶν Τουρκικῶν σωμάτων ἡ Γεν. Διοίκησισ, θὰ κατώρθωνε νὰ κάμῃ μεγάλεσ προμήθειεσ ὄπλων καὶ πολεμοφοδιῶν. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶσ εἶχε ὀργανώσῃ ἕνα σοφὸ καταμερισμὸ τῶν μαχητικῶν δυνάμεων ὄλων τῶν χωριῶν τῆσ Μεσσαράσ. Οἱ μισοὶ κρατοῦσαν τὲσ βάρδιεσ ὀκτὼ μέρεσ κ' ἐνεργοῦσαν τὲσ ἀρπακτικὲσ μικροεπιχειρήσεισ τοὺσ γύρω ἀπ' τὸν Τουρκικὸ στρατὸ ἢ κοντὰ στὸ Ἡράκλειο κάποτε, κι' οἱ ἄλλοι μισοὶ τακτοποιοῦσαν κ' ἐδούλευαν τὰ κτήματα, πού καθένασ τοὺσ εἶχε δηλώσει ἀπὸ τὲσ ἀτέλειωτεσ Τουρκικὲσ περιουσίεσ, πάντα ὅμωσ ἐτοιμοὶ νὰ τρέξουν στὰ ὠρισμένα τοὺσ πόστα τὴν πρώτη στιγμὴ πού θάπερνα, εἰδοποιήσι μὲ τὸ μικρὸ κανόνι πούχαν τοποθετήσῃ πάνω στὸ Κουδοῦνι.

Οἱ συχνὲσ ἐξορμήσεισ τῶν τούρκων πού κάποτε προχωροῦσαν ὡσ τιὲσ Δαφνὲσ κ' ἔδειχναν τάσεισ νὰ προχωρήσουν καὶ ὡσ τὸ Βενεράτο καὶ τὴ μονὴ τῶν καλογραιῶν Παλιανῆ, ἔκαμαν τὸν Κουρμούλη νὰ ἀντιληφθῆ τὸν κίνδυνο, πού σιγά-σιγά δημιουργοῦσε τὸ προχώρημά τοὺσ στὰ πόστα τοὺσ γιὰ τὴ θέσι τῶν ἐπαναστατῶν στὴ Μεσσαρά καὶ νὰ ὀργανώσῃ μιὰ συστηματικὴ ἐπίθεσι.

Πῆρε μαζί του τὰ πιὸ διαλεκτὰ του παλληκάρια, τὸν Ξωπατέρα, τὸ Κόρακα, τὸν Κούρτικα, τὸ Χουλογιάννη, τὸ Τσακίρη, τὸ Μαστραχᾶ, τὸ Μαλικούτη καὶ τὸ Ρωμᾶνο. Εἰδοποιήσε τὸ Ζερβουδάκη στὸ Μαλεβύζι, πούτρεξε κι' αὐτὸσ μὲ τοὺσ δικούσ του καπετάνιοὺσ, τὸ Ἰ. Παλμέτη, τὸ Γ. Γιαμαλῆ καὶ τὸ Γ. Χαλικιά. Ἐστειλε μαντατοφόρουσ στὸν ἀρχηγὸ τῶν Μυλοποταμιτῶν Ἀντων. Λογκιανό, πούφθασε γρήγορα κι' αὐτὸσ μὲ τοὺσ Νιώτηδεσ, τὸν Ξετρόπη, τοὺσ

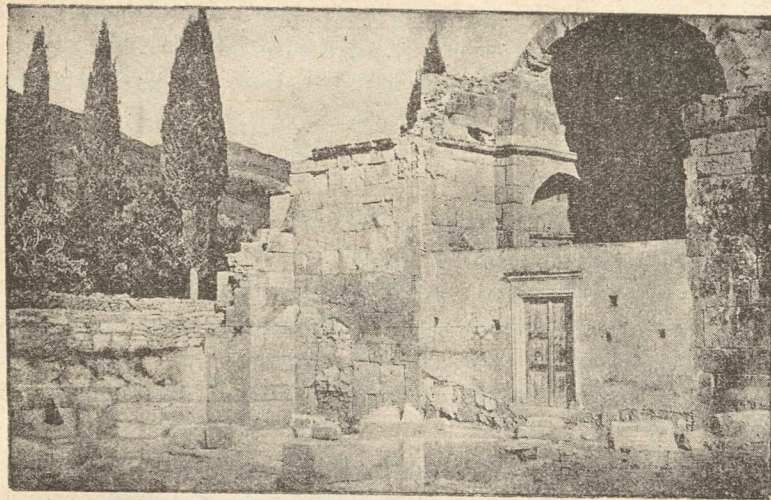
1—Κι' ὅμωσ κατηγοροῦντο ἀπὸ τὸν Παπαδοπετράκη (σελ. 139) οἱ ἐπαναστάται καπεταναῖοι τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὅτι, ἐν ᾧ τοῖσ ἐπροτεινότο αἱ ἀρχηγαὶ τῶν ἐπαρχιῶν των, αὐτοὶ δὲν ἔδεχοντο, διὰ νὰ μὴ ἐκτεθοῦν εἰσ τοὺσ Τούρκουσ ἐν περιπτώσει ἀποτυχίασ τοῦ ἀγῶνοσ!

Σκουλάδες και τὸν Σμπῶκο. Ὁ Κουρμούλης μὲ τοὺς Καβαλλάρηδες τοῦ ἔκαμαν τὴ πρώτη ἐξόρμησι πρὸς τὸ Γάζι πού εἶχαν συγκεντρωθῆ οἱ Τούρκοι κ' ἐτοίμαζαν μιὰ αἰφνηδιαστικὴ ἐπίθεσί τους γιὰ τὴν ἄλλη νύκτα, τὴ στιγμή πού οἱ χριστιανοὶ θὰ βρισκόντανε στίς ἐκκλησίες τοῦ χωριοῦ των καθέννας. Οἱ πεζοὶ τὸν ἀκλουθοῦσαν· οἱ ἐπαναστάτες πρόλαβαν τοὺς Τούρκους. Ἦταν Μεγάλη Παρασκευὴ κ' οἱ Τούρκοι δὲν ἐπερίμεναν τὴν ἐπίθεσί τους. Τοὺς ξάφνιασαν· δὲν μπόρεσαν νὰ κρατηθοῦν· ἀφήκαν τίς θέσεις τους· σὲ λίγο ἄρχισαν νὰ ὑποχωροῦν. Γρήγορα ἡ ὑποχώρησις ἔγινε πανικός. Τοὺς κυνηγοῦσαν οἱ περίφημοι στὴ γρηγοράδα Ἀνωγειανοί, πού παράβγαιναν στὴν ταχύτητα μὲ τ' ἄλογα τοῦ Κουρμούλη. Τοὺς ἔφεραν ὡς τὴ Γιόφυρο. Ἔξω ἀπ' τὸ Ἡράκλειο χίλια τρακόσα μέτρα. Θὰ τοὺς ἔφεραν ὡς τὴ δυτικὴ πύλη καὶ τὴν πόρτα τῶν Χανιῶν, ἂν δὲν ἔτρεχαν ἄλλοι τούρκοι ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο νὰ ὑποστηρίξουν τὸ ἔμπασμα τῶν δικῶν των μὲς στὴν πόλι πιάνοντας τὸ Στόμιο καὶ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ ποταμοῦ. Στὸ δρόμο τους οἱ Τούρκοι εἶχαν ἀφήσει πενήντα νεκροὺς κ' ἐπῆραν μαζί τους τριπλάσιους τραυματίες. Στὴν καταδίωξι αὐτὴ ἀνεδείχθηκε γιὰ τὸν ἡρωϊσμό του ὁ Λαζαράκης Ἰορδάνου δραγουμάνος τοῦ Σερίφ πασαῖ, πού ὡς εἶδαμε πρωτύτερα κατώρθωσε νὰ διαφύγη ἀπὸ τὴν σφαγὴ τοῦ Κάστρου στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπαναστάσεως (24 Ἰουνίου 1921) καὶ νὰ καταφύγη κοντὰ στὸν προσωπικό του φίλο, τὸν Κουρμούλη. Ὁ Λαζαράκης Ἰορδάνου ἦταν γραμματεὺς τοῦ Κουρμούλη.

Οἱ ἐπαναστάτες ἄρχισαν νὰ λεηλατοῦν καὶ νὰ καιοῦν τὰ γύρω Τούρκικα «μετόχια»—ἀγροτικὰ κτήματα. Στὴν ὥρα τῆς διαπραγῆς βγήξαν ἀπ' τὴν πόλι διπλάσιοι ἐχθροί. Κυνήγησαν τοὺς χριστιανοὺς μὲ δυνατὸ ἱππικὸ. Γρήγορα τοὺς ἔκοψαν τὴν ὑποχώρησι ἀπ' τὴ Γαζανὴ Καμάρρα καὶ τοὺς ὑπεχρέωσαν κομματιασμένους σὲ δύο νὰ καταφύγουν οἱ μισοὶ πρὸς τὰ Καλέσσα καὶ οἱ ἄλλοι μισοὶ πρὸς τὴν Τύλισσο. Τὴν ἄλλη μέρα ἡ ἴδια πάλι ἐνέργεια ἀπ' τοὺς ἐπαναστάτες μὲ μικροσυμπλοκές, πού συχνὰ ξάπλωναν σὲ γενικὴ μάχη γύρω ἀπ' τὸ Κάστρο. Βάσταξαν ὡς πού ὁ Χουσεῖν Βέης ὠργάνωσε τὸ σχέδιό του γιὰ τὴ νέα δρᾶσι τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Στρατοῦ.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΗΦΑΚΑ

Προτοῦ ἀκόμα δημιουργηθῆ ἡ νέα αὐτὴ κατάστασις στὰ Ἡρακλειώτικα, στίς δυτικὰς ἐπαρχίες ὁ ἀγώνας τῶν ἐπαναστατῶν γινότανε ἐντονώτερος, γαίτι εἶχαν συγκεντρωθῆ ὅλα τὰ σώματα στὴ Γεν. Διοίκησι κ' ἡ κίνησις καὶ ἡ δρᾶσις τους εἶχε κάποια συνοχὴ καὶ

ΤΑ ΕΡΕΠΤΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΤΙΤΟΥ ΣΤΗ ΓΟΡΤΥΝΑ ΤΗΣ ΜΕΣΣΑΡΑΣ

πειθαρχία. Περίμεναν τὸν Ταμπάζη μὲ Ὑδραϊκά πλοῖα καὶ προπαρασκευάζαν καὶ τὸ ξεκαθάρισμα τοῦ Σελίνου, ἀφ' οὗ εἶχαν πιά κατορθώσει νὰ ξεπαστρέψουν τὴν Κίσαμο ἐκτὸς ἀπὸ τὰ φρούρια τοῦ Καστελλιοῦ καὶ τῆς Γραμπούσας πού πολιορκοῦσαν.

Ὁ Σήφακας εἶχε διαταχθῆ νὰ καταλάβῃ τὴ Ρογδιὰ τῶν Ἐννιὰ Χωριῶν τοῦ Σελίνου, γιὰ νὰ κρατῆ σ' ἐπιτήρησι ἀγρυπνη τοὺς Σελινιώτες Τούρκους. Τὴν παραμονὴ τῆς τυρινῆς ἀποκρηᾶς ἐν ᾧ γλεντοῦσε τὴ νύκτα μὲ τὰ παλληκάρια του, οἱ Τούρκοι βοήξαν ἀφρούρητα τὰ Περβολάκια κ' ἔσφαξαν πενήντα γυναικόπαιδα. Εἰδοποιήθηκε γρήγορα ὁ Σήφακας κ' ἔτρεξε ἀγριεμένος γιὰ τὴ θρασύτητα τῶν Τούρκων. Ὁ θυμὸς του ξέσπασε στὸν ὄπλαρχηγὸ Μ. Καθεκλά, πού'χε παραμιλήσει τὴν ἀγρυπνη φρούρησι πρὸς τὸ μέρος τῶν Περιβολακιῶν. Πρόφταξε τοὺς Τούρκους. Τοὺς κτύπησε δυνατὰ καὶ πεισματωμένα. Τοὺς πῆρε κυνήγι καὶ τοὺς ἔφθασε κοντὰ στὴν Κάνδανο. Κζότωσε κάμποσους. Προσπαθοῦσε νὰ πάρῃ ἴσες ζωὲς ἀπ' τοὺς Τούρκους, ὅσα γυναικόπαιδα αὐτοὶ εἶχαν σκοτώσει τὴν νύκτα κείνη. Ἦταν τόση ἡ ὄρμη του καὶ τὸ πείσμα του μὰ καὶ τόσος ὁ κόπος του πού γύρισε στὴν Ρογδιὰ μουσκεμένος ἀπ' τὸν ἰδρωτὰ. Δὲν ἐπροφυλάχθηκε· ἀρρώστησε ἀπὸ περιπνευμονία. Τὸν μετέφεραν στὰ Τοπόλια τῆς Κισάμου. Δὲν μπόρεσε νὰ παλέψῃ μὲ τὴν ἀρρώστεια· Σὲ δεκαπέντε μέρες πέθανε ὁ ἐξαιρετικὸς καὶ μεγαλόκαρδος αὐτὸς

ἀρχηγός. Τὸ γιγάντιο σῶμά του ἐξηντλημένο ἀπ' τὶς κακουχίες δὲ βάσταξε. Ὅσο κατὰ τὴν ὥρα τῆς μάχης ὁ ἀτρόμητος αὐτὸς πολεμιστὴς ἦταν τρομερὸς καὶ φοικτὸς στὴ θέα, τόσο καλόκαρδος κι' ἄκακος ἀπόμεινε στὴν ἡρεμία. Περὶφανος πάντα, δὲν καταδεχότανε ποτὲ νὰ ζητήσῃ τὸ μερίδιό του ἀπ' τὰ λάφυρα ποὺ τοῦ ἀναλογοῦσαν· ἔμεινε σιγανός, ἤρεμος, ἀμίλητος, σὰν ν' ἀποθήκευε ὄρμη καὶ βουχνηθμὸ γιὰ τὴν ὥρα τῆς ἀνάγκης. Ἡ τρομερὴ φωνὴ του τὴν ὥρα τῆς μάχης ἦταν σὰν νικητήρια καμπάνα γιὰ τοὺς χριστιανούς καὶ σὰν προμήνυμα τοῦ χάρου γιὰ τοὺς Τούρκους. Κι' ὅμως ἔσβυσε πρόωρα κι' αὐτὸς σὲ ἡλικία πενήντα χρόνων κ' ἐτάφηκε στὴ Μονὴ Γωνιά, ὅπου διέταξε ἡ Γεν. Διοίκησις νὰ τὸν θάψουν. Ὁ θάνατός του ἔφερε τὸ πένθος σ' ὅλη τὴν Κρήτη, γιὰτὶ ὅλη ἡ Κρήτη τὸν σεβότανε καὶ τὸν ἀγαποῦσε.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σήφακα ὁ ἀγώνας πρὸς τὸ Σέλινο ἀτόνισε καὶ πάλι. Κρατήθηκαν οἱ φρουρὲς πρὸς τὰ σύνορα τῆς Κισιάμου ἀλλ' ἀπόφευγαν κάθε παρενόχλησι περιμένοντας τὸ πάρσιμο τοῦ Καστελλιοῦ, ποὺ θὰ ἐσήμαινε τὸ ὀριστικὸ πιά λευθέρωμα τῆς Κισιάμου. Ὡς τόσο ὁ Οἰκονόμος, ἀκούραστος καὶ γεμάτος ἐνθουσιασμό, ἔτρεχε παντοῦ ἐμψυχώνοντας τοὺς ἐπαναστάτες καὶ πειθαρχώντας τ' ἀπειθαρχα κι' ἄτακτα στοιχεῖά τους, ἄλλοτε μὲ τὸ καλὸ κι' ἄλλοτε μὲ ἀφοβὴ αὐστηρότητα, ποὺ τὸν ἐπέβαλε σιγὰ-σιγὰ στὸ σεβασμὸ ὅλων.

ΓΥΡΩ ΑΠ' ΤΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ ΤΗΣ ΚΙΣΑΜΟΥ

Ὁ Οἰκονόμος, γιὰ νὰ προλάβῃ τὴ χαλάρωσι τῆς πολιορκίας τοῦ Καστελλιοῦ, ἔφυγε βιαστικὰ ἀπ' τὴ Μονὴ Γωνιάς τὴ Μεγάλῃ Πέμπῃ κ' ἦλθε ἀπ' ἔξω ἀπ' τὸ πολιορκημένο φρούριο. Ἀνήγγειλε ὅτι θὰ θὰ ἐώρταζε μαζί τους τὸ Πάσχα καὶ θὰ ἱερουργοῦσε ὁ ἴδιος ἔξω ἀπ' τὸ Καστέλλι. Συγχρόνως ἀπηγόρευσε τὴν ἀπομάκρυνσι οἰουδῆποτε ὀπλίτου καὶ τὴ μετὰβασι του στὸ χωριό του, εἴτε κοντινὸ εἴτε μακρινὸ ἦταν. Ἡ εἶδησις τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα γύρω ἀπ' τὸ πολιορκημένο Καστέλλι συνεκράτησε καὶ ἠῤῥῆξε τοὺς πολιορκητάς, γιὰτὶ ἀπὸ παντοῦ ἔτρεχαν νὰ πυκνώσουν τὰς τάξεις των. Ἐτοίμαζαν διπλῆ χαρούμενη ἀνάστασι σὲ κοινὰ ἐλεύθερα γεύματα, ποὺ προετοίμασε ἡ διοίκησις μὲ περιορισμένη δόσι κρασιοῦ.

Μετὰ τὴ δευτέρῃ ἀνάστασι τὰ παλληκάρια προχώρησαν ὡς τὸ φρούριο ἀπ' ἔξω καὶ προκαλοῦσαν τοὺς Τούρκους.

—Ἄν εἴστε ἄντρες ἐβγῆτε ὄξω νὰ πολεμήσουμε.

Πραγματικῶς οἱ Τούρκοι ἀντρειωμένοι ὅπως ἦσαν δὲν ἐδείλιασαν. Ἐκαμαν ἐξόρμησι γιὰ νὰ ἀποπλύνουν τὴ ντροπὴ τῆς προκλήσεως. Τὰ δύο Ὑδραῖϊκα καράβια τοὺς κανονιοβολοῦσαν κ' οἱ ἐπαναστάτες προσπαθοῦσαν νὰ τοὺς κόψουν τὴν ὑποχώρησι πρὸς τὸ Καστέλλι. Δὲν μπόρεσαν ὅμως, γιὰτὶ οἱ Τούρκοι πολέμησαν ἀντρειωμένα ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μάχης, ὅσπου ἡ ἀπώλεια ἐξήντα νεκρῶν κι' ὁ τραυματισμὸς ἄλλων τόσων, τοὺς ἀνάγκασε νὰ τραβηθοῦν στὸ πολυδοκιμασμένο φρούριο τους. Δὲν θὰ ἦταν τίμιον ν' ἀφήσωμε χωρὶς τιμὴ τοὺς ἡρωϊκοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς μαχητάς, ποὺ τσακισμένοι ἀπ' τὴν πανούκλα κ' ἀπελπισμένοι πιά ἀπὸ πιθανὴ ἐνίσχυσι, βαστοῦσαν ἀνδρειωμένα τὸν ἀγῶνά τους μὴ δεχόμενοι καμμιὰ πρότασι τῶν ἐπαναστατῶν. Οἱ Τούρκοι τοῦ Καστελλιοῦ ἦσαν ἄνδρες ἀντάξιοι κ' ἰσότημοι μὲ τοὺς ἐχθροὺς των. Δὲν ἐδέχθησαν νὰ ταπεινωθοῦν μὲ συνθηκολόγησι. Προτιμοῦσαν νὰ πεθάνουν ἔξω ἀπ' τὸ φρούριο στὴ μάχη, παρὰ νὰ τοὺς θεορίσῃ ἡ πανούκλα. Στεκόντανε ἀντίκρυ δυὸ χωρισμένες ἀπὸ ψεύτικη κ' ὑπολογισμένη θρησκεία φυλές, ποὺ ξεκινοῦσαν ἀπ' τὴν ἴδια μάννα, ἀπ' τὴν ἴδια ρίζα. Ἦταν ἀδελφοὶ μισημένοι, γι' αὐτὸ ἦταν καὶ τρομεροί. Ἡ φαντασία τους τοὺς ἔφερε πιθανὴ μιὰ βοήθεια ἀπ' τὸ μεγάλο Τουρκοαιγυπτιακὸ στόλο, ποὺ ἠνωμένος τώρα περιέτρεχε τὴν ἄσπρη θάλασσα. Ἐβγαίνουν ψηλὰ στὶς πολεμίστρες καὶ φώναζαν στοὺς ἐπαναστάτες,

—Περιμένετε, ταβλόπιστοι, κι' ὅπου κι' ἂν εἶναι φτάνουν τὰ καράβια τοῦ Μουχάμετ Ἄλυ καὶ θὰ δῆτε ἴντα θὰ πάθετε!

Οἱ χριστιανοὶ τοὺς ἀπαντοῦσαν.

—Ἐδὰ θὲ νᾶρθῃ ὁ Τομπάζης μὲ τὰ Ὑδραῖϊκα καράβια καὶ θὰ λογαριαστοῦμε, μπουρμάδες!

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗ

Ἐνας παρόμιος διάλογος προηγήθη καὶ τὶς τελευταῖες τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1823, ποὺ οἱ Τούρκοι ἀγριεμένοι ἔκαμαν ἐξόρμησι ἀπ' τὸ φρούριό τους γιὰ νὰ σπάσουν τὴν ἀλυσίδα τῆς πολιορκίας τους πρὸς τ' ἀνατολικά. Ἡ μάχη ἦταν πεισματωμένη κ' οἱ Τούρκοι ἔχασαν πολλούς· ἀλλὰ κ' οἱ χριστιανοὶ ἔχασαν εἴκοσι παλληκάρια καὶ μέσα σ' αὐτὰ καὶ τὸν νεαρὸ ἀρχηγὸ Μανώλη Πρωτοπαπαδάκη, ποὺ μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχε διαδεχθῆ στὴν ἀρχηγία τὸν πατέρα του, σὰν σκοτώθηκε στὴν Μαλάξα. Τραυματίστηκε στὸ Καστέλλι ἀπ' ἔξω. Τὸν μετέφεραν στὴ Μονὴ Γωνιάς· σὲ λίγες μέρες πέθανε ἀπὸ αἱμορραγία. Τὸν ἔθαψαν δίπλα στὸν ἄλλο ἀρχηγό, τὸ Σήφακα. Ἐτσι χάθηκε κι' ὁ δευτέρως Πρωτοπαπαδάκης, παιδί ἀκόμα εἴκοσι πέντε

χρόνων, γεμάτος ψυχή, ὀρμή, περιφρόνησι πρὸς τὶς κακουχίας καὶ τὶς δοκιμασίας, πὺ προσπαθοῦσε νὰ δείξῃ, πὺς κείνοι πὺ τὸν ἐξέλεξαν γιὰ τιμὴ πρὸς τὸν νεκρὸ του πατέρα, μποροῦσαν νὰ νῆαι ἴσχυοι γιὰ τὴν ἐκλογὴν τους, γιὰτὶ ἄξιζε τὴν τιμὴν πὺ τοῦδωκαν.

Μετὰ τὴν τελευταία αὐτὴ ἐπιχείρησι τόσο οἱ χριστιανοὶ ὅσο καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπόφευγαν πὰ συστηματικὰ κάθε νέα σύγκρουσι. Οἱ ἐπαναστάτες γιὰτὶ ἔβλεπαν ὅτι τὸ πείσμα τῶν πολιορκημένων κρατιότανε στὴν αὐτὴ ἔντασι, ἀναλλοίωτο, καὶ περίμεναν νὰ μειωθῇ ἀπὸ τὴν στέρησι καὶ τὴν πανούκλα, πὺ τοὺς θέριζε ἢ ν' ἀφανισθῇ στὸ ἀντίκρουσμα τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου πὺ θᾶφερνε ὁ Τομπάζης. Οἱ Τοῦρκοι γιὰτὶ σὲ κάθε νέα σύγκρουσί τους εἶχαν δυσανάλογους πρὸς τὴν δύναμι τῆς φρουρᾶς του ἀπώλειες καὶ γιὰτὶ ἔβλεπαν κάθε τόσο τοὺς ἐπαναστάτες ἀντὶ νὰ λιγοστεύουν νὰ πληθαίνουν στὶς γύρω θέσεις. Ἐν δὲν ἐφοβοῦντο πὺς οἱ ἐπαναστάτες δὲν θὰ τηροῦσαν τὴ συνθήκη καὶ πὺς θὰ τοὺς ἔσφαζαν ὅλους, ἴσως νὰ παρεδίδοντο γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ φωτιὰ τῆς πανούκλας. Τὰ ἀπειλητικὰ ὅμως λόγια τῶν ἀπλῶν ὀπλιτῶν τοὺς ἔκαμαν νὰ μὴ πιστεύουν τὰς ὑποσχέσεις καὶ στοὺς ὅρκους πὺ τοὺς ἔδιναν οἱ ἀρχηγοὶ πλησιάζοντας κοντὰ στὸ φρούριον. Ἐπροτίμησαν νὰ περιμένουν τὴν ἄφιξι τοῦ Ἀρμοστοῦ Τομπάζη, πὺ εὐθύς ἀπ' τὴν πρώτη ἡμέρα εἶχαν μάθῃ τὸ διορισμὸν του ἀπ' τοὺς ἐπαναστάτες.¹

Ο ΜΑΝΩΛΗΣ ΤΟΜΠΑΖΗΣ ΠΡΩΤΟΣ ΑΡΜΟΣΤΗΣ

Ὁ Διορισμὸς τοῦ Μανώλη Τομπάζη ὡς Ἀρμοστοῦ τῆς Νήσου Κρήτης ἔγινε ὡς ἀνηγγέλθηκε στὶς τρεῖς τοῦ Μᾶη, ὕστερα ἀπὸ ἐπίμονες αἰτήσεις τῶν παραστατῶν τῆς Κρήτης ἀπὸ τὶς 28 τοῦ Νοεμβρίου 1822. Πρωτοῦ ἀκόμα φύγη ὁ Τομπάζης γιὰ τὴν Κρήτη τὸν εἰδοποίησε ὁ προσωρινὸς ἔπαρχος Οἰκονόμος νὰ προτιμήσῃ γιὰ τὴν ἀποβίβασί του τὴν Κίσαμο πὺ εἶχαν συγκεντρωθῇ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπαναστάτες τῆς Δυτικῆς Κρήτης καὶ πὺ βρισκόντανε τὰ δύο πολιορκούμενα φρούρια, τὸ Καστέλλι καὶ ἡ Γραμπούσα. Ὁ Τομπάζης ἐδέχθηκε τὴν σύστασι τοῦ Οἰκονόμου καὶ στὶς 20 τοῦ Μαΐου τοῦ 1823² ἔφθασε μετὰ τὴν «Τερψιχύρη» του στὸν κόλπον τῆς Κασάμου.

—1. Ἀνακρίβεια ὡς πάντα ὅτι λέει ὁ Τριζούης «καὶ πολιορκιταὶ καὶ πολιορκούμενοι ἐξέλαβον τὰ πλοῖα μετὰ τὰ ὁποῖα κατέφθασεν ὁ Τομπάζης Ὀθωμανικά».

2.—Παραδέχομαι τὴν χρονολογίαν πὺ φέρει στ' ἀπομνημονεύματά του ὁ Κριτοβουλίδης πὺ ἦτο παρὼν στὴν ἀποβίβασιν τοῦ Τομπάζη καὶ ὅχι τὴν 21 πὺ φέρει ὁ Ψιλᾶκης καὶ τὴν 22 πὺ γράφει ὁ Τριζούης.

